

3.1.4.2.6 สมัยแห่งการฟื้นฟูศิลปหัตถกรรม (ทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา)

ประมาณหลัง พ.ศ.2520 เป็นต้นมานั้น ศิลปหัตถกรรมดำเนินไปใน 2 แนวทางเป็นสำคัญ แนวทางที่หนึ่งคือ การก้าวต่อไปควบคู่กับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีซึ่งสืบทอดมาจากสมัยจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ แต่อีกแนวทางหนึ่งคือ การหวนกลับมาฟื้นฟูและอนุรักษ์งานทางศิลปหัตถกรรมแบบดั้งเดิม ในการนี้มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้มีบทบาทสำคัญในฐานะผู้บุกเบิกซึ่งได้กระตุ้นให้เกิดความตื่นตัวในการฟื้นฟูศิลปหัตถกรรมไทย ทั้งในภาครัฐและเอกชน

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่าในยุคนี้เป็นสมัยแห่งการฟื้นฟูศิลปหัตถกรรม ซึ่งได้มีการกระตุ้นให้เกิดความตื่นตัวในเรื่องการแต่งกายด้วยผ้าทอพื้นเมืองไทยของสตรีในสวนนี้ จึงขอกล่าวถึง ผ้าทอพื้นบ้านภาคกลางของไทยในปัจจุบันเพื่อให้เป็นถึงศิลปหัตถกรรมที่ควรรักษาให้คงอยู่สืบไป

3.1.4.2.6.1 ผ้าทอพื้นเมืองภาคกลาง

ผ้าทอพื้นบ้านมีการสืบทอดกันมายาวนาน โดยมีความสำคัญดังนี้ เพื่อสนองความจำเป็นในการดำรงชีวิต เครื่องแสดงฐานะ และการแบ่งหน้าที่ โดยที่กลุ่มคนและชาติพันธุ์ เป็นปัจจัยหลักที่ทำให้เกิดเอกลักษณ์เป็นของตนเอง ดังเช่น ผ้าทอพื้นเมืองภาคกลางก็มีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง แบ่งแยกไปแต่กลุ่มที่อาศัยอยู่ในแถบภาคกลางนี้ เช่น กลุ่มไทยพวน กลุ่มไทยยวน กลุ่มคนเชื้อสายลาวครั้ง กลุ่มคนเชื้อสายลาวและไทยยวน และกลุ่มคนชาวผู้ไท ถ้ามีรายละเอียดที่กล่าวดังนี้

กลุ่มคนเชื้อสายลาวพวน

ชาวลาวพวน ได้ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ จ.สุโขทัย และอุดรดิตถ์ นับตั้งแต่ปี ค.ศ.1828 เมื่อไทยตีลาวแตก กลุ่มคนเหล่านี้อพยพมาจากเมืองพวน (เชียงขวาง) ประเทศลาว ลักษณะรูปแบบดั้งเดิมของผ้าไทยพวนได้สูญหายไป คงเหลือแต่ทักษะการทอผ้าแบบดั้งเดิมโดยขึ้นเป็นลวดลายจก ตกแต่งเติมพื้นตามแบบดินขึ้นลาว แต่งด้วยลวดลายแบบไทยพวน

ผ้าทอหาคี่ลาย ที่ตำบลหาคี่ลาย อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย ผ้าทอพื้นเมืองที่ทอจำหน่ายมีตั้งแต่ผ้าหมอนนอน ผ้าหลบนอน หมอนผ้า หมอนขวาน ผ้าขาวม้า ผ้ากราบ ผ้าเช็ดหน้า ผ้าพันคอ ผ้าคลุมไหล่ และผ้าทอที่มีลักษณะเด่นและมีชื่อเสียง คือ ผ้าขึ้นตีนจก แต่เดิมเป็นขึ้นต่อกันสามชั้น ลายขวางแบบขึ้นล้านนาไทย มักเป็นผ้าฝ้าย อาจมีไหมสลักบ้างแต่ไม่ใคร่พบ ขึ้นหาคี่ลายมีสองชนิด คือ ชนิดขึ้นธรรมดาใช้อยู่บ้านและทำงาน กับขึ้นตีนจกที่ใช้ในโอกาสพิเศษต่าง ๆ ขึ้นธรรมดามักเป็นขึ้นพื้นลายขวางลำตัวมีเชิงเป็นแถบสีดำและสีแดงอมส้ม ส่วนขึ้นตีนจกนั้นจะมีลายตีนจกต่อเป็นเชิงขึ้น (ภาพที่ 3.1.4-50 และภาพที่ 3.1.4-51) ลายตีนจกของหาคี่ลายจะมีลักษณะการทอที่ทอคว้าน้ำลายลง ลวดลายที่ทอเป็นลายเรขาคณิตเป็นหลัก มีชื่อลายต่าง ๆ กัน เช่น ลายสิบหกดอกตัด หรือ ลายสิบหกขอ ลายสิบสองดอกตัด หรือ ลายแปดขอ ลายสี่ดอกตัด หรือลายสี่ขอ ลายเครือใหญ่ หรือลายดอกเครือใหญ่ ลายเครือกลาง หรือลายดอกเครือกลาง ลายเครือน้อย หรือลายดอกเครือน้อย ลายอ่างน้ำ และลายสองท้อง หรือลายดอกสองท้อง สีที่ใช้มักออกวรรณะสีต่าง ๆ แต่หนักไปทางวรรณะสีแดงอมส้ม และน้ำตาลปนเหลือง ส่วนลายเล็ก ๆ ที่ย้อมและสอได้จะเป็นสีเหลือง เขียว ชมพู และความเป็นส่วนใหญ่ ดินจกเหล่านี้สามารถนำไปต่อเป็นดินขึ้นของขึ้นที่มีสีพื้นต่าง ๆ กันได้ตามความพอใจ

กลุ่มเชื้อสายไทยยวน (ชาวโยนก)

ชาวไทยเชื้อสายโยนกอพยพมาจากภาคเหนือตอนบน ตั้งแต่สมัยก่อนการเปลี่ยนแปลงการ

ปกครอง มาอาศัยอยู่ในบริเวณอำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ มีการทอผ้าพื้นเมือง เรียกว่า ผ้าลับแล ผ้าขึ้น
ตีนจกลับแลนี้มีลักษณะเฉพาะดังนี้ เป็นชิ้นลายขวางลำตัวเช่นเดียวกับชิ้นของชาวล้านนาทั่วไป แต่ส่วนตีนขึ้น
ทอเป็นลายจากนั้นนิยมทอเป็นวรรณะสีเดียวกัน สลับอ่อนแก่ของสีทำให้เกิดน้ำหนักสีของลวดลายทั้งงดงามขึ้น
เช่นเดียวกับการสลับสี ตีนขึ้นลับแลมักทอกว้างหรือสูง ลวดลายที่ทอเป็นลายเรขาคณิต เช่นเดียวกับตีนจกทั่ว
ไป (ภาพที่ 3.1.4-52)

กลุ่มชนเชื้อสายลาวครั่ง

กลุ่มชนลาวครั่งนี้ อาศัยอยู่ในแถบสุพรรณบุรี ชัยนาท และอุทัยธานี การทอผ้าขึ้นของ

กลุ่มชนนี้มีลักษณะเฉพาะซึ่งถือเป็นผ้าที่มีความประณีต งดงาม เป็นผ้าที่แสดงถึงความสามารถตามชนบ
ประเพณีของกลุ่มชนได้ดีขึ้น ตัวขึ้นมักเป็นไหมมัดหมี่ ลวดลายเป็นลายหมี่คั่นทางลงขนานกับลำตัว และลาย
ซ้ำกันทั้งผืน นิยมใช้สีแดงเป็นวรรณะสีคลุมทั้งผืน ใช้สีเข้มเน้นขอบของแม่ลาย (ภาพที่ 3.1.4-53 และ ภาพที่
3.1.4-54) ส่วนตัวลายมักเป็นสีเหลือง เขียว และม่วง มักทอด้วยไหมเส้นหยาบ เส้นไม่เสมอกันตาม
ลักษณะของเส้นไหมที่สาวด้วยมือ นอกจากลักษณะพิเศษของตัวขึ้นแล้ว ตีนขึ้นซึ่งเป็นส่วนที่สำคัญช่วยเสริม
ความงามให้กับตัวขึ้น นิยมทำเป็นตีนจกที่ทอจกด้วยฝ้าย ลักษณะของลายเป็นเรขาคณิต ตัวแถบตีนจกไม่
กว้างเหมือนของภาคเดียว ตัวลายมักเป็นลายข้าวหลามตัด ลายสามเหลี่ยม ลายสี่เหลี่ยม มียอุมเป็นไส้ลาย
อยู่ภายใน สีที่ใช้เป็นหลักประกอบด้วยสีเหลือง เขียว แดง ส้ม น้ำตาล และฟ้า เชิงล่างสุดมักเป็นแถบพื้นสี
แดงเป็นส่วนใหญ่ บางทีมีแถบลายกึ่งที่ปลายสุดของชิ้นเหมือนชิ้นอีสานหรือชิ้นลาวบางแห่ง และส่วนใหญ่มีสี
สดใสออกไปในวรรณะสีแดง

กลุ่มคนเชื้อสายลาว และไทยยวน

ในบริเวณจังหวัดลพบุรี สระบุรี และราชบุรี เฉพาะที่ตำบลคูบัว อำเภอเมือง จังหวัด

ราชบุรี นั้นมีกลุ่มชนที่ทอผ้าอยู่สองกลุ่ม คือ กลุ่มหนึ่งเป็นคนเชื้อสายลาวที่ถูกกวาดต้อนมาตั้งแต่ครั้งรัตน
โกสินทร์ตอนต้น อีกกลุ่มหนึ่งเป็นชาวไทยยวนหรือโยนก ที่ถูกอพยพมาจากล้านนาและเชียงแสนในสมัยพระ
บาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีการทอผ้าพื้นเมืองที่มีเอกลักษณ์ของตนเอง ผ้าที่ทอกันในกลุ่มชนทั้ง
สองนี้ มีทั้งชิ้นธรรมดาประเภทชิ้นหัว ชิ้นตา และชิ้นตีนจก ที่มีลวดลายประณีตงดงาม (ภาพที่ 3.1.4-55)

กลุ่มชนเชื้อสายลาวโซ่ง

ลาวโซ่งอพยพมาจากแถบเขื่อนเบียนฟูในเวียดนาม มาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่นครปฐม เพชรบุรี

และสุพรรณบุรี ในราวปลายศตวรรษที่ 18 ผ้าขึ้นของผู้หญิงลาวโซ่ง จะทอด้วยเส้นยืนเป็นไหมสีแดง แต่เส้น
พุ่งเป็นฝ้ายสีคราม และสลับกันไป เวลานุ่งเป็นลายแนวตั้ง

3.1.4.2.6.2 เครื่องปั้นดินเผา

มีแนวทางการฟื้นฟูส่งเสริม ตลอดจนอนุรักษ์ด้วยเช่นกัน ที่เห็นชัดเจน คือ บทบาทของมูล

นิธิสังเสริมศิลปาชีพฯ และบริษัทห้างร้านเอกชนที่ผลิตสินค้าประเภทเครื่องปั้นดินเผาในลักษณะของการเลียนแบบของโบราณ เช่น สังคโลกในสมัยสุโขทัย ลายครามและเบญจรงค์ในสมัยอยุธยา เบญจรงค์ลายน้ำทอง ซึ่งเริ่มมีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยอาจมีการพัฒนาในด้านเทคนิคการผลิตให้ทันสมัยและมีลวดลายแตกต่างไปจากเดิม เครื่องปั้นดินเผาแบบโบราณได้รับความสนใจมากยิ่งขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เช่น เบญจรงค์ เบญจรงค์ลายน้ำทอง ซึ่งอาจจะมีการประยุกต์ลวดลายและประโยชน์ใช้สอยให้เข้ากับวิถีชีวิตในสมัยใหม่ขึ้นด้วย

3.1.4.2.6.3 เครื่องจักสาน

ในส่วนของเครื่องจักสานนั้นได้มีความสัมพันธ์กับนโยบายฟื้นฟูและอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมไทยอย่างเห็นได้ชัด โดยมีความพยายามในการสนับสนุนงานประเภทเครื่องจักสานตามท้องถิ่นต่าง ๆ ที่กำลังจะหมดไป รวมทั้งเมื่อมีแนวโน้มในการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เครื่องจักสานโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ตะกร้าก็ได้เข้ามามีบทบาทมากขึ้นด้วย ในฐานะของการเป็นสิ่งทดแทนวัสดุหรือภาชนะประเภทพลาสติก

3.1.4.3 ลวดลายในศิลปหัตถกรรมไทย

ลวดลายในศิลปหัตถกรรม ไม่ว่าจะเป็นผ้า เครื่องปั้นดินเผา และ เครื่องจักสาน นั้น เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่บรรพชนชาวไทย ได้ทำขึ้นจากภูมิปัญญาที่ดั่งแต่ก่อนประวัติศาสตร์ โดยสร้างสรรค์ขึ้นจากเทคนิคต่าง ๆ กัน เพื่อตอบสนองประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวัน และตอบสนองต่อขนบธรรมเนียมประเพณี คติความเชื่อที่มีมาแต่โบราณ ทำให้เกิดลวดลายอันวิจิตรงดงามมากมายในงานศิลปหัตถกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนไทยจะมีความใกล้ชิดศาสนา เพราะฉะนั้นจะให้ความสำคัญ และถ่ายทอดออกมาในงานศิลปหัตถกรรม เช่น ผ้าที่ใช้ประกอบในพิธีทางศาสนาจะมีการรังสรรค์อย่างสวยงาม และเมื่อมีงานบุญก็จะแต่งกายด้วยผ้าชิ้นที่ทออย่างวิจิตรบรรจง นอกจากนี้ คนไทยเทิดทูนพระมหากษัตริย์ และมีการแบ่งชนชั้น ดังจะเห็นได้จากเครื่องเบญจรงค์ลายน้ำทองนั้นจะใช้ในพระราชวัง และ ชนิดและลายของผ้าก็ยังเป็นเครื่องกำหนดยศ ตำแหน่งอีกด้วย ดังพอจะจำแนกประเภทของลวดลายเป็นลวดลายเรขาคณิต ลวดลายธรรมชาติ ลวดลายวัตถุสิ่งของเครื่องใช้ และลวดลายที่ประดิษฐ์ขึ้นตามแบบลวดลายไทย ดังมีรายละเอียดดังนี้

3.1.4.3.1 ประเภทของลวดลายในศิลปหัตถกรรม

3.1.4.3.1.1 ลวดลายเรขาคณิต

ลวดลายเรขาคณิตนั้นจะปรากฏชัดในศิลปหัตถกรรมประเภท ผ้าทอพื้นเมือง และ เครื่องจักสาน ทั้งนี้เนื่องจากมีกรรมวิธีการผลิตที่มีพื้นฐานเดียวกัน คือ เกิดจากการขัดกัน ของเส้นยืน (เส้นตั้ง) และเส้นพุ่ง (เส้นนอน) ของเส้นด้ายผ้าทอ และเส้นตอกของเครื่องจักสาน ทำให้เกิดลวดลายต่าง ๆ ตั้งแต่ลายขัด (Plain) ซึ่งถือเป็นวิธีการทอและสานแบบพื้นฐานที่เก่าแก่ที่สุด โดยยกขึ้นเส้นหนึ่งขมหรือขัด ลงเส้นหนึ่งสลับกันไป (ภาพที่ 3.1.4-56) ลายสอง (Twin) ลายสาม เป็นการสอดขัดกันมากกว่าหนึ่งเส้น ไล่กันไปตามลำดับ (ภาพที่ 3.1.4-57) และเนื่องจากเฉพาะการผลิตเครื่องจักสานนั้น สามารถทำให้เส้นตอกนั้นขัดกันในแนวอื่น ๆ ได้อีก นอกจากขัดกันแบบมุมฉาก คือ ขัดกันแบบแนวทะแยง (Diagonal) เป็นทแยงเหลี่ยม ต่อเชื่อมกันไปเรื่อย ๆ คล้ายรวงผึ้ง (ภาพที่ 3.1.4-58) ลายชนิดนี้มักจะสานโปร่ง เช่น ลายตาเข่ง ลายชะลอม ลายเกล็ดเต่า และลายเขลา เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการขดหรือถัก (Coiling) เป็นการถักเป็นเส้นแล้วขดเป็นวงกระจายออกจากศูนย์กลาง แล้วถักเชื่อมกันเป็นชั้น ๆ ให้ได้รูปทรงตามต้องการ (ภาพที่ 3.1.4-59)

กรรมวิธีในการทอผ้าและทำเครื่องจักรสาน โดยใช้การผลิตพื้นฐานดังที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้นนั้น ทำให้เกิดลวดลายต่าง ๆ บนผ้าและ เครื่องจักรสาน (ภาพที่ 3.1.4-60 และ ภาพที่ 3.1.4-61) เช่น ลายข้าวหลามตัด ลายสามเหลี่ยม สีเหลี่ยม ลายดอกตัด ลายกันหอย ลายขอ ลายเครือ ลายอ่างน้ำ เป็นต้น โดยใช้กรรมวิธียก ชิด จก หรือมัดหมี่ โดยที่เทคนิคการยก ชิด และจก จะได้ลวดลายที่มีลักษณะเป็นรูปทรงเรขาคณิต ขณะที่มัดหมี่ทำให้เกิดรูปทรงที่ใกล้เคียงธรรมชาติมากกว่า

นอกจากนี้ จากความจำกัดในด้านเทคนิควิธีการทอผ้าพื้นบ้านดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น ทำให้ผ้าทอพื้นบ้านจากประเทศต่าง ๆ ในเอเชีย มีลวดลายและโครงสร้างคล้ายคลึงกัน โดยเฉพาะสีและชนิดของเส้นใยใกล้เคียงกันมากในทุกประเทศ และอิทธิพลข้ามแดนก็มีส่วนทำให้ผ้าเอเชีย มีความคล้ายคลึงกันในด้านลวดลายและโครงสร้าง

3.1.4.3.1.2 ลวดลายธรรมชาติ

ลวดลายธรรมชาติที่เกิดขึ้นบนงานศิลปหัตถกรรมนั้น แสดงให้เห็นถึงความสนใจและให้ความสำคัญของธรรมชาติ ต่อวิถีชีวิตคนในสังคมเกษตรกรรม และแสดงให้เห็นถึงความใกล้ชิดกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ลวดลายธรรมชาตินี้จึงได้ถูกถ่ายทอดลงในงานศิลปหัตถกรรมไม่ว่าจะเป็นผ้า เครื่องปั้นดินเผา และ เครื่องจักรสาน

ตัวอย่างลวดลายธรรมชาติในผ้าทอ เช่น ผ้า ช้าง นาค มีเสื่อ ลายพันธุ์พฤกษา ลายรวงข้าว ต้นสน ดอกไม้ เมฆปอง เมฆงอด ตะขบ นาคเกี้ยว นาคชูกาบหลวง ขอเมฆมูม นกยูง สิงโต ดอกสร้อยดอกดิน ดอกพิกุล ลายฮ่อ ข้าวตอก และดอกจันทน์ เป็นต้น (ภาพที่ 3.1.4-62- ภาพที่ 3.1.4-66) และกรรมวิธีการทอผ้าที่ทำแล้วได้ลวดลายที่ใกล้เคียงธรรมชาติ และกรรมวิธีการทอผ้าที่ทำแล้วได้ลวดลายใกล้เคียงธรรมชาติมากที่สุด คือ วิธีการมัดหมี่

ตัวอย่างลวดลายธรรมชาติในเครื่องปั้นดินเผา เช่น กุหลาบ ดอกไม้จัน กลีบบัว มีเสื่อ ค้างคาว เมล่งปอ ดอกไม้สี่ฤดู และดอกพุดตาล เป็นต้น (ภาพที่ 3.1.4-67-ภาพที่ 3.1.4-70)

ตัวอย่างลวดลายธรรมชาติในเครื่องจักรสาน เช่น ลายยกดอก ลายดาวล้อมเดือน ลายชิดดอกจัน ขัดตาแมว ลายหูฉลาม เป็นต้น (ภาพที่ 3.1.4-71 - ภาพที่ 3.1.4-76)

3.1.4.3.1.3 ลวดลายวัตถุสิ่งของเครื่องใช้

ลวดลายวัตถุสิ่งของเครื่องใช้ เป็นการนำเอาวัตถุเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน หรือสิ่งก่อสร้างที่สำคัญ ในทัศนะของชุมชนนั้น ๆ มาประดิษฐ์เป็นลวดลายต่าง ๆ เช่น ลายเชิงเทียน ลายปราสาท ลายบ้าน และลายรั้ว เป็นต้น (ภาพที่ 3.1.4-77 และ ภาพที่ 3.1.4-78)

3.1.4.3.1.4 ลวดลายประดิษฐ์ตามแบบลวดลายไทย

ลวดลายไทยเป็นลวดลายที่อ่อนช้อย จึงปรากฏลวดลายไทยอยู่ในศิลปหัตถกรรมบางประเภท เช่น ผ้าพิมพ์ลายอย่าง ผ้าเขียนทอง เครื่องถ้วยชามในราชสำนัก และเครื่องปั้นดินเผา กัดพิมพ์ ปั้นลาย แต่จะไม่ค่อยพบในงานผ้าทอพื้นเมือง และ งานจักรสาน เนื่องจากความจำกัดในการผลิต ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว ตัวอย่างลาย เช่น ลายกระหนก ลายเทพพนม ลายก้านแย่ง ลายกินรี ลายครุฑ ลายหนุมาน ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ ลายประจำยาม ลายกนกเปลว ลายก้านของ และลายวิชาเอนทร์ เป็นต้น ลวดลายที่ได้รับความนิยม

มาตั้งแต่สมัยทวารวดี คือ ลายประจำยามดอกจัน เป็นลายที่ผลิตทั้งในผ้าฝ้าย และผ้าไหมที่ผลิตในประเทศ
อินเดีย (ภาพที่ 3.1.4-79 -ภาพที่ 3.1.4-85)

3.1.4.4 การจัดองค์ประกอบลวดลายศิลปหัตถกรรมไทย

วิวัฒนาการ สมัยต่าง ๆ ศิลปหัตถกรรม	สมัยแห่งการสืบทอดความรุ่ง เรืองของอยุธยา (สมัยรัชกาลที่ 1-3)	สมัยแห่งการปรับปรุง ประเทศให้ทันสมัย ตามแบบ ตะวันตก (สมัยรัชกาลที่ 4-5)	สมัยแห่งการสร้าง เอกลักษณ์ไทยและ ที่ ตนเอง (สมัยรัชกาลที่ 6-7)	สมัยแห่งการสร้างชาติ (สมัย จอมพล ป. พิบูลสงคราม)	สมัยแห่งการพัฒนาเศรษฐกิจแห่ง ชาติ (จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์)	สมัยแห่งการพัฒนาศิลปหัตถกรรม (หลังปี 2520 เป็นต้นมา)
ผ้าและเครื่อง แต่งกาย สตรีชั้นสูง	เลียนแบบสมัยอยุธยา	ปฏิรูปประเทศให้ทันสมัย รับแนวคิด แบบตะวันตก	ต้องการพร้อมกันคือ รับอิทธิพลตะวันตก และสร้างเอกลักษณ์ ของชาติ	นโยบายนำประเทศสู่ความเป็น อารยธรรม การแต่งกายระบบ เศรษฐกิจ พัฒนาศิลปหัตถกรรมสู่ อุตสาหกรรม	หลังสงครามโลกได้รับอิทธิพลจาก ประเทศมหาอำนาจตะวันตกนิยม วัฒนธรรมตะวันตก เส้นเครื่อง เครื่องใช้ระบบอุตสาหกรรม	สองแนวทาง พัฒนาทางเศรษฐกิจ เทคโนโลยี และฟื้นฟูศิลปหัตถกรรม แบบดั้งเดิม
	แต่งกายแบบ "นุ่งและห่ม" เนื้อผ้าสีสด ประณีตและมี ราคาสูง เป็นเครื่องกำหนด ตำแหน่ง	ผสมผสานและแต่ง กายแบบเดิมกับ แบบตะวันตก เช่น นุ่งโจงกระเบนกับ เสื้อแขนกระบอก เสื้อแขนหมูแฮม หรือ สะพายแพร	สมัยรัชกาลที่ 6 - สตรีทรีนุ่งซิ่น ขาว เก๋สวย สมัยรัชกาลที่ 7 - เสื้อ ตัวหลวม ยาวคลุมข้อ เท้า แขนเสื้อสั้น ชายเสื้อมีโบว์ นุ่งกับ ถุงต่ำเรียว	"ดอกไม้ของชาติ" แต่งตัวสากลและ มีระเบียบ นุ่งกระโปรง สวมหมวก	แต่งกายตาม "แฟชั่น" เช่น กระโปรงนิวลูค มีนิตกริตี ไมโครส เกิร์ต แม็กซี่ แต่งกายชุดทำงาน นิยมเสื้อผ่าสำหรับ ผู้หญิง นุ่ง กางเกง สวมเสื้อติด ชุดไทยพระ ราชนิยม	ฟื้นฟูศิลปหัตถกรรมผ้าทอพื้นบ้าน ภาคกลาง -ผ้าทอหาดเสี้ยว ทอคำหัวน้ำลายง ทอลายเรขาคณิตเป็นหลัก สีส วรรณะแดงอมส้ม และน้ำตาลปน เหลือง เหลือง -ผ้าทอลับแล ทอลายเรขาคณิต สีส วรรณะสีเดียวกัน สลับอ่อนแก่ของ สี -ผ้าทอลาวคำง ตัวขึ้นด้นมีลาย ขวางลำตัว วรรณะสีแดงทั้งผืน ด้น ขึ้นทอจากด้วยผ้าฝ้าย ลักษณะลาย
-ชายชั้นสูง	มีแบบแผนในการแต่งกาย ใช้ผ้าเนื้อดีละเอียด ประณีต มีค่าสูงเป็นเครื่องกำหนด ตำแหน่ง เช่น เสื้อครุย กางเกง สนับเพลา ผ้าปูม	ผสมผสานการแต่ง กายแบบไทยและ ฝรั่ง เช่น นุ่งผ้า	ข้าราชการยังคงสวม เสื้อ ราชปะแตนที่ ผ้าม่วง	ข้าราชการยกเลิกการนุ่งผ้าม่วง นุ่ง กางเกง สวมเสื้อนอก สวมหมวก สวมรองเท้า ถุงเท้า		

- ศตวรรษที่ 21	วัดประดิด และลอมบอก	มอง กับเลื่อนออก ยกเลิกผ่านปูม เครื่องแต่งกาย กำหนดยศและ ตำแหน่ง แล้เกราช ปะแตนห์	สวมรองเท้า	ชักชวนให้เลิกการนุ่งแบบเดิม ให้ มานุ่งกระโปรงหรือผ้าถุง และสวม หมวก	- แต่งกายตามสะดวก นุ่งกางเกง ขายาว สวมเสื้อยืด ชุดพระราชาทาน	เราคิดเปิด - ผ้าทอลายและไทยยวน ขึ้นบรมดา และขึ้นเดินจาก - ผ้าทอลายโสด ผ้าขึ้น ทอด้วย เส้นด้ายยืน สีแดง เส้นด้ายพุ่งเป็น ผ้ายลิตราและสีชาวลับบี้
- ชาวยุคสมัย	นุ่งโจงกระเบนเป็นหลัก เปลี่ยนท่อนบน หรือมีผ้าพาด ไหล่ ด้วยผ้าพื้นเมืองเรียบ ๆ	- ยังคงนุ่งหมี่สไบ - ประเทศห้ามแต่ง กายไม่สมควร	ยังคงแต่งกายแบบ เดิม	แต่งกายให้เรียบร้อย นุ่งกางเกง สวมหมวก ใส่รองเท้า		
เครื่องปั้นดินเผา	- เบญจรงค์ลายนี้ทอง ในสมัยรัชกาลที่ 2 เป็นเอก ลักษณะคือ เบญจรงค์ลายน้ำ ทอง และในรัชกาลที่ 3 ผสมผสานไทย จีน และ ตะวันตก เข้าด้วยกัน - กระเบื้องตกแต่งอาคาร เอกลักษณ์สถาปัตยกรรม ไทย คือตกแต่งผนังทั้งภายใน	นิยมเครื่องปั้นดิน เผา แบบจีน และ แบบตะวันตก - แบบจีน ใช้จาน แบบแทนจานแข็ง ชาวมลายูไปใส่ ชาม กะลา และเครื่อง ลายคราม - แบบตะวันตก	ส่งเสริมให้ราษฎรมี การผลิตเครื่องปั้นดิน เผา เพื่อการสร้างงาน ด้วยตนเอง	- เริ่มมีโรงงานปั้นดินเผาของเอกชน - มีการรวมกลุ่มทำเป็น "ย่าน"	- ระบบอุตสาหกรรม ลงทุนโดยเอก ชน - ผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ เช่น อิฐก่อสร้าง สุขาภัณฑ์ งาน ชาม - มุ่งผลิตเพื่อส่งออก	ฟื้นฟู ส่งเสริม อนุรักษ์ โดยศูนย์ศิลปาชีพฯ และการทำ เลียนแบบของโบราณ นอกจากนี้ ประยุกต์ลวดลายและประโยชน์ใช้ สอยให้เข้ากับวิถีชีวิตสมัยใหม่

	นอกราชในสมัย ร.3ตกแต่งอาคารแบบ "พระราชนิยาม" เป็นลวดลาย ฝรั่งผสมจีน -เครื่องปั้นดินเผาอมอญ หม้อแกะสลักลาย ทั้งแกะและพิมพ์ผ่านหม้อมือยอดสูง	ออกแบบสิ่งทำที่อยู่ โป เช่น เครื่องถ้วยชดจกักริ และเครื่องกระเบื้อง แรฟรุธิ อธิพลตะวันตก "ไม่ส่งผลกระทบต่อกเครื่องปั้นดินเผา ระดับพื้นบ้าน				
เครื่องจักสาน	เครื่องจักสานเป็นเครื่องใช้ใน ระดับพื้นบ้านได้รับอิทธิพล จาก จีน ลาว และมาเลย์ ประดิษฐ์เพื่อประโยชน์ใช้สอยตามสภาพภูมิศาสตร์ อาชีพและขนบประเพณี วัฒนธรรมแต่ละท้องถิ่น ทำให้มีเอกลักษณ์เฉพาะกัน ภาคกลางนิยมใช้ไม้สัก ไม้ นวล ไม้ผาก และไม้รวก	อิทธิพลตะวันตก ไม่ส่งผลกระทบต่อการประดิษฐ์เครื่อง จักสาน	มีทำเพื่อใช้ด้วยกัน แพรหลายมากขึ้น	เริ่มทำกันแพร่หลาย สดคล้ายและมีแบบสมัยใหม่	-กรรมวิธีการผลิตที่ก้าวหน้า -ผลิตระบบอุตสาหกรรมในครัวเรือน -ผลิตเพื่อการส่งออก	สนับสนุนงานเครื่องจักสาน โดยศูนย์ศิลปาชีพ และให้เงินสิ่ง หดแทนพลาสติก

3.1.4.4 การจัดองค์ประกอบลวดลายศิลปหัตถกรรมไทย

ศิลปะไทยนั้นเป็นศิลปะตกแต่ง โดย เอาลวดลายนั้นมาตกแต่งผิวหน้า เน้นความละเอียดถี่ถ้วน เน้นความละเอียดถี่ถ้วน มีองค์ประกอบเยอะ เว้นช่องไฟไม่ห่างเกินไป ซึ่งจะเห็นได้ทั่วไปในงานศิลปหัตถกรรมแต่ละประเภท ลวดลายที่นำมาใช้นั้นก็เป็นลวดลายธรรมชาติ พรรณพฤกษา เกวียลย์ และลวดลายความเชื่อในศาสนาฮินดู สัตว์ในเทพนิยาย มาจัดวาง เช่น นำเอาลายเทพพนม มาจัดวาง แล้วใช้ลายไทยพรรณพฤกษาเลื้อยรอบลายนั้น ๆ (ภาพประกอบที่ 3.1.4-79) ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 ลักษณะลวดลายจีนได้เข้ามาผสมผสานกับลวดลายของไทย ทำให้เกิดเอกลักษณ์ของสมัยนั้น ดังจะเห็นปรากฏในเครื่องถ้วยเบญจรงค์ ผ้าปูม ผ้าลายอย่าง ผ้ายกทอง และอื่น ๆ

ลักษณะการจัดวางลาย จะมีพื้นลายตรงกลม มีขอบยาวและมีเชิงที่ปลาย ดังจะเห็นได้ ชัดใน ผ้าชั้นที่ใช้ในพระราชสำนัก เช่น ผ้ายกทอง และผ้าปูม จะมีลายบริเวณตรงกลางผืนผ้ามีการจัดลายในลักษณะ ช่องบันได (ภาพที่ 3.1.4-88) สีเหลี่ยมข้าวหลามตัด (ภาพประกอบที่ 3.1.4-90 ถึง 92) และย่อมุมไม้สิบสอง (ภาพที่ 3.1.4-89) เป็นจังหวะลายซ้ำ ๆ กัน เต็มผืนผ้า โดยในการอบลายนั้นจะบรรจุลายรูปภาพลงไป เช่น ลายเทพพนม หรือสัตว์ในเทพนิยาย แล้วใช้ลายพรรณพฤกษา ลายไทยเลื้อยรอบกรอบนั้น ๆ (ภาพประกอบที่ 3.1.4-79 ถึง 82) ส่วนบริเวณริมผ้าจะมีขอบลายยาวตลอดผ้า และส่วนปลายจะมีลายเชิงจัดลายเป็นชั้นอย่างวิจิตรบรรจง (ภาพประกอบที่ 3.1.4-90 ถึง 92) โดยเชิงลาย 2 ชั้น จะเป็นผ้าสำหรับผู้หญิง ส่วนเชิงลาย 3 ชั้น จะเป็นผ้าสำหรับผู้ชาย

นอกจากผ้าชั้นเพื่อการนุ่งห่มแล้ว ยังมีผ้าเพื่อการตกแต่งอีกด้วย เช่น ผ้าม่าน ผ้าแขวนผนัง ม่านกันห้อง ผ้าปูพื้น ผ้าคลุมเก้าอี้ ผ้าเกี้ยว ลักษณะการจัดลวดลายของผ้าประเภทนี้ ตรงกลางผืนผ้าจะเป็นแบบช่องบันได หรือข้าวหลามตัด แต่งบริเวณเชิงลาย จะเป็นกรอบเท่ากันทั้งสี่ด้าน (ภาพประกอบที่ 3.1.4-89 และ 3.1.4-93)

ส่วนผ้าทอพื้นเมืองก็มีการจัดวางลายใกล้เคียง คือมีพื้นลายตรงกลางและมีเชิงกว้าง (ภาพประกอบที่ 3.1.4-86 และ 87) เนื่องจากความจำกัดในวิธีการผลิต จึงทำให้ลายออกมาในรูปสีเหลี่ยมข้าวหลามตัด โดยจะมีกรอบสีเหลี่ยมข้าวหลามตัดนี้เป็นกรอบใหญ่ และมีลายเล็ก ๆ แบบเดียวกันนี้ล้อมอยู่ทั้งสี่ด้าน

นอกจากนี้ ยังพบการจัดวางลายในลักษณะนี้ในเครื่องเบญจรงค์ และเครื่องจักสาน (ภาพประกอบที่ 3.1.4 – 94 ถึง 96) โดยที่ลวดลายในเครื่องเบญจรงค์ จะมีความคล้ายคลึงกับลายในผ้าที่ใช้ในราชสำนัก

ภาพประกอบที่ 3.1.4-1

การแต่งกายของสตรีภาคกลางสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น นุ่งผ้าห่มสไบ (ภาพจากฝาผนังวัดทองธรรมชาติ)

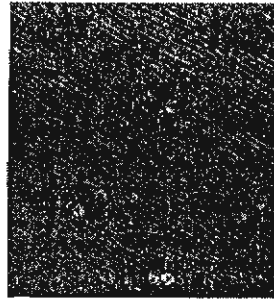
ภาพประกอบที่ 3.1.4-2

การแต่งกายสตรีชั้นสูงหมอลับจับเฉียงบ่าปล่อยชายยาวไว้ด้านหลัง

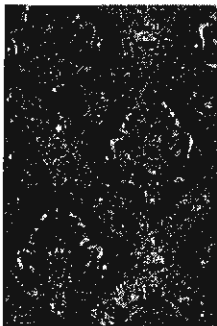
ภาพประกอบที่ 3.1.4-3

เครื่องแต่งกายตามโบราณราชประเพณี ทรงสไบ 2 ชั้น ชั้นในเป็นสไบแพร ชั้นนอกเป็นสไบคาดทองยกดอกทรงภูษาจีบคาดทอง ยกดอกประดับเพชร

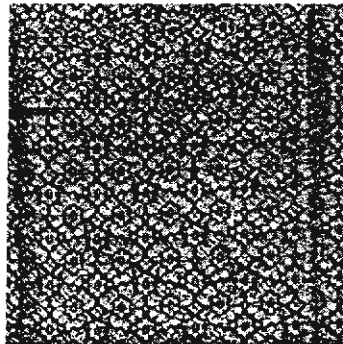
ภาพประกอบที่ 3.1.4-4

ผ้าคาดเงินปักเลื่อมทอง และตกแต่งด้วยปักแมลงทับ เป็นผ้าสไบสำหรับสตรีชั้นสูง

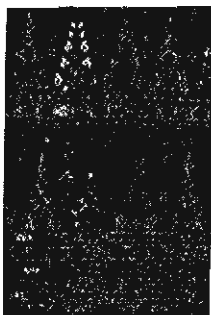
ภาพประกอบที่ 3.1.4-5

ผ้าปักดินทองสมัยรัตนโกสินทร์

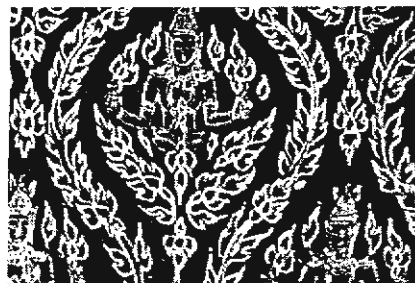
ภาพประกอบที่ 3.1.4-6

ผ้าเยียรบับผ้าทอสมัยโบราณทอด้วยไหมสีควบกับไหมเงิน ไหมทอง ทอเป็นดอก มักมีแสงทอง มากกว่าไหม

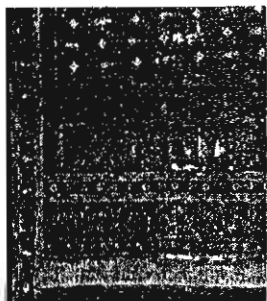
ภาพประกอบที่ 3.1.4-7

ผ้ายกสมัยรัตนโกสินทร์

ภาพประกอบที่ 3.1.4-8

ผ้าเขียนทอง ลายเทพพนม ผลิตจากอินเดียเพื่อขายในตลาดไทย

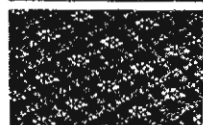
ภาพประกอบที่ 3.1.4-9

ผ้าลายอย่างโบราณ

ภาพประกอบที่ 3.1.4-11

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงสวมฉลองพระองค์แบบเสื้อครุยทับ

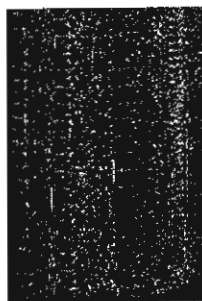
ภาพประกอบที่ 3.1.4-13

ผ้าลายนอกอย่าง

ภาพประกอบที่ 3.1.4-15

โกเบญจรงค์ทรงโกศ ฝาโตแบบทรงมัน

ภาพประกอบที่ 3.1.4-10

ผ้าปูมไหม ผ้าไหมมัดหมี่

ภาพประกอบที่ 3.1.4-12

นุ่งโจงกระเบน ห่มผ้าแบบตะแลงแกง

ภาพประกอบที่ 3.1.4-14

การแต่งกายชายสามัญ นุ่งโจงกระเบน เปลือยท่อนบน

ภาพประกอบที่ 3.1.4-16

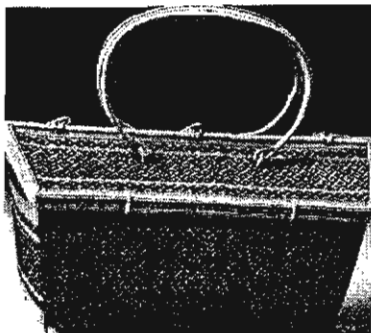
ชามเบญจรงค์ลายน้ำทอง ลายวิชาเยนทร์
ได้รับอิทธิพลตะวันตก บางครั้งเรียกลายฝรั่ง

ภาพประกอบที่ 3.1.4-17
เครื่องปั้นดินเผาอยุธยาธนบุรี

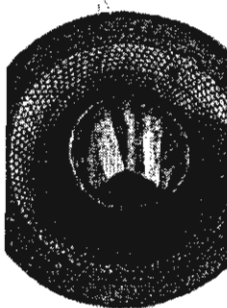
ภาพประกอบที่ 3.1.4-18
ตุ้มสำหรับดักปลา
ใช้เหยื่อล่อไว้ใน

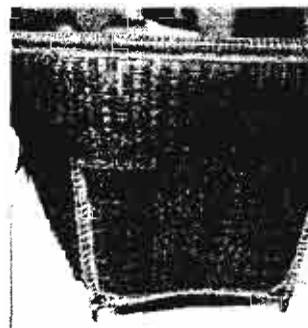
ภาพประกอบที่ 3.1.4-19
ตะกร้าหัวภาคกลางที่ดัดแปลงมาจากแบบโบราณ

ภาพประกอบที่ 3.1.4-20
กระจาดใส่ของ

ภาพประกอบที่ 3.1.4-21
งอบภาคกลาง มีรังคบสำหรับสวมศีรษะ

ภาพประกอบที่ 3.1.4-22
กระบุงอาสา บ้านโพธิ์ อำเภอบางแพ
จังหวัดราชบุรี

ภาพประกอบที่ 3.1.4-23
การแต่งกายสตรีชั้นสูง สมัยรัชกาลที่ห้า
เสื้อตกแต่งด้วยผ้าลูกไม้ สไตล์ยุโรป
นุ่งผ้าไหมใจกระเบน

ภาพประกอบที่ 3.1.4-24
เสื้อทรงแขนหมูแฮม (leg of mutton)
และสพายแพร การแต่งกายสมัยรัชกาลที่ห้า

ภาพประกอบที่ 3.1.4-25

ฉลองพระองค์แบบตะวันตก ทรงแขนหมูแฮม และตะพายแพร

ภาพประกอบที่ 3.1.4-26

การแต่งกาย ไทยผสมฝรั่งสมัยรัชกาลที่ห้า
นุ่งผ้าโจงกระเบน เสื้อแบบยุโรป

ภาพประกอบที่ 3.1.4-27.1

ผู้หญิงสวมเสื้อตกแต่งด้วยผ้าลูกไม้ สไตลียุโรป
นุ่งผ้าโจงกระเบน และเจ้าพระยายมราชแต่งชุดเต็มยศ

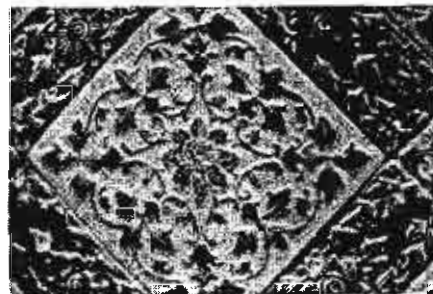
ภาพประกอบที่ 3.1.4-27.2

เลือกราวปะแตนท์ สมัยรัชกาลที่ห้า

ภาพประกอบที่ 3.1.4-28

การแต่งกายสตรีสามัญ สวมเสื้อ นุ่งโจงกระเบนตามแบบส่วนกลาง

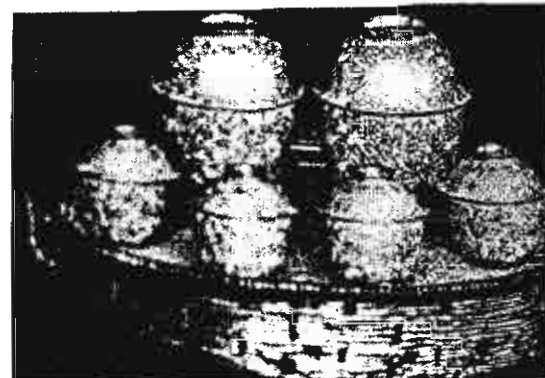
ภาพประกอบที่ 3.1.4-29

กระเบื้องตึกแต่งพระเจดีย์วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

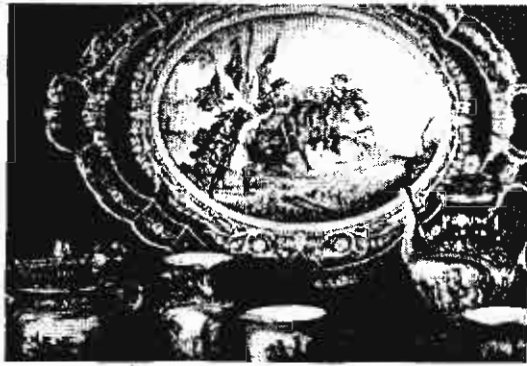
ภาพประกอบที่ 3.1.4-30

ชุดกาแฟกระเบื้องลายทอง
มีพระบรมฉายาลักษณ์รัชกาลที่ห้า

ภาพประกอบที่ 3.1.4-31

เครื่องถ้วยชุดจักรี

ภาพประกอบที่ 3.1.4-32
ชุดกาแฟกระเบื้องเซฟเฟอร์

ภาพประกอบที่ 3.1.4-33
การแต่งกายสตรีไทยสมัยรัชกาลที่หก
เปลี่ยนมานุ่งซิ่น กับเสื้อฝรั่ง ทรงขึ้นทอจากแบบพื้นเมืองของไทย

ภาพประกอบที่ 3.1.4-34
การแต่งกายสตรีชั้นสูง ในสมัยรัชกาลที่เจ็ด เสื้อไม่มีแขน คอกว้าง
เสื้อตัวยาวคลุมสะโพก มีโบว์ผูก นุ่งซิ่นดัดแปลงเป็นถุงสำเร็จ

ภาพประกอบที่ 3.1.4-35
การแต่งกายในสมัย
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ภาพประกอบที่ 3.1.4-36
การแต่งกายชาวชนบท นุ่งซิ่นพื้นเมืองหมอลำ

ภาพประกอบที่ 3.1.4-37
สตรีไทยนุ่งกระโปรง สวมหมวก
เพื่อแสดงความมีอารยธรรม

ภาพประกอบที่ 3.1.4-38
การแต่งกายชายสมัยแห่งการสร้างชาติ

ภาพประกอบที่ 3.1.4-39
การแต่งกายถูกต้องตามระเบียบ นุ่งผ้าถุง สวมเสื้อ
ใส่หมวก

ภาพประกอบที่ 3.1.4-40

การแต่งกายหญิงตามแฟชั่น กระโปรงทรงมิดี
และ มินิลเกิต

ภาพประกอบที่ 3.1.4-41

ชุดไทยเรือนต้น

ภาพประกอบที่ 3.1.4-42

ชุดไทยจิตรลดา

ภาพประกอบที่ 3.1.4-43

ชุดไทยอัมรินทร์

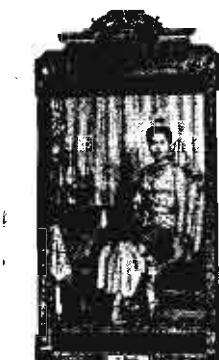
ภาพประกอบที่ 3.1.4-44

ชุดไทยบรมพิมาน

ภาพประกอบที่ 3.1.4-45

ชุดไทยจักรี

ภาพประกอบที่ 3.1.4-46

ชุดไทยดุสิต

ภาพประกอบที่ 3.1.4-47

ชุดไทยจักรพรรดิ

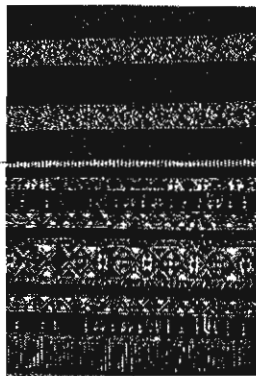
ภาพประกอบที่ 3.1.4-48

ชุดไทยศิวาลัย

ภาพประกอบที่ 3.1.4-49

เสื้อพระราชทาน

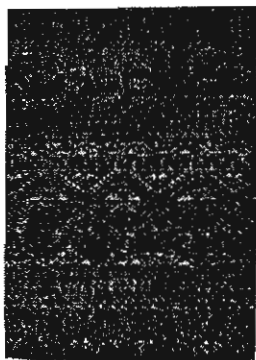
ภาพประกอบที่ 3.1.4-50

ผ้าจีนและตีนจีน บ้านหาดเสี้ยว

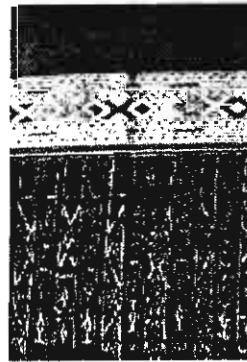
ภาพประกอบที่ 3.1.4-51

ลวดลายจีนตีนจก บ้านหาดเสี้ยว

ภาพประกอบที่ 3.1.4-52

ตีนจกฐานเก่าของลิบแล

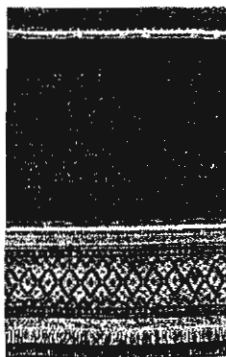
ภาพประกอบที่ 3.1.4-53

จีนมัดหมี่ตีนจก อุทัยธานี

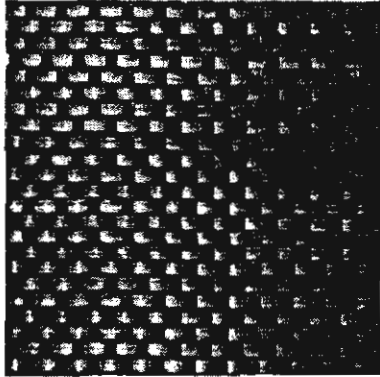
ภาพประกอบที่ 3.1.4-54

จีนมัดหมี่ตีนจก อุทัยธานี

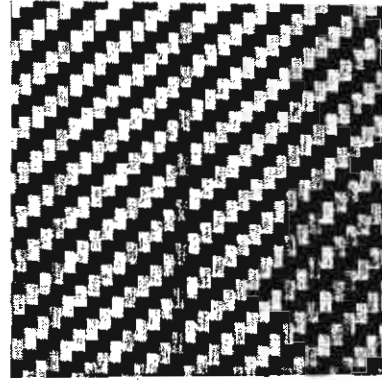
ภาพประกอบที่ 3.1.4-55

จีนตีนจกแบบโบราณบ้านดอนแร่ ราชบุรี

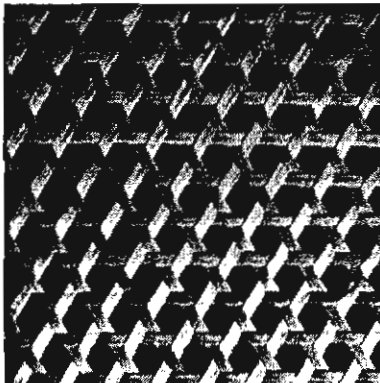
ภาพประกอบที่ 3 1.4-56

การสานแบบลายขัด (Plain)

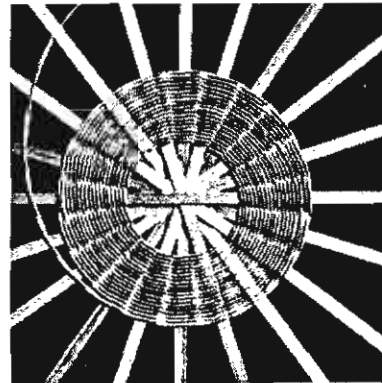
ภาพประกอบที่ 3 1.4-57

การสานแบบลายสอง (Twill)

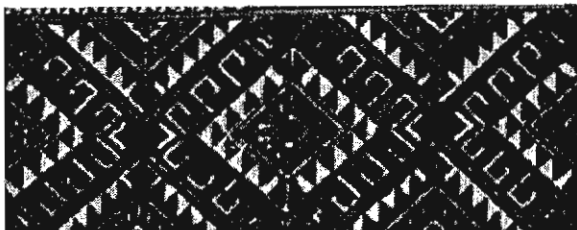
ภาพประกอบที่ 3 1.4-58

การสานแบบลายทะแยง (Diagonal)

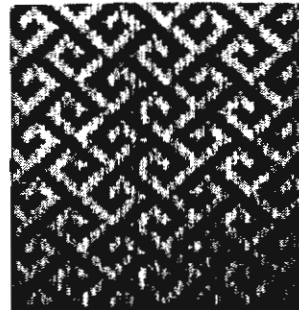
ภาพประกอบที่ 3.1.4-59

การสานแบบขัดหรือถัก (Coiling)

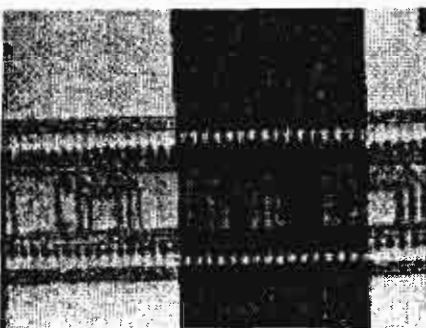
ภาพประกอบที่ 3.1.4-60

การทอเป็นลวดลายเรขาคณิต ข้างหลวมดัด สามเหลี่ยม สีเหลือง

ภาพประกอบที่ 3.1.4-61

การสานเป็นลายเรขาคณิต

ภาพประกอบที่ 3 1.4-62

ลายธรรมชาติ ลายช้าง แสดงถึงอำนาจ

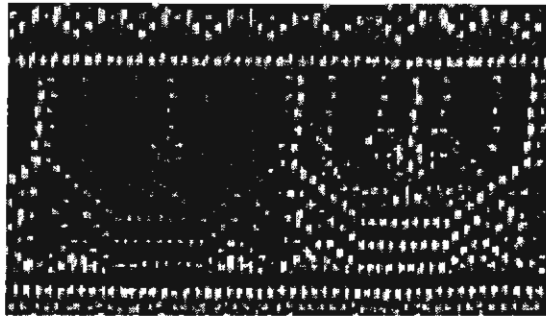
ผ้าขาวม้าบ้านหาดเสี้ยว ทอประยุกต์จากแบบโบราณ

ภาพประกอบที่ 3 1.4-63

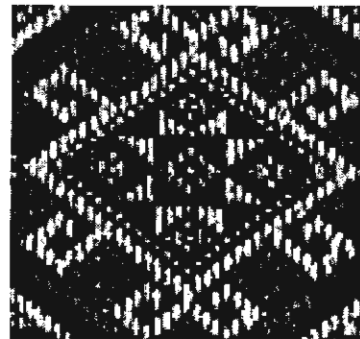
ลายธรรมชาติ ลายม้า สิงห์ และนาค

ผ้าเช็ดหน้ารุ่นเก่า บ้านหาดเสี้ยว

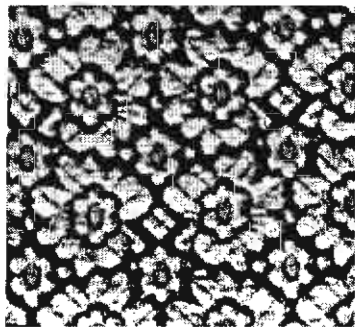
ภาพประกอบที่ 3.1 4-64

ลายธรรมชาติ ลายกนกกินน้ำร่วมต้น
ลวดลายจากรุ่นใหม่ของลืบแล

ภาพประกอบที่ 3.1 4-65

ลายธรรมชาติ ลายดอกจัน
ลวดลายจากรุ่นใหม่ของลืบแล

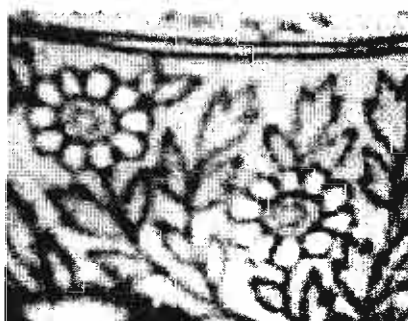
ภาพประกอบที่ 3.1 4-66

ลวดลายธรรมชาติ ลายดอกไม้
ผ้าเยียรบับ

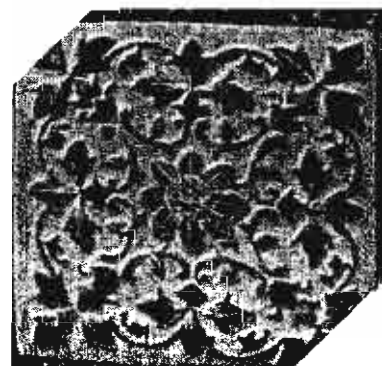
ภาพประกอบที่ 3.1 4-67

ลายธรรมชาติ ลายดอกไม้
เครื่องถ้วยเบญจรงค์

ภาพประกอบที่ 3.1 4-68

ลายธรรมชาติ ลายดอกไม้
เบญจรงค์ลายน้ำทอง

ภาพประกอบที่ 3.1 4-69

ลายธรรมชาติ ลายดอกไม้
กระเบื้องตกแต่งผนัง วัดราชบพิธ

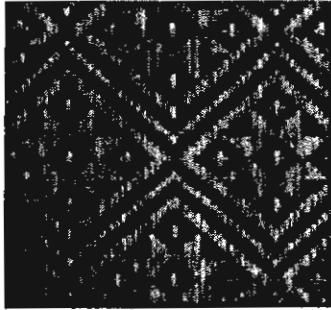
ภาพประกอบที่ 3.1 4-70

ลายธรรมชาติ ลายไก่ ชามตราไก่

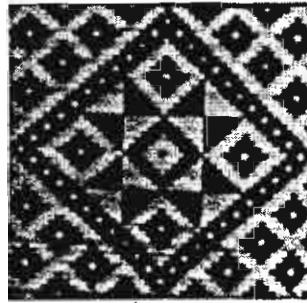
ภาพประกอบที่ 3.1 4-71

ลายธรรมชาติ จากเครื่องจักสาน ลายขีดดอกจัน

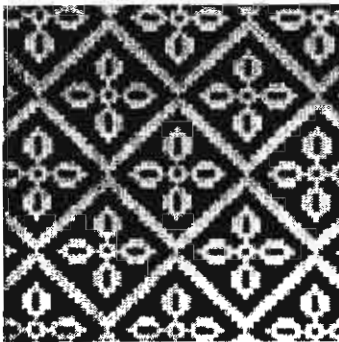
ภาพประกอบที่ 3.1.4-72

ลายธรรมชาติ จากเครื่องจักสาน ลายขิดตาแมว

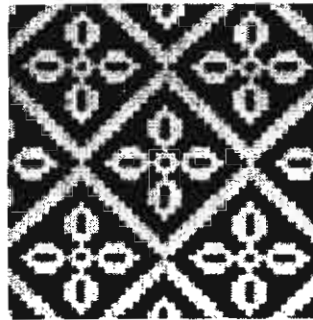
ภาพประกอบที่ 3.1.4-73

ลายธรรมชาติ จากเครื่องจักสาน ลายดาวล้อมเดือน

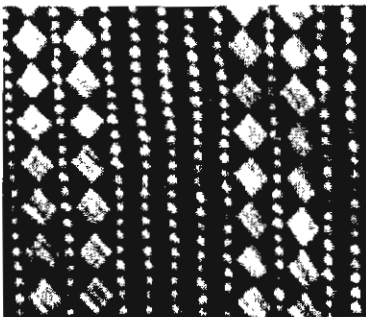
ภาพประกอบที่ 3.1.4-74

ลายธรรมชาติ จากเครื่องจักสาน ลายยกดอก

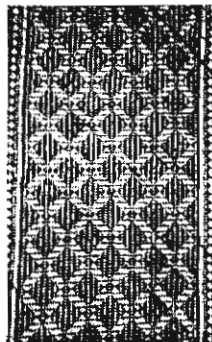
ภาพประกอบที่ 3.1.4-75

ลายธรรมชาติ จากเครื่องจักสาน ลายยกดอก

ภาพประกอบที่ 3.1.4-76

ลายธรรมชาติ จากเครื่องจักสาน ลายงูเหลือม

ภาพประกอบที่ 3.1.4-77

ลายข้าวของเครื่องใช้ จากเครื่องจักสาน ลายรั้ว

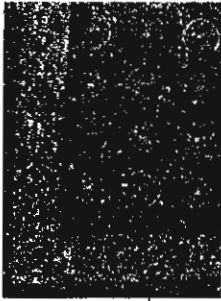
ภาพประกอบที่ 3.1.4-78

ลายข้าวของเครื่องใช้ จากเครื่องจักสาน ลายบ้านใหญ่

ภาพประกอบที่ 3.1.4-79

ลายจากลวดลายไทย ผ้าพิมพ์ลายอย่าง ลายเทพพนม

ภาพประกอบที่ 3.1.4-80

ลายจากลวดลายไทย ผ้าพิมพ์ลายอย่าง ลายก้านแย่ง

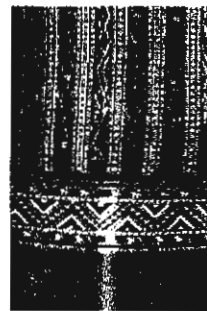
ภาพประกอบที่ 3.1.4-81

ลายจากลวดลายไทย หม้อมอญจังหวัดนนทบุรี ลายไทย
จากการกดและพิมพ์

ภาพประกอบที่ 3.1.4-82

ลวดลายไทย เครื่องเบญจรงค์ ลายน้าทอง ลายวิชาเยนทร์

ภาพประกอบที่ 3.1.4-83

แสดงการจัดวางลายแบบมีเชิง และลวดลายเต็มพื้นที่ของ
ผ้าชิ้นพื้นเมือง จังหวัดอุทัยธานี

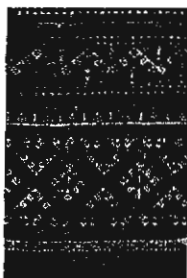
ภาพประกอบที่ 3.1.4-84

แสดงการจัดวางลายแบบมีเชิงและลวดลายเต็มพื้นที่ของ
เครื่องเบญจรงค์

ภาพประกอบที่ 3.1.4-85

แสดงการจัดวางลายแบบมีเชิงและลวดลายเต็มพื้นที่ของผ้า
ชิ้นพื้นเมือง เครื่องจักสาน กระเป๋าลายขัดภาคกลาง

ภาพประกอบที่ 3.1.4-86

แสดงการจัดวางลวดลายแบบมีเชิงและลวดลายเต็มพื้นที่
ของผ้าชิ้นพื้นเมือง ผ้าพิมพ์ลายตัวอย่าง

หมายเหตุ

ภาพประกอบที่ 3.1.4-1, 3.1.4-15, 3.1.4-16, 3.1.4-17, 3.1.4-30, 3.1.4-31, 3.1.4-32, 3.1.4-33, 3.1.4-68, 3.1.4-69, 3.1.4-70, 3.1.4-71, 3.1.4-82, 3.1.4-83

จากหนังสือ วิวัฒนาการของศิลปกรรมในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์โดย สวัสดิ์ เจริญพงศ์

ภาพประกอบที่ 3.1.4-2, 3.1.4-3, 3.1.4-4, 3.1.4-5, 3.1.4-6, 3.1.4-7, 3.1.4-9, 3.1.4-10, 3.1.4-11, 3.1.4-13, 3.1.4-14, 3.1.4-34, 3.1.4-36, 3.1.4-38, 3.1.4-51, 3.1.4-52, 3.1.4-53, 3.1.4-54, 3.1.4-55, 3.1.4-56, 3.1.4-61, 3.1.4-63, 3.1.4-64, 3.1.4-65, 3.1.4-66, 3.1.4-67, 3.1.4-80, 3.1.4-84, 87

จากหนังสือ ผ้าไทย พัฒนาการทางอุตสาหกรรมและสังคม โดย วิบูลย์ ลี้สุวรรณ

ภาพประกอบที่ 3.1.4-24, 3.1.4-29, 3.1.4-35, 3.1.4-40

จากหนังสือ การแต่งกายสตรีกับหัตถกรรมทอผ้า ในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ โดย สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา

ภาพประกอบที่ 3.1.4-18, 3.1.4-20, 3.1.4-21, 3.1.4-22

จากหนังสือ ชุมมรดกศิลปหัตถกรรมไทย เครื่องจักสานไทย โดย วิบูลย์ ลี้สุวรรณ

ภาพประกอบที่ 3.1.4-57, 3.1.4-58, 3.1.4-60, 3.1.4-62, 3.1.4-72, 3.1.4-73, 3.1.4-74, 3.1.4-75, 3.1.4-76, 3.1.4-77, 3.1.4-78, 3.1.4-79

จากหนังสือ ลายสาน โดย นิกร นุชเจริญผล

ภาพประกอบที่ 3.1.4-8, 3.1.4-12, 3.1.4-23, 3.1.4-25, 3.1.4-26, 3.1.4-27, 3.1.4-37

จากหนังสือ Thai Textiles โดย Susan Conway

ภาพประกอบที่ 3.1.4-19, 3.1.4-86

จากหนังสือ รูปแบบผลิตภัณฑ์หัตถกรรมไทย โดย กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม

ภาพประกอบที่ 3.1.4-39, 3.1.4-41, 3.1.4-50

จากหนังสือ การแต่งกายสมัยรัตนโกสินทร์ โดย อนเนก นาวิกมูล

ภาพประกอบที่ 3.1.4-42, 3.1.4-43, 3.1.4-44, 3.1.4-45, 3.1.4-46, 3.1.4-47, 3.1.4-48, 3.1.4-49

จากหนังสือที่ระลึกโครงการวัฒนธรรมและการแต่งกายสตรีสมัยรัตนโกสินทร์ โดยภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

3.1.5 ข้อมูลด้านเครื่องประดับไทย

จากหลักฐานทางโบราณคดี จดหมายเหตุ เอกสารต่าง ๆ รวมถึงเครื่องประดับที่ขุดพบจากโบราณสถานบางแห่ง เครื่องประดับไทยมีประวัติและวิวัฒนาการมาเป็นเวลานาน พร้อมกับประวัติศาสตร์ของประเทศไทย รูปแบบของเครื่องประดับพัฒนาตามยุคสมัยเปลี่ยนแปลงไปตามอิทธิพลความเชื่อของแต่ละยุค สำหรับเครื่องประดับสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นพบว่ามีรูปแบบที่ได้รับอิทธิพลจากสมัยอยุธยา และพัฒนามาถึงปัจจุบัน ซึ่งได้แบ่งหมวดข้อมูลเป็นดังนี้

3.1.5.1 วิวัฒนาการเครื่องประดับไทย

3.1.5.2 เครื่องประดับสมัยรัตนโกสินทร์

3.1.5.3 วัตถุติดและกรรมวิธีการผลิตเครื่องประดับไทย

3.1.5.1 วิวัฒนาการเครื่องประดับไทย

นอกจากปัจจัย 4 ที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค และที่อยู่อาศัย ซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานแล้ว มนุษย์ยังต้องการสิ่งอำนวยความสะดวกและสิ่งซึ่งสร้างความสุขทางใจ เพื่อให้ชีวิตมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น รวมถึงความต้องการแสดงความแตกต่าง และต้องการแสดงความสำคัญในสังคมอีกด้วย ในอดีตการตกแต่งร่างกายด้วยวัสดุจากธรรมชาติ เช่น การเขียนสี หรือการนำเอาดอกไม้ ใบไม้ ชนบก เปลือกหอย กระดุก เขี้ยว งา ฯลฯ มาตกแต่งเพื่อให้เกิดความสวยงาม หรือแสดงพลังความกล้าหาญ เพียงเพื่อความสุขทางใจ และแสดงความพิเศษของตัวนั้นเกิดทั่วไปทุกสังคมในโลก และเป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับเครื่องประดับมาจนถึงปัจจุบัน ถึงแม้เครื่องประดับจะไม่ใช่อุปกรณ์ในการดำรงชีวิต แต่เป็นสิ่งที่สร้างความสุขและกลายเป็นสิ่งสำคัญด้านจิตใจ ซึ่งมีผลต่อการดำรงชีวิตเช่นกัน รูปแบบและวัสดุที่นำมาตกแต่งร่างกาย หรือที่ทำเป็นเครื่องประดับ มีพัฒนาการตามยุคสมัยและวัสดุที่มนุษย์ค้นพบ เช่น เมื่อพบแร่ โลหะ และรู้จักการหลอมโลหะ ก็มีการนำเอาแร่และโลหะต่าง ๆ มาใช้ พบหินสี และอัญมณีต่าง ๆ ก็นำเอามาผสมผสานกับเครื่องประดับโลหะ ทำให้ได้รูปแบบของเครื่องประดับต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงเรื่อยมาควบคู่กับพัฒนาการของมนุษยชาติ และเทคโนโลยี

การค้นพบ วัสดุมีค่า เช่น ทองคำ เงิน และอัญมณีต่าง ๆ ทำให้มีการนำมาใช้ทำเป็นเครื่องประดับลักษณะต่าง ๆ มีลักษณะและความมุ่งหมายพิเศษ จากการเป็นเครื่องตกแต่ง กลายเป็นสิ่งซึ่งใช้แทนฐานะหรือแสดงฐานะอันดั่งศักดิ์ในสังคม สิ่งซึ่งมีค่าหายาก จะใช้เฉพาะผู้นำ และชนชั้นสูง เช่น พระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์ รวมถึงใช้กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นที่เคารพของสังคม เกี่ยวกับ ลัทธิ ศาสนา ตัวอย่างเช่น พระพุทธรูป เทวรูป สถานที่ทางศาสนาต่าง ๆ เป็นต้น ในประเทศไทยเอง หลักฐานที่จะศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบเครื่องประดับส่วนหนึ่งได้จากรูปแบบของเครื่องทรงของพระพุทธรูป หรือเครื่องอิสริยยศของพระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์ เพราะเครื่องประดับในอดีตใช้แสดงฐานะอันดั่งศักดิ์ในสังคม มีกฎระเบียบชัดเจนว่าชนชั้นใดใช้เครื่องประดับหรือวัสดุชนิดไหน เช่น ในกฎหมายตราสามดวง ซึ่งเขียนไว้ในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 หรือพระเจ้าอยู่หัวว่า

"ผู้อยู่ในฐานันดรใดสมควรจะมีเครื่องประดับที่มีค่าได้จำนวนมากน้อยเพียงใด และวัสดุที่นำมาใช้ประติฐเป็นเครื่องประดับนั้น บุคคลฐานะใดที่สามารถสวมใส่ได้ และบุคคลฐานะใดที่ใช้สวมใส่ไม่ได้ และถ้าฝ่าฝืนจะมีบทลงโทษอย่างไรอีกด้วย ซึ่งเรื่องนี้มิใช่เฉพาะแต่เป็นระเบียบหรือกฎที่จะใช้กับเครื่อง

ระดับเท่านั้น แต่รวมถึงผ้าถุงหมี่ที่ใช้ด้วยว่าบุคคลในฐานะใดควรนุ่งหมี่ผ้าที่มีดอก มีลวดลายสีต่าง ๆ ได้อีกด้วย เป็นต้นว่า เครื่องประดับที่ทำด้วยทองประดับเพชรนั้น กษัตริย์จึงจะใส่ได้ หรือเครื่องทองคำลงยาราชาวดีนั้นชั้นพระองค์เจ้า ส่วนเครื่องทองคำใช้ได้เฉพาะหม่อมเจ้าส่วนขุนนางที่ไม่ใช่พระยาที่ใช้เครื่องเงิน ประชาชนทั่วไปใช้เครื่องทองแดง ดังนี้ เป็นต้น¹

ในการค้นคว้าจากเอกสารในอดีตจะไม่พบคำว่าเครื่องประดับ แต่จะมีศัพท์ที่แยกประเภทเครื่องประดับ 2 คำ คือ ศิราภรณ์ หมายถึง เครื่องประดับศีรษะ และถนิมพิมาภรณ์ หมายถึง เครื่องประดับกาย และเครื่องประดับศีรษะ (ศิราภรณ์) จะเป็นตัวกำหนดตำแหน่งและศักดิ์นาที่ชัดเจนที่สุด ตัวอย่างเช่น

"พระมหากษัตริย์ มีมามงกุฏ พระสุพรรณมณฑล พระมาลาสุทนต์ พระอรรคมเหสี พระราชเทวี มีมามงกุฏ พระสุพรรณมณฑล เป็นต้น ส่วนเจ้านายฝ่ายในและสตรีชั้นสูง มีพระมาลามวย หางหงส์ พระมาลามวยกลม เคียรเพศ (กรองหน้า) สมองเกล้า (เกี้ยวสาแหรก) เกี้ยวดอกไม้ไหวแซม เกี้ยวแซม โขลนเกล้า และรัตเคร่ง ส่วนเครื่องประดับกายที่เรียกว่า ถนิมพิมาภรณ์ ปรากฏชื่อต่าง ๆ อาทิ มหาคุณชล พานรัต ถนิมมาลัย สร้อยมหาสังวาล สะอึง อุดรี อุดรา ดวงใด 7 แฉว อัมรงค์ 3 ลวด ดวงเชิง และรองพระบาท"²

วัสดุมีค่าต่าง ๆ ที่มนุษย์ค้นพบ และนำมาทำเครื่องประดับมีหลายชนิด แต่ทองคำเป็นวัสดุที่เป็นที่นิยมและใช้มากที่สุด เพราะความสวยงาม ของสี ความแวววาว และคุณสมบัติในการใช้งาน ไม่เป็นสนิม ทำงานง่าย หายาก ราคาแพง มีหลักฐานแสดงว่ามนุษย์ค้นพบทองคำมาประมาณ 3500 ปีมาแล้ว ในอินเดียและอียิปต์ โดยเฉพาะอินเดียประเทศในซีกโลกตะวันออกมีหลักฐานบันทึกไว้ว่าใช้ทองคำและอัญมณีมากกว่า 3000 ปีมาแล้ว พบว่าเครื่องประดับของอินเดียนอกจากจะสร้างสรรค์เพื่อความงามแล้ว ยังมีความเชื่อและศรัทธาเข้ามาเกี่ยวข้อง โดยเฉพาะศรัทธาในศาสนาและลัทธิต่าง ๆ ซึ่งแสดงออกด้วยลวดลาย สีสรร ซึ่งบางครั้ง นำไปใช้เป็นเครื่องรางของขลังด้วย ที่นิยม เช่น รูปใบมะเดื่อ และใบโพธิ์ ที่มีรูปร่างคล้ายหัวใจมาจากความเชื่อว่าเป็นใบไม้ศักดิ์สิทธิ์ เป็นต้นไม้สวรรค์ เป็นต้น สำหรับการใช้อัญมณีของอินเดีย เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องสีในศาสนาฮินดูหรือพราหมณ์ ที่นำมาใช้เป็นเครื่องประดับสวมใส่กับตัว รวม 9 ชนิด เรียก นวรัตน์ ประกอบด้วย

"กัลปิงหา บุษราคัม ไพลิน ทับทิม เพชรชีก เพชรลูก มรกต เพทาย และโกเมน แต่บางตำราก็ก็นับต่างบ้างดังที่กล่าวว่า นวรัตน์ที่เป็นเครื่องรางนั้นมี ไข่มุก ทับทิม บุษราคัม เพชร มรกต ลาปิสลาซูลี กัลปิงหา ไพลิน และโกเมน อันเป็นสีแห่งรัตนทั้ง 9 ของทเวระ หรือเทวดา นพเคราะห์ นั่นคือมีลาปิสลาซูลี แต่ไม่มี เพทาย อัญมณีทั้ง 9 แทนทเวระดังนี้

ไข่มุก แทนสีพระจันทร์ยามเต็มดวง

ทับทิม แทนสีพระอาทิตย์

บุษราคัม แทนสีพระพุทธรูป

เพชร แทนสีพระศุกร์

มรกต แทนสีพระพุท

กัลปิงหา แทนสีพระอังคาร

ไพลิน แทนสีพระเสาร์

เพชรดาเมว (ไพฑูรย์) แทนสีพระราหู (พระจันทร์ข้างขึ้น)

โกเมน แทนสีพระเกตุ (พระจันทร์ข้างแรม)"³

ประเทศต่าง ๆ ในซีกตะวันออกของโลกต่างได้รับอิทธิพลของศิลปะวัฒนธรรม ลัทธิความเชื่อของอินเดีย มากบ้างน้อยบ้าง ประเทศไทยเองได้รับคติความเชื่อในเรื่องการใช้เครื่องประดับแบบอินเดียมาเมื่อพุทธศตวรรษที่ 10 และสืบทอดมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 18 จึงมีการพัฒนามาเป็นลักษณะของไทยเองในภายหลัง ตามยุคสมัย

ในยุคประวัติศาสตร์ สมัยวัฒนธรรมทวารวดี มีหลักฐานทางโบราณคดี พบบ้านลอมโลงขนาดเล็ก และแม่พิมพ์สำหรับหล่อเครื่องประดับอยู่ด้วย เครื่องทองในวัฒนธรรมทวารวดีที่พบในประเทศไทยส่วนใหญ่พบในเมืองโบราณภาคกลาง ได้แก่ เมืองโบราณอู่ทองจังหวัดสุพรรณบุรี (ภาพประกอบเลขที่ 3.1.5-1)

เมืองโบราณศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ เมืองโบราณศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี และเมืองโบราณนครปฐม จังหวัดนครปฐม เป็นต้น พบว่าเป็นเครื่องทองที่เก่าแก่ที่สุดที่พบในประเทศไทย แบ่งลักษณะเป็น 2 ลักษณะ คือ เครื่องทองในศาสนา พระพุทธรูป หรือสิ่งซึ่งใช้สำหรับพระราชพิธีบูชาในโอกาสสำคัญ เช่น แผ่นทองคำ อนุภาพพระพุทธรูป หรือพระโพธิสัตว์ เป็นต้น อีกลักษณะเป็น เครื่องประดับทองคำ พบจากประติมากรรมบริเวณศาสนาสถาน ซึ่งเป็นวิถีชีวิตของชนในสมัยนั้น มีเครื่องประดับศีรษะ ต่างหู สร้อย สายรัดเอว กำไลต้นแขน ข้อมือ แหวน ซึ่งได้รับอิทธิพลรูปแบบของอินเดีย มีลักษณะรูปแบบของเครื่องประดับในสมัยทวารวดีโดยรวมดังนี้

"สร้อยคอ รูปแบบของสร้อยคอสมัยทวารวดี มีหลายลักษณะ กล่าวคือ สร้อยลูกปัดทองคำ ทรงแปดเหลี่ยม ทรงเม็ดมะยม ทรงมะเฟือง และแบบตะกร้อโปร่ง พบที่บริเวณเมืองโบราณอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี รูปแบบของลูกปัดเหล่านี้มีความคล้ายคลึงกับที่พบในจักรวรรดิโรมัน อินเดียและพม่า

จี้ห้อยคอ จี้ห้อยคอที่พบมีหลายลักษณะ คือ แบบแผ่นกลมดุนลายคล้ายธรรมจักร ประดับเพชรตรงกลางแบบทรงระฆังยาว และแบบทรงสามเหลี่ยมปลายงอน

ต่างหู มีหลายแบบและหลายขนาด แบบที่พบส่วนมาก คือ แบบกระเปาะวงโค้งปลายงอเข้าหากัน มีทั้งแบบทองเกลี้ยงไม่มีลาย และแบบมีลวดลาย บางชิ้นมีการประดับเม็ดทองขนาดเล็กเป็นแนวรอบวงโค้งด้านนอกของต่างหู

แหวน มีรูปแบบต่าง ๆ เช่น แบบทองเกลี้ยง แบบมีหัวประดับด้วยหินสี แบบที่ขดเส้นทองเป็นลวดลายรอบวงแหวน เป็นต้น

เครื่องประดับอื่น ๆ เช่น ชิ้นส่วนเครื่องประดับทองคำขนาดเล็ก สันนิษฐานว่าอาจเป็นชิ้นส่วนของเครื่องประดับศีรษะ" 4

นอกจากภาคกลางแล้วยังพบเครื่องทองสมัยทวารวดีนี้แถบเมืองท่าตามแนวคาบสมุทรภาคใต้ เช่น เขาสามแก้ว (แหล่งโบราณคดีเหมืองทอง) เขตอำเภอเมือง จังหวัดชุมพร เขาศรีวิชัย อำเภอพนมทวน จังหวัดสุราษฎร์ธานี ควนลูกปัด อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่ เป็นต้น ที่พบเป็นลูกปัด ด้มหู และเกล็ดทอง รวมทั้งอุปกรณ์การทำทองด้วย ความเจริญของการค้าในสมัยนี้มีความสำคัญอยู่ประมาณ 500 ปี ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11-16 จึงเกิดศูนย์กลางแห่งใหม่ คือ อาณาจักรเขมรโบราณ ซึ่งเติบโตทางทิศตะวันออกและแพร่ขยายมาในชุมชนทวารวดี

ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-18 อิทธิพลของวัฒนธรรมเขมรได้เผยแพร่มายัง ภาคตะวันออก และตะวันออกเฉียงเหนือ และบางส่วนในภาคกลางของประเทศไทย พบหลักฐานจากศิลาจารึก ซึ่งบันทึกเกี่ยวกับกิจกรรมทางศาสนาเกี่ยวกับรูปเคารพ และสิ่งบูชาที่ทำจากทอง รวมถึงข้อกำหนดการใช้ทองที่ส่งมอบไว้สำหรับพระมหากษัตริย์เท่านั้น เช่น

"ข้อความในจารึกเพนียด 1 พบที่จังหวัดจันทบุรี จารึกขึ้นเมื่อพุทธศตวรรษที่ 15 กล่าวว่า
สามัญชนในขบวนของกษัตริย์และเหล่าเชื้อพระวงศ์จะต้องไม่สวมใส่เครื่องประดับอันทำด้วยทอง ยกเว้น
ต่างหูที่เป็นห่วงบาง ๆ ข้อกำหนดดังกล่าวนี้น่าจะเป็นกฎเกณฑ์ที่สืบทอดต่อมาในสังคมสมัยอยุธยาซึ่งรับ
คติเทวราชาตามอย่างวัฒนธรรมเขมรเข้ามาเป็นแบบแผนสำคัญในการปกครองราชอาณาจักร" 5

และจากการขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบเครื่องประดับทองคำ เช่น สร้อย
แหวน ต่างหู บริเวณปราสาทหินเขาพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ แหวนทองคำ ผิงอัญมณี และสร้อยทำด้วยเส้นทอง
ถักแบบสี่เส้า ที่ปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น นอกจากนี้เป็นแผ่นทอง ทั้งที่มีลวดลายและไม่มี
ลวดลาย ใช้ในพิธีทางศาสนา รวมถึงเครื่องประดับทองคำเพื่ออุทิศถวายแก่เทวรูป เช่น กรองคอ พาหุรัด ทอง
กร เป็นต้น เป็นการสร้างเพื่อถวายเทพเจ้าในศาสนาฮินดู หรือ พระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเถรวาท

ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ 19 ชนชาติไทยบริเวณลุ่มน้ำยมได้รวมตัวเป็นปึกแผ่น สถาปนาอาณาจักรสุโขทัย
ขึ้น มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองสุโขทัยและศรีสัชนาลัยในเขตจังหวัดสุโขทัยในปัจจุบันมีความเจริญรุ่งเรืองทั้งด้านศิลป
วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และวัตถุที่ยังคงหลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน ด้านหลักฐาน
เกี่ยวกับเครื่องทองมีบันทึกไว้ในศิลาจารึก แสดงว่า

การใช้ทองคำนั้นใช้กับพระศาสนา และการแต่งกาย ปรากฏดังนี้

"ศิลาจารึกหลักที่ 1 (จารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช) ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 20-22 กล่าวถึง
เสรีภาพในการค้าขายของชาวเมืองไว้ ความว่า "...เพื่อนจูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย ใครจักใคร่ค้าช้าง ค้า
ใครจักใคร่ค้าม้า ค้า ใครจักใคร่ค้า เงื่อนค้าทองคำ ใครจักใคร่ค้า..." และด้านที่ 2 บรรทัดที่ 23-24
กล่าวถึง พระพุทธรูปทองคำ ความว่า "...กลางเมืองสุโขทัยนี้มีพิหาร มีพระพุทธรูปทอง มีพระอิฐา
รศ..."

ศิลาจารึกวัดศรีชุม ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 1-2 มีข้อความว่า "...มนิรัตนปัด...ภาคใหญ่...การ
ประพาสรัตนแก้ว...นแต่งแ่ง ลูกสาว สองคนใส่ทองปลายแขนแหวน..." และด้านเดียวกันบรรทัดที่
60-63 กล่าวว่า "...อารณาพระเจ้าลงมาประทับณรอบพระเจดีย์ทอง แล้วผยองขึ้นเมื่อเล่า ๐ ภูมิ
ศรัทธาหนักหนาภูจึงทอดตน ภูโอยทานให้ชีวิตขาดว่าจักสท่าศาสนาในลงกาที่ปักหึงคำพระเป็นเจ้าทุก
อันแล..." 6

รูปแบบของเครื่องประดับที่ค้นพบ เช่น แหวนทองคำ และแผ่นทองคำรูปดอกไม้แปดกลีบที่วัดมหาธาตุ
รวมถึงพระพุทธรูปทองคำที่เป็นมรดกตกทอดจนถึงปัจจุบัน เช่น พระสุโขทัยไตรมิตร สร้างด้วยทองเนื้อเจ็ด หน้า
ตักกว้าง 5 ฟุตเศษ น้ำหนักประมาณ 5.5 ตัน ประดิษฐานเป็นพระประธานในอุโบสถวัดไตรมิตร
กรุงเทพมหานคร และพระพุทธรูปทองคำสมัยสุโขทัย ที่วัดพนัญเชิง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ในช่วงเวลาที่อาณาจักรสุโขทัยเจริญรุ่งเรืองอยู่ในแถบลุ่มแม่น้ำยม มีอาณาจักรอยุธยาของคนไทยอีกรัฐ
หนึ่งอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ตั้งอยู่บนเกาะที่โอบล้อมด้วยแม่น้ำ 3 สาย ได้แก่ แม่น้ำลพบุรี แม่น้ำ
เจ้าพระยา และแม่น้ำป่าสัก ซึ่งทำให้เป็นทำเลที่เหมาะสมแก่การค้าขาย เป็นที่ติดต่อบริเวณสินค้าโดยเฉพาะระหว่าง
จีนกับอินเดีย ทำให้อาณาจักรอยุธยาพัฒนาขึ้นเป็นศูนย์กลางของการค้าที่สำคัญยิ่งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
ความเจริญและแสนยานุภาพ ทำให้สามารถผนวกรัฐต่าง ๆ รวมทั้งอาณาจักรสุโขทัยเข้าด้วยกัน ในที่สุด
รวมเรียกกันว่า อาณาจักรสยาม หลักฐานแสดงความรุ่งเรืองและมั่งคั่งของอาณาจักรอยุธยา คือ เครื่องทองที่พบ
จากกรุวัดมหาธาตุ ซึ่งเป็นวัดคู่บ้านคู่เมือง สร้างในสมัยขุนหลวงพะงั่ว (พ.ศ.1913-1931) และจากกรุพระปรางค์

วัดราชบูรณะ ซึ่งเชื่อว่าเป็นสมบัติของพระเจ้าอ้ายพระยา และพระเจ้าอีพระยา ซึ่งเจ้าสามพระยาพระอนุชาได้โปรดเกล้าฯ บรรจุไว้ในพระปรางค์วัดราชบูรณะ เพื่อทรงอุทิศเป็นพระราชกุศลถวายแด่พระเชษฐาทั้ง 2 พระองค์ การขุดพบเมื่อปี พ.ศ.1967 นั้น ได้พบเป็นเครื่องราชูปโภค เครื่องราชกกุธภัณฑ์ เครื่องบรรณาการ เครื่องทรง เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีหลักฐานบันทึกเกี่ยวกับเครื่องทองอยุธยา โดยจดหมายเหตุและบันทึกต่าง ๆ เช่น

"จดหมายเหตุของลาลูแบร์ ซึ่งเป็นผู้หนึ่งในคณะราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาয়ราชสำนักกรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช กล่าวถึงแหล่งแร่ทองคำและรัตนชาติที่ใช้ทำเครื่องประดับในสมัยนั้นไว้ว่า..." ไม่มีประเทศใดจะมีชื่อเสียงโด่งดังด้วยเหมืองแร่เท่าประเทศสยาม และกษัตริย์อยุธยานั้นก็มีความพยายามในการแสวงหาแหล่งแร่ที่มีค่าเหล่านี้อยู่เสมอ โดยขอให้ชาวต่างประเทศที่เดินทางเข้ามาช่วยสำรวจ เป็นต้นว่านายแพทย์แว็งซันต์ ซึ่งก็ได้มีการสำรวจพบแหล่งแร่ทองคำ และได้เคยพบแร่มีค่าอื่น ๆ เช่น เพชรและโมราอีกด้วย"... และอีกตอนหนึ่งกล่าวว่า..."ปริมาณกรรมและหัตถกรรมมีมาก แสดงว่ามีบ่อแร่ต่าง ๆ อุดม ทองคำก็มีมาก ปรากฏอยู่ตามปฏิกิริยากรรมและสถาปัตยกรรม เตาถลุงแร่ บ่อแร่เก่า ๆ พบอยู่ทั่วไป แสดงถึงความรุ่งเรืองที่มีอยู่เก่าก่อน การที่ต้องเลิกร้างก็เพราะสงครามพม่า"...การบันทึกของบาทหลวงดาซาร์ด์ ผู้ร่วมเดินทางเข้ามาพร้อมกับคณะราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศส เมื่อพุทธศักราช 2228 กล่าวถึงการแต่งกายในราชสำนักอยุธยาไว้ตอนหนึ่งว่า "...พระเจ้าแผ่นดิน (สมเด็จพระนารายณ์มหาราช) ทรงสวมพระมหาพิชัยมงกุฎอันแพรวพราวไปด้วยอัญมณี พระมหามงกุฎนั้นเป็นพระมาลาทรงสูงมียอดแหลม มีเกี้ยวทองคำสามชั้นในระยะห่างกันพอสมควร ทรงสวมพระอัครมงกุฎเพชรเม็ดใหญ่ที่นิ้วพระหัตถ์หลายวงส่องประกายวาววับ ฉลองพระองค์สีแดง พื้นสีทอง ฉลองพระองค์ชั้นนอกเป็นทองโปร่งมีกระดุมเพชรเม็ดใหญ่..."⁷

นอกจากนี้ฝีมือของช่างทองสมัยอยุธยาเป็นที่ยอมรับยกย่องว่า มีฝีมือล้ำเลิศเทียบกับต่างชาติ มีหลักฐานจากบันทึกของ นิโคลาส แชร์โวล ซึ่งอาศัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยา 4 ปี ในช่วงอยุธยาตอนปลาย ได้บันทึกว่า มีการพบแร่ทองคำเป็นเม็ด หลังจากน้ำป่าจากเหนือไหลป่ามาท่วมแล้วลดลงแล้ว แต่ไม่มากนัก ถึงแม้พระมหากษัตริย์ในสมัยนั้นจะโปรดให้เสาะแสวงหาแร่ทองคำอยู่เสมอ ก็ไม่สามารถหาแหล่งแร่ทองคำได้ เพราะไม่มีความชำนาญ อย่างไรก็ตาม นิโคลาส แชร์โวล ตั้งข้อสังเกตว่า ในอดีตราชอาณาจักรอยุธยาคงต้องมีเหมืองทองคำแต่ขุดใช้หมดแล้ว เพราะสิ่งของเครื่องใช้ที่ทำด้วยทอง มีมากมาย เกินกว่าที่จะซื้อทองมาจากที่อื่น น่าที่จะต้องมีการขุดของตนเอง และบรรยายถึงฝีมือของช่างทองสมัยนั้นว่า

"...ช่างทองรูปพรรณของประเทศสยามฝีมือดีเท่า ๆ กับของเราเหมือนกัน เขาทำเครื่องทองเงินรูปพรรณได้หลายพันแบบล้วนแต่งาม ๆ ทั้งนั้น การฝังเงินทองทำได้สะอาดสะอ้านมาก และสอดเส้นได้อย่างวิเศษ เขาใช้น้ำประสานทองแต่น้อยและสอดได้กันอย่างชำนาญชำนาญเหลือเกิน จนยากที่จะมองเห็นว่าตรงไหนเป็นรอยต่อ"⁸

ตัวอย่างรูปแบบของเครื่องประดับในสมัยอยุธยา มีหลงเหลืออยู่ไม่มากนัก โดยเฉพาะในช่วงกลางและปลายสมัย การศึกษาต้องเปรียบเทียบกับศิลปกรรมแขนงอื่น ๆ เช่น ประติมากรรม หรือเอกสารต่าง ๆ ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ยุค คือ อยุธยาตอนต้น ตอนกลาง และตอนปลาย

สมัยอยุธยาตอนต้น (พ.ศ.1893-พ.ศ.2031) เริ่มตั้งแต่เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีถึงสิ้นรัชกาลของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ในช่วงนี้ได้รับเอาอิทธิพลของคติความเชื่อเรื่องเทวราชของเขมร ซึ่งยกฐานะของพระมหากษัตริย์สูงจากมนุษย์สามัญเป็นเทวราช มีพระราชพิธีหลายอย่าง รวมถึงการกำหนดลักษณะการแต่งกายและเครื่องประดับตามฐานะเหมาะสมกับพิธีการต่าง ๆ เป็นกฎ

มณฑิยบาล เครื่องถนิมพิมพาภรณ์ที่ขุดพบจากกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะตามที่กล่าวข้างต้น ส่วนใหญ่เป็นเครื่องทองของพระมหากษัตริย์ แต่มีไม่ครบ ที่ยังคงหลงเหลือเป็นเครื่องประดับศีรษะที่เรียกว่าสนองเกล้า กรองคอ สังวาล ทับทรวง สร้อย พานหู้รด ทองพระกร กำไล และธำมรงค์ ดังนี้

"เครื่องประดับศีรษะ" จากคำให้การของคนร้าย ทำให้ทราบว่าเครื่องประดับศีรษะนั้นมีอยู่ด้วยกันหลายชิ้น ทั้งมหาพิชัยมงกุฏ สนองเกล้า และมงกุฎสำหรับกษัตริย์ หรือสตรีชั้นสูงในราชสำนัก แต่ที่ยึดกลับคืนมาได้มีอยู่ 2 ชิ้น เป็นเครื่องประดับศีรษะชายและหญิงอย่างละชิ้น เครื่องประดับศีรษะชายนั้น เป็นสนองเกล้าทองคำประดับลวดลายประจำยามที่ตัวห้ามรดเกล้า ตัวรัดเกล้าทำเป็นลายดอกไม้มีลายกระจังขนานอยู่ทั้งด้านบนและด้านล่าง ส่วนที่เป็นสาแหรกประดับด้วยลวดลายคล้ายลายรักร้อยประดับอัญมณีสีต่าง ๆ ส่วนเครื่องประดับศีรษะหญิงใช้ลวดทองคำเส้นเล็ก ๆ ถักสานมีลักษณะคล้ายหมวก และทำลวดลายดอกไม้ประดับไว้ทั้งด้านข้างและด้านบน ด้านหลังทำเป็นขอบเว้าขึ้นเพื่อรับมุ่นมวยผม มีมือการสานประณีตบรรจงมาก

กรองคอ ทำเป็นแผ่นทองแผ่ใหญ่ขนาดเต็มหน้าอก แผ่นทองนั้นทำแยกกันเป็นหลายชิ้นสามารถนำมาต่อกันได้ ด้านหน้าส่วนล่างสุดทำเป็นแผ่นทองใหญ่หลายแหลมก่อรังแตงเป็นลายดอกจันทน์ใหญ่ ผีงพลอยสีต่าง ๆ อย่างงดงามเป็นพิเศษ ส่วนแผ่นทองท่อนอื่น ๆ โดยรอบก็มีการตกแต่งลวดลายและฝังอัญมณีมีค่าเช่นกัน

สังวาลและทับทรวง มีอยู่ด้วยกันหลายแบบหลายขนาด บางชิ้นทำคล้ายเป็นเข็มขัด หรือปั้นเหน่งรวมอยู่ด้วย โดยมีการประดับด้วยการฝังพลอยมีค่าอย่างละเอียดละออ ตรงส่วนกลางมักฝังอัญมณีขนาดใหญ่ ส่วนกรวยเชิงและปลายยอดบางครั้งจะมีการประดับด้วยไข่มุกร้อยติดไว้

สร้อย มีทั้งสร้อยข้อมือและสร้อยคอ ทั้งที่ทำเป็นทองเส้นแบน ๆ เรียบ ๆ และที่ประดับประดาด้วยอัญมณีเป็นลวดลายต่าง ๆ กัน นอกจากนี้ยังมีสร้อยที่ทำเป็นแบบลูกประคำ กระพรวน ทั้งชนิดแบบเกลี้ยง และชนิดมีลวดลาย

พานหู้รดและทองพระกร พานหู้รดมีขนาดใหญ่กว่าทองพระกรเล็กน้อย มีลักษณะคล้ายกันต่างกันแต่พานหู้รดมักทำส่วนล่างเว้าเข้ารูปส่วนบนแหลม ส่วนทองพระกรจะมีขอบเสมอทั้งขอบบนและขอบล่าง ลักษณะและรูปแบบของลวดลายสามารถเปรียบเทียบได้กับพานหู้รดและทองพระกรที่ปรากฏบนประติมากรรมทรงเครื่องที่สร้างขึ้นในยุคต่อ ๆ มา

กำไล มีทั้งกำไลข้อมือและกำไลเท้า พบหลายแบบและมีจำนวนมาก มีทั้งชนิดทองเกลี้ยงและที่ประดับอัญมณี ทั้งที่ทำแบบข้างในกลวงและที่เป็นทองตัน

ธำมรงค์ พบเป็นจำนวนมาก เนื่องจากเป็นเครื่องประดับที่ค่อนข้างจะใช้กันอย่างแพร่หลายและนิยมสวมมากวง แหวนบางวงมีขนาดใหญ่มาก ซึ่งอาจใช้สวมนิ้วเท้า การสวมแหวนที่นิ้วเท้ามีปรากฏอยู่บนประติมากรรมบางองค์ด้วย⁹ (ภาพประกอบเลขที่ 3.1.5-2 และ 3.1.5-3)

เครื่องทองที่พบจากกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะพระนครศรีอยุธยา ปัจจุบันส่วนหนึ่งจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และอีกส่วนหนึ่งจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร กรุงเทพฯ นอกจากนี้ยังมีตัวอย่างเศษเครื่องทองที่หลงเหลือเป็นของสะสมส่วนบุคคล แสดงให้เห็นความละเอียดประณีตของเครื่องทองสมัยนั้น เส้นทองที่ใช้ทำบางเส้นบางกว่าเส้นผม มีนักสะสมให้ความสนใจว่าน่าจะเป็นฝีมือช่างทองชาวโปรตุเกสในสมัยอยุธยามากกว่าที่จะเป็นช่างของกรุงศรีอยุธยา (ภาพประกอบเลขที่ 3.1.5-4 และ 3.1.5-5)

สมัยอยุธยาตอนกลาง (พ.ศ.2034-2072) รัชกาลของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ซึ่งเป็นพระโอรสของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้รับแบบอย่าง ขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนศิลปวัฒนธรรมแบบสุโขทัย และมีอิทธิพลต่อศิลปกรรมของอยุธยาตอนกลางนี้มาก ที่ชัดเจนคือ การสร้างเจดีย์ทรงกลมแบบสุโขทัยเป็นประธานของวัด ตัวอย่างเช่น พระมหาเจดีย์ วัดพระศรีสรรเพชญ์ เป็นต้น หลักฐานด้านเครื่องประดับทางโบราณคดี ยังไม่มีผู้ค้นพบ แต่การศึกษาพิจารณาจากประติมากรรม เช่น รูปพระโพธิสัตว์ 500 ขาติ หรือเครื่องทรงพระพุทธรูป จะมีเครื่องประดับตกแต่งด้วยลายประจำยาม ลายดอกจาน ลายดอกไม้ หรือลายดอกไม้ในกรอบสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ลายกระจัง หรือลายรูปสามเหลี่ยม ซึ่งพบว่าลักษณะเครื่องทรงพระพุทธรูปสมัยนี้ แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ

"กลุ่มแรก มีลักษณะเช่นเดียวกับพระพุทธรูปที่มีจารึก กล่าวคือ สวมเครื่องทรงเฉพาะมงกุฏ และกุดมณฑมมงกุฏมักทำยอดเป็นรูปวงซ้อน ๆ กัน ขึ้นไปเป็นรูปกรวยสูง หรือบางองค์จะสวมเฉพาะกระบังหน้า ส่วนพระเศียรยังคงทำตามแบบพระพุทธรูปทั่วไป คือ แสดงให้เห็นพระเกตุมาลาและรัศมี

กลุ่มที่สอง ลักษณะเครื่องทรงมีพัฒนาการเพิ่มขึ้นจากกลุ่มแรกอย่างเห็นได้ชัด โดยมีลักษณะร่วมที่สำคัญ คือ สวมกรองคอลักษณะเป็นแผงคล้ายปกเสื้อ มีลวดลายประดับจากกรองคอจะมีสร้อยห้อยต่อลงมาห้อยเครื่องประดับ (ทับทรวง) อีกชิ้นหนึ่งไว้ นอกจากนี้ยังสวมเครื่องประดับอื่น ๆ ได้แก่ มงกุฏ กุณฑล พาหุรัด และทองพระกร ซึ่งบางครั้งก็สวมไม่ครบทุกชิ้น"¹⁰

สมัยอยุธยาตอนปลาย (พ.ศ.2182 - 2310) ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ.2182-2199) จนถึงเสียกรุง พ.ศ.2310 ในสมัยนี้มีการติดต่อกับอินเดียและประเทศทางยุโรป เปอร์เซีย ทำให้มีการแลกเปลี่ยนศิลปวัฒนธรรมกว้างขวางขึ้น โดยเฉพาะการแต่งกาย ได้นำเอาผ้าของต่างประเทศเข้ามาใช้ในราชสำนัก จากหลักฐานทางเอกสาร ส่วนมากอธิบายถึงลักษณะการใช้งานของเครื่องประดับแต่ละชนิด แต่ละประเภทของพระมหากษัตริย์ และข้าราชการบริพาร ส่วนของชนสามัญมีหลักฐานน้อยมาก ที่พบปรากฏในจดหมายเหตุของลาลูแบร์ ราชทูตชาวฝรั่งเศสตอนหนึ่งว่า

"ชาวสยามสวมแหวนนิ้วท้าย ๆ (คือนิ้วกลาง นิ้วนาง นิ้วก้อย) ของมือทั้งสองข้าง และสมัยนิยมอนุญาตให้สวมสอดได้มากวงเท่าที่จะมากได้ เขาอาจปลงใจซื้อแหวนเพชรก็ได้ในราคาถึงวงละตั้งครึ่งเอิกว ซึ่งในกรุงปารีสจะมีราคาเพียง 2 ซอล เท่านั้น พวกผู้ชายไม่รู้จักใส่สร้อยประดับคอของตน หรือของภรรยาเลย แต่พวกผู้หญิงและเด็ก ๆ ทั้งสองเพศรู้จักใช้ตุ้มหู ตามปกตินั้นตุ้มหูมีรูปร่างเหมือนอย่างลูกปัด (poire - ลูกแพร์) ทำด้วยทองคำ เงินหรือกาไหล่ทอง เด็กหนุ่มเด็กสาวลูกผู้ดีสวมกำไลข้อมือ แต่จะสวมอยู่ถึง 6 หรือ 7 ขวบเท่านั้น แล้วยังสวมกำไลที่แขนและที่ขาอีกด้วย เป็นกำไลวง (กำนแข็ง) ทำด้วยทองคำหรือกาไหล่ทอง รูปพรรณ คล้าย ๆ กับพวงกุญแจของเรานั้น"¹¹

สำหรับหลักฐานที่เป็นวัตถุในสมัยนี้ มีหลงเหลืออยู่น้อยมาก เมื่อเทียบกับสมัยอยุธยาตอนต้น ส่วนใหญ่ต้องเปรียบเทียบกับประติมากรรมและจิตรกรรมในช่วงเวลาเดียวกัน

ความรุ่งเรืองของอยุธยายาวนานถึง 417 ปี และถูกพม่าเผาทำลายในปี พ.ศ.2310 ทำให้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ถูกทำลายไปด้วย ต่อมาภายในปีเดียวกัน สมเด็จพระเจ้าตากสินได้กอบกู้เอกราชคืนได้สำเร็จ และทรงสถาปนากรุงธนบุรีขึ้นเป็นราชธานี ช่วงเวลาเพียง 15 ปี ของกรุงธนบุรี เป็นช่วงที่บ้านเมืองอยู่ในภาวะสงคราม จึงไม่มีหลักฐานด้านเครื่องทองที่ชัดเจน ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นเป็นราชธานีในปี พ.ศ.2325 และทรงฟื้นฟูทำนุบำรุงจนเจริญรุ่งเรืองมาจนถึงปัจจุบันเป็นประเทศไทยที่เป็นศูนย์กลางของความเจริญด้านศิลปวัฒนธรรม ศูนย์กลางด้านเศรษฐกิจการค้าหลายด้าน สำหรับเครื่อง

ประดับได้มีพัฒนาการเป็นขั้นตอนจนถึงปัจจุบัน มีรูปแบบทั้งที่เป็นไทยประเพณี หรือไทยเดิม และรูปแบบสากลซึ่งจะอธิบายโดยละเอียดในหัวข้อเครื่องประดับสมัยรัตนโกสินทร์ต่อไป

3.1.5.2 เครื่องประดับสมัยรัตนโกสินทร์

พ.ศ.2325 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี ได้สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี และได้ทรงบูรณะพัฒนาทุกด้าน โดยเฉพาะศิลปวัฒนธรรมได้ทรงฟื้นฟูพระราชนครประเพณีและกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ตามแบบแผนของกรุงศรีอยุธยาขึ้นใช้ใหม่ รวมถึงข้อกำหนดการใช้เครื่องทองในราชสำนัก การกำหนดการแต่งกายและการใช้เครื่องประดับตามฐานะ และห้ามช่างทองทำเครื่องประดับบางประเภทให้กับราษฎรสามัญด้วย เพราะหลังจากที่เกิดความเปลี่ยนแปลงหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่า ราษฎรได้ละเลยระเบียบแบบแผนข้อกำหนดเดิม ตัวอย่างเช่น

“พระราชกำหนด จุลศักราช 1162 (พุทธศักราช 2343) ข้อ 20 ตอนหนึ่ง ความว่า “แต่นี้สืบไปเมื่อน้ำ ให้ข้าราชการทำตามอย่างทำเนียมแต่ก่อน ครั้นนี้โปรดเกล้าฯ ให้แต่ขุนนางผู้ใหญ่กันร่มผ้าศรีมุ้ง คาดราดคตนามขนุน ห้ามอย่าให้ข้าราชการผู้น้อยใส่เสื้อครุยกรองคอ สังเวียน ส้าฎ คาดราดคตนามขนุน นุ่งสมปักท้องนาก สายเข็มขัดอย่าให้มีดอกประจำยาม กันร่มผ้าศรีมุ้ง ใส่เสื้อครุยได้แต่กรองปลายมือ จะแต่งบุตรหลานก็ให้ใส่ได้แต่จี๋ เสมอ ภาควัจน์ประดับพลอยแดงเขียวแต่เท่านี้ อย่าให้ประดับเพชรมณีนาราชวดี ลูกปะวะหล้าเล่าก็ให้ใส่แต่ลายแทงแลลายเกลี้ยง เกี้ยวอย่าให้มีกระจิงประจำยามสีทิด แลอย่าให้ใส่กระจับปิ้ง พริกเทศทองคำ กำไลทองคำ ใส่เท้า อย่าให้ข้าราชการผู้น้อยแลราษฎรกันร่มผ้าศรีมุ้ง แลกระทำผิดด้วยอย่างทำเนียมเกินบันดาศักดิ์เป็นอันขาดทีเดียว แลห้ามอย่าให้ช่างทองทั้งปวงรับจ้างแลทำจี๋ เสมอ ภาควัจน์ประดับเพชรมณีนาราชวดี และกระจับปิ้ง พริกเทศ กำไลเท้าทองคำ แลแหวนมณีนาราชวดีประดับพลอย ห้ามมิให้ซื้อขายเป็นอันขาดทีเดียว ถ้าข้าราชการผู้น้อยแลอาณาประชาราษฎรช่างทองกระทำผิดด้วยอย่างทำเนียมแต่ก่อน จะเอาตัวเป็นโทษจงหนัก” 12

ได้ทรงสร้างเครื่องทองที่เป็นเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศของพระมหากษัตริย์ เครื่องประกอบอิสริยยศของของพระบรมวงศานุวงศ์ และเครื่องยศของขุนนางต่าง ๆ และเป็นแบบอย่างใช้ต่อมาจนถึงสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงยกเลิกเครื่องยศแล้ว เปลี่ยนเป็นธรรมเนียมการพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์แทน รายละเอียดลักษณะเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศสำหรับพระมหากษัตริย์ เครื่องอิสริยยศเครื่องทองราชบรรณาการ เครื่องทองพุทธบูชา ได้มีการรวบรวมไว้ในหนังสือเครื่องทองรัตนโกสินทร์อย่างสมบูรณ์ ซึ่งรูปแบบเครื่องสองเหล่านี้นี้ ได้แสดงให้เห็นถึงความสามารถในเชิงความคิดของช่างทองหลวงที่ได้สร้างสรรค์ และกำหนดรูปแบบเครื่องทองที่แสดงฐานะันดรศักดิ์ ของบุคคลระดับต่าง ๆ ได้อย่างชัดเจนและเหมาะสมเป็นอย่างยิ่ง

การพัฒนาในด้านต่าง ๆ ได้ทำให้ประเทศไทยเจริญรุ่งเรืองมาจนทุกวันนี้ ทั้งด้านการศึกษา การปกครอง เศรษฐกิจ วิทยาการสมัยใหม่ ขนบธรรมเนียม ประเพณี ศิลปวัฒนธรรม รวมทั้งมีความมั่นคงสงบสุขเพิ่มขึ้นเป็นลำดับตลอดมากกว่า 200 ปี เครื่องประดับนับเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมการแต่งกายก็ได้รับผลของการพัฒนาเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ รูปแบบถูกพัฒนาให้สอดคล้องกับหน้าที่ใช้สอยและสภาวะของสังคม เช่น ระหว่างสมัยรัชกาลที่ 1-4 รูปแบบของเครื่องประดับยังคงคล้ายกับสมัยอยุธยา ต่อมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ประเทศไทยได้ติดต่อกับประเทศทางตะวันตกอย่างกว้างขวาง มีการแลกเปลี่ยนซื้อขายสิน

ค่า ความนิยมสินค้าตะวันตกมีเพิ่มมากขึ้น การแต่งกายและวิธีใช้เครื่องประดับได้ถูกพัฒนาเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย จนถึงปัจจุบันเครื่องประดับได้กลายเป็นสินค้าที่สร้างรายได้ให้กับประเทศไทย กลายเป็นสินค้าส่งออกไปยังประเทศต่าง ๆ ขณะเดียวกันเครื่องประดับรูปแบบไทยเดิมก็ได้รับการฟื้นฟู สนับสนุนให้เป็นที่ยอมรับ รวมทั้งมีความพยายามสนับสนุนให้มีการประยุกต์รูปแบบให้หลากหลายขึ้นอีกด้วย ในที่นี้การศึกษารูปแบบของเครื่องประดับได้แบ่งออกเป็น 3 ระยะ คือ ระหว่างสมัยรัชกาลที่ 1-4 สมัยรัชกาลที่ 5-7 และสมัยรัชกาลที่ 8-ปัจจุบัน

เครื่องประดับสมัยรัชกาลที่ 1-รัชกาลที่ 4 พ.ศ.2325-2411 (ค.ศ.1782-1868)

ชนบรรมนิยม ประเพณีและพระราชพิธีต่าง ๆ เป็นการนำเอาแบบอย่างสมัยอยุธยามาใช้ โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 1-3 ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 เริ่มเปิดประเทศติดต่อกับชาวตะวันตก และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ได้ปรับปรุงการแต่งกายของข้าราชการให้สวมเสื้อเข้าเฝ้า อย่างไรก็ตามในชีวิตประจำวันประชาชนทั่วไปทั้งในและนอกราชสำนัก ยังคงนิยมการแต่งกายอย่างดั้งเดิมสมัยอยุธยาอยู่ มีหลักฐานว่าเครื่องประดับในสมัยนี้ มีลักษณะแบบอย่างมาจากสมัยอยุธยา และมีความละเอียดประณีตด้านลวดลายมากขึ้น เพราะช่างได้พัฒนาฝีมือและวิธีการทำ รวมทั้งมีช่างชาวต่างชาติ เช่น แวก จีน เข้ามารับทำด้วย นอกจากเครื่องใช้และเครื่องประดับที่ใช้ในประเทศแล้ว มีเครื่องราชบรรณาการที่เป็นเครื่องทอง เพื่อเจริญพระราชไมตรีกับประเทศอังกฤษ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมถึงเครื่องทองที่มีการนำไปจัดนิทรรศการในต่างประเทศด้วย มีบันทึกเกี่ยวกับเครื่องทองจากประเทศไทย โดยผู้เข้าชมนิทรรศการ ชาวฝรั่งเศส ในงานแสดงศิลปหัตถกรรม ณ ซังปี เดอ มาร์ส ประเทศฝรั่งเศส พ.ศ.2421 ว่า

“...เป็นที่น่าสันนิษฐานว่าประดิษฐกรรมเครื่องเงินทองรูปพรรณของสยามนั้น บางชิ้นก็น่าจะได้รับรางวัลชนะเลิศด้วยเหมือนกัน และควรจะเป็นรางวัลชั้นเยี่ยมเสียด้วย ถ้าได้นำไปตั้งแสดงให้มากขึ้นกว่านี้สักหน่อย...แต่วันแรก ๆ ของงานแสดงศิลปหัตถกรรมนั้นแล้ว ก็มีข้อยืนยันได้จากการพิจารณาของบรรดาผู้ซื้อที่ตาแหลม ที่มุ่งไปทางเครื่องเงินทองรูปพรรณของสยามที่มีไว้เพื่อขายนั้น ที่นั่น เครื่องทองรูปพรรณหาได้ไม่ยากเลย ช่างทองทำขึ้นได้ภายในเวลาอันรวดเร็ว และที่นั่นเครื่องประดับกายของสตรีซึ่งเป็นจุดอ่อนของพวกเธอแต่ไหนแต่ไรมาแล้วนั้น ช่างก็ประดิษฐ์ประดอยงานต่าง ๆ เพิ่มเติมเข้าให้ได้อีก...ตัวอย่างของเครื่องประดับเหล่านี้ หรือว่าเครื่องนุ่งห่มของสตรี หรือเครื่องประดับพระพุทธรูปน้อยใหญ่ในพระอุโบสถเหล่านี้ จักประกอบเป็นตู้กระจกประเภทเครื่องรูปพรรณอันน่าทึ่งมากทีเดียว และอาจเพิ่มจำนวนรางวัลให้แก่ประเทศสยามในงานแสดงในอนาคตได้อีกมิใช่น้อย...”¹³

จากข้อความดังกล่าว ยืนยันได้ว่าเครื่องทองสมัยนั้นต้องงดงามประณีตจริง เครื่องประดับสมัยนี้ แบ่งลักษณะตามฐานะและเพศดังนี้

เครื่องประดับของบุรุษ

เครื่องประดับของพระมหากษัตริย์ เครื่องทรงหรือเครื่องประดับของพระมหากษัตริย์ทำด้วยทองคำ ทองคำลงยาราชาวดีสีน้ำเงิน ขาว เขียว แดง ประดับด้วยอัญมณี 9 ชนิด (นพรัตน์) มีเพชรเป็นอัญมณีสำคัญ ลวดลายที่นิยมใช้ ได้แก่ ลายกระจัง ลายกนกใบเทศ ลายก้ามปู ลายดอกประจายาม ลายดอกกุหลาบ เป็นต้น การศึกษาลวดลายเครื่องทรง หรือเครื่องประดับของพระมหากษัตริย์ อาจศึกษาจากเครื่องทรงของพระพุทธรูปนิรันตปฏิมากร หรือพระแก้วมรกตฤดูร้อน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชที่ 1 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าสร้างถวาย (ภาพประกอบเลขที่ 3.1.5-6 และ 3.1.5-7)

พระบรมวงศานุวงศ์ หรือเจ้านายฝ่ายชาย ได้แก่ พระเจ้าน้องยาเธอ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้า จะทรงเครื่องประดับต่าง ๆ ลดหลั่นจากพระมหากษัตริย์เล็กน้อย ในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้ทำเครื่องราชอิสริยาภรณ์ หรือเครื่องหมายประดับเกียรติยศและบำเหน็จรางวัลแก่พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง และข้าราชการฝ่ายหน้า ฝ่ายใน เป็นเหรียญใช้ติดกันหน้าอกตามแบบยุโรป เรียกว่า ดวงดารา ชาวบ้านเรียก ตรา ดวงดาราของพระเจ้าแผ่นดิน (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) มีรูปช้างเอราวัณ เรียกว่าตราไอยราพต ดวงตราของพระบรมวงศานุวงศ์ ประดับด้วยนพรัตน์ เรียกว่า ดารานพรัตน์

ขุนนางข้าราชการ ใช้เครื่องประดับลดหลั่นกันตามตำแหน่งยศ เช่น เสนาบดีชั้นผู้ใหญ่ คาดเข็มขัดเพชรได้ ในสมัยรัชกาลที่ 4 ขุนนางข้าราชการจะได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์เป็นเครื่องประดับด้วยเครื่องราชอิสริยาภรณ์ของเสนาบดี หรือขุนนางชั้นผู้ใหญ่ เป็นดาราตราตำแหน่ง 4 ดวง ได้แก่ ตราสุริยมณฑล เป็นของผู้สำเร็จราชการ ตราราชสีห์ของที่สมุหนายก ตราคชสีห์ของที่สมุหกลาโหม และตราสิงห์ของเสนาบดีนครบาล นอกจากนี้ยังเริ่มรู้จักใช้เครื่องประดับจากยุโรปชนิดหนึ่งที่เข้ามาเป็นครั้งแรก คือ นาฬิกาเป็นชนิดพก เก็บไว้กับตัวในชายพกด้านขวาและยังนิยมสวมแหวนที่นิ้วชี้และนิ้วก้อย นิ้วชี้นิยมสวมแหวนทองคำหัวประดับเพชรเม็ดใหญ่นิ้วก้อยนิยมใส่แหวนฝังมรกต เป็นต้น ในรัชกาลที่ 4 ได้โปรดให้ทำแหวนนากปลอกมิด เป็นทองผสมในสมัยนั้น เรียกว่า เนื้อนิลกลาสน์ ประกอบด้วย ทองนพคุณ เงิน และทองแดง พระราชทานเพื่อระลึกถึงพระองค์ บางคนจะใช้เป็นเครื่องราง และวัตถุวิเศษมงคล พระองค์จะลงอักษรมงคลสำคัญ ๆ ให้ใช้สำหรับใส่ประกอบพิธีมงคล เช่น โคนจุก ตัดผม เจิมหน้า เป็นต้น

สามัญชนทั่วไปไม่นิยมใส่เครื่องประดับ อาจเป็นเพราะต้องทำงาน จะใส่ก็เฉพาะเวลาออกศึก หรือประกอบพิธีกรรมบางอย่าง เป็นพวกประจำ ตะกรุด วาน โดยใช้คล้องคอหรือแขวนเอว หรือสวมแหวนเครื่องที่เรียกว่า แหวนพิรอด ถักด้วยด้ายฝ้ายนิตหรือด้ายดิบ ถ้าเป็นผู้มีฐานะร่ำรวยก็ทำด้วยทองคำเป็นเส้นถักประสานขึ้นเป็นหัวสูงขึ้นมา บางทีทำเป็นกำไลต้นแขน ทำด้วยโลหะประดับหินสีหรือโมรา สีขาว เทา ดำ นอกจากนี้คนหนุ่ม ๆ ยังนิยมใส่แหวนปลอกมิด เป็นแหวนทองเกลี้ยง อาจฝังเพชรพลอยสามเม็ดห่าง ๆ กัน แหวนตราเป็นแหวนโลหะทำเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีลายรูปสัตว์ใน 12 ราศี หรือ 12 นักขัตฤกษ์ ใครเกิดปีใดก็ใส่แหวนรูปสัตว์นั้น ๆ (ภาพประกอบเลขที่ 3.1.5-8)

เครื่องประดับของสตรี

ข้าราชการสำนักหรือฝ่ายใน แต่งเครื่องประดับในงานพระราชพิธี งานราชพิธีเช่นเดียวกับฝ่ายหน้า เช่น เครื่องประดับศรีษะ ได้แก่ รัดเกล้า อันเป็นที่นิยมใช้ในพระราชสำนักแต่โบราณ มี 3 แบบ คือ รัดเกล้ายอด มีปลายยอดทรงกรวยแหลมสำหรับกษัตริย์ รัดเกล้าเปลวมียอดปึกช่อกระหนกเปลวสำหรับพระนางสนมกำนัล และรัดข้อ คือที่รัดชายผมที่ปล่อยยาวลงมา ใช้ประกอบกับรัดเกล้า รัดข้อนี้ใช้ในวังต้นกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-2 เพราะยังคงมีสตรีสูงศักดิ์ไว้ผมปัก แล้วปล่อยให้มีผมยาวลงมาประดับด้านหลังแบบสมัยอยุธยา กรอบหน้า หรือกระบังหน้า คือเครื่องประดับหน้าผากเป็นรูปกระจัง มีกรรเจียกจรและดอกไม้ทัดประดับบริเวณหู ไม่นิยมเจาะหูเพื่อใส่ตุ้มหู

เครื่องประดับร่างกายส่วนลำตัว ได้แก่ กรองคอ สร้อยคอ มีจี้รูปสี่เหลี่ยมฝังเพชรพลอยขนาดใหญ่ตรงกลาง ทับทรวง พานูรัต สังวาลหรือสร้อยตัว เป็นสร้อยยาวใช้คล้องสะพายแล่ง ทองกร ทองบาท ปั้นเหน่งหรือเข็มขัด และสายสะอึ่งหรือสายรัดเอว นิยมสวมแหวนที่นิ้วเกือบทุกนิ้ว ทั้งสองมือ ยกเว้นนิ้วโป้ง แหวนที่ใช้สวมนอกจากแหวนเพชร แหวนฝังมรกตแล้ว ยังนิยมใส่แหวนมณฑป เป็นแหวนทับทิม ทำหัวเป็นยอดแหลม 1-2 ชั้นขึ้นไป ยอดฝังทับทิมเม็ดเดียว ในสมัยรัชกาลที่ 4 มีตราหรือดาราถวายพระมหามงกุฎเป็นเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ใช้

ประดับเสื้อผ้าในงานพระราชพิธีสำหรับสตรีที่จงรักภักดี และรับใช้ใกล้ชิดพระเจ้าอยู่หัว (ภาพประกอบเลขที่ 3.1.5-9)

สามัญชน ผู้หญิงชาวบ้านทั่วไปไม่มีใครมีอาภรณ์ประดับด้วยเครื่องเพชรพลอย และตกแต่งมากมายนัก ผู้หญิงที่ฐานะดีมักจะมีสร้อยคอทองคำ สร้อยข้อมือและกำไลมือทำด้วยทอง ภรรยาขุนนางข้าราชการอยู่กับบ้าน ไม่นิยมแต่งเครื่องประดับ ที่แต่งประจำตัวมีเพียงสร้อยคอเส้นเล็ก ๆ สวมแหวนบ้าง ตุ่มหูไม่ค่อยใส่ ส่วนข้อมือใส่สร้อยทองเกลี้ยงทำเป็นห่วงกลมหรือเหลี่ยมคล้องติดกัน ถ้ามีฐานะดีก็ใส่สร้อยเพชร ทับทิมหรือมรกต ที่เรียกว่า จันเพชร จันทับทิมหรือจันมรกต เป็นสร้อยข้อมือที่มีส่วนหัวทำเป็นรูปฝังเพชรทับทิมหรือมรกตเม็ดใหญ่ สองข้างมีปาดังเพชรทับทิมหรือมรกตเม็ดเล็ก ๆ เรียงยาวลงไปพอดีกับข้อมือ ส่วนท้องวงก็เป็นทองเกลี้ยง ๆ ทำเป็นท่อนสั้นหรือยาวติดกัน

สำหรับหญิงชาวบ้าน ชาวสวนที่มีฐานะร่ำรวยกลับนิยมใส่อย่างหรูหรา เช่น ใส่สายสร้อยคอทองคำเส้นโต ใส่ตุ้มหู หลายรูปแบบ เป็นตุ้มหูทองคำมีตุ้มเป็นวงกลม รูปดอกไม้ไม่มีปลายยาวงอ ตุ้มหุระย้ามีอุบะหรือสายห้อยเป็นระย้า ตุ้มหูพวงเตาร้าง หรือเตาร้างเป็นเพชร หรือพลอยเม็ดใหญ่รูปกลมรีห้อยอยู่เม็ดหนึ่ง และตุ้มหูห้อยลงมาเป็นตุ้ม ๆ ก้อน ๆ บ้าง ตุ้มหูเหล่านี้มักใส่เป็นครั้งคราว (ภาพประกอบเลขที่ 3.1.5-10) สร้อยข้อมือทองคำเส้นโตเท่านิ้วก้อย ทำเป็นห่วงคล้องติดกัน ห่วงนั้นเป็นรูปเอี้ยวโค้ง ๆ ปิดไปมาทุกห่วงติดกันเป็นดับ เรียกว่า สร้อยเอี้ยว นิยมสวมติดมือเป็นประจำ สร้อยตัว สายสะจิงหรือสร้อยหรือสายรัดเอวมักใช้กับคนอายุมาก แหวนที่ใส่ประจำเป็นแหวนปลอกมิดทำด้วยทองเกลี้ยง ๆ นอกจากนี้ยังสวมแหวนเพชร แหวนพลอย แหวนงู ทำเป็นรูปหัวงู ลื่นกระดกได้ หัวฝังเพชรเม็ดเล็ก ๆ นิยมตาประดับพลอย เช่น มรกต วงแหวนเป็นดั่งงูหางยาวมาจบใกล้หัวแหวนเมงปอทำหัวเป็นตัวเมงปอ นิยมตาฝังเพชรพลอย สำหรับกำไล มีกำไลตะขาบ เป็นกำไลข้อมือรูปท่อนแบนหลักพูนมีลวดลายสลัก กำไลข้อเท้าเรียกว่า กำไลก้านบัว เพราะปลายสองข้างมีตุ้มคล้ายดอกบัว ตัวเรือนกลมเรียวเข้าหาปลายทั้งสอง ผู้หญิงใสนิยมกำไลข้อเท้า ลักษณะเหล่านี้มีตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน

เครื่องประดับของเด็ก

เจ้านายรุ่นเยาว์ จะได้รับพระราชทานทองคำสำหรับใช้ทำเครื่องแต่งพระองค์ ซึ่งรวมถึงเครื่องประดับด้วย ในวันพระราชพิธีโสกันต์ทั้งพระโอรส พระธิดา พิธีโสกันต์ของพระบรมราชวงศ์ หรือแม้กระทั่งพิธีโกนจุกของบุตรหลานขุนนาง ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ จะได้รับการแต่งตัวด้วยเครื่องประดับต่าง ๆ อย่างวิจิตรอลังการ เครื่องประดับของพระเจ้าลูกยาเธอหรือพระบรมโอรสาธิราชจะทรงขฎาข่ายอด ชั้นรองลงมาจะสวมเกี้ยวครอบจุก ทำด้วยทองลงยาหรือทองคำฝังอัญมณี มีเกี้ยววนมทำด้วยผ้า หรือสวมพวงมาลัยดอกไม้สด เครื่องประดับกายมีสร้อยคอ สร้อยตัว ทองกร แหวน และอื่น ๆ เป็นทองประดับอัญมณี เป็นต้น (ภาพประกอบเลขที่ 3.1.5-11)

สำหรับเด็กทั่วไป นอกจากจะห้อยคอด้วยจี้ประดับพลอยสำหรับเด็กหญิง เสมา (ทำด้วยแผ่นโลหะทอง เงิน นาก หรือ ทองแดง เป็นรูปอย่างเสมตามวัน มักมีลวดลายหรือตัวอักษร ส่วนใหญ่เสมเป็นที่นิยมห้อยคอเด็กชายมากกว่าเด็กหญิง เด็กฐานะยากจนหรือตามชนบทก็ใช้ห้อยเบี้ย หรือเอาสตางค์เหรียญทอง เหรียญเงินมาร้อยห้อยคอและข้อมือ เด็กที่พ่อแม่มีฐานะดี เครื่องประดับไม่ว่าจะเป็นสร้อยคอ สร้อยข้อมือ กำไลมือ หรือข้อเท้า ฯลฯ มักทำด้วยทองคำ เงิน ประดับอัญมณีมีค่าคือ พลอย ในบรรดาเครื่องประดับเกือบทุกชนิดของเด็ก เครื่องประดับของเด็กเล็ก ๆ มักจะมีลูกพรวนหรือกระพรวนโลหะขนาดเล็กติดน้อยไว้เพื่อให้เกิดเสียงดังเมื่อผู้เลี้ยงจะได้ทราบว่า เด็กคลานหรือเล่นอยู่ตรงไหน (ภาพประกอบเลขที่ 3.1.5-12)

เครื่องประดับสมัยรัชกาลที่ 5-7 พ.ศ.2411-2478 (ค.ศ.1868-1935)

สมัยนี้เป็นระยะที่ไทยมีการติดต่อกับต่างประเทศ ทั้งยุโรปและอเมริกา มีความสัมพันธ์ทั้งด้านการทูตและการค้า มีการส่งสินค้าจากต่างประเทศเข้ามามากมาย อีกทั้งมีชาวต่างประเทศมาตั้งรกรากประกอบธุรกิจในประเทศไทยด้วย ขณะเดียวกันคนไทยก็เดินทางไปเยือนต่างประเทศ ทั้งการดูงานและการศึกษา โดยเฉพาะพระมหากษัตริย์ ข้าราชการ ตลอดจนบุตรหลานผู้มีฐานะดี จึงมีการแลกเปลี่ยนศิลปวัฒนธรรม และได้รับเอาวัฒนธรรมการแต่งกายของชาวต่างประเทศมาใช้ เป็นการผสมผสานการแต่งกายของชาวตะวันตก กับเครื่องแต่งกายไทย เช่น ผู้ชายใส่เสื้อนอกนุ่งโจงกระเบน ผู้หญิงใส่เสื้อแขนงุดเหมือนแฟชั่นฝรั่งแต่นุ่งผ้าจีน เครื่องประดับและเสื้อผ้าอาภรณ์ในสมัยนี้เป็นไปตามอิทธิพลของวัฒนธรรมตะวันตก มีการส่งเครื่องประดับจากต่างประเทศเข้ามา รวมถึงมีร้านของชาวต่างชาติเกิดขึ้นมากมาย ทั้งจำหน่ายและรับทำเครื่องประดับก็มีชาวจีน แขก และไทยก็ขยายกิจการ และมีการพัฒนารูปแบบเครื่องประดับลักษณะใหม่ ๆ เป็นที่นิยมในหมู่ชนชั้นสูง และผู้มีฐานะ สำหรับเครื่องประดับลักษณะไทยดั้งเดิมยังเป็นที่นิยมในหมู่ชนสามัญ โดยเฉพาะชาวชนบท

เครื่องประดับของบุรุษ

เครื่องประดับของผู้ชายยังคงคล้ายกับรัชสมัยเดิม โดยเฉพาะเครื่องประดับของพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางและข้าราชการที่ทรงและสวมใส่ในการพระราชพิธีสำคัญต่าง ๆ ยังคงใช้เหมือนเดิม ผู้ชายชาวบ้านทั่วไปไม่นิยมใส่เครื่องประดับ นอกจากเครื่องรางของขลังไว้ป้องกันอันตราย ได้แก่ สร้อยคอแขวนพระเครื่อง แหวนพรุ ประคำ ตะกรุด ลูกสะกด แหวนพืรอด เครื่องประดับรูปแบบใหม่ของผู้ชายในสมัยรัชกาลที่ 5-7 ซึ่งเป็นที่นิยมใช้ในหมู่ชนชั้นสูง ข้าราชการและคนบดื เช่น

กระดุม ใช้กับเสื้อราชปะแตนที่ไปทำงาน กระดุมเสื้อจึงเป็นสิ่งที่จะสามารถถอดโชว์ได้ ปกติทำด้วยกระเบื้องด้วยรูปกลม ๆ แต่เพื่อความแปลกตาจึงทำด้วยโลหะทองคำ หรือเงิน อาจประดับเพชรพลอยเม็ดเล็ก ๆ บางทีทำเป็นกะโหลกทองลงยาก็มี

เหรียญและเข็มที่ระลึก นิยมทำเหรียญและเข็มที่ระลึกเนื่องในโอกาสพิเศษต่าง ๆ แบบอย่างฝรั่ง เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระราชพิธีโสกันต์ พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ฯลฯ ผู้ที่ได้รับพระราชทานเหรียญและเข็มกลัดเหล่านี้ มักนำมาติดประดับอกเสื้อเวลาออกงานสำคัญต่าง ๆ ด้วย

นาฬิกา นาฬิกาพกซึ่งมีมาแต่ครั้งรัชกาลที่ 4 นาฬิกาห้อยคอ และนาฬิกาข้อมือเริ่มมีใช้ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 (พ.ศ.2468-2478) นาฬิกาทั้งสามชนิดผลิตในต่างประเทศทั้งสิ้น ในครั้งนั้นนาฬิกาพกจะมีลูกกุญแจไขลาน ซึ่งมีทั้งที่เก็บอยู่ในฝาเปิดด้านหลัง และแขวนกับห่วงสายนาฬิกา ตัวเรือนทำด้วยทองคำ นิเกิล เงิน มีขนาดและรูปร่างต่าง ๆ กัน (ภาพประกอบเลขที่ 3.1.5-13)

เครื่องประดับสตรี

เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทรงผม และเสื้อผ้าทำให้เครื่องประดับมีลักษณะเปลี่ยนไป โดยเฉพาะเครื่องประดับของเจ้านายฝ่ายในบางชิ้น เช่น รัตเกล้ายอดสังวาล พานหุรัต จี้ ไม่เป็นที่นิยม เพราะไม่เข้ากับพระเกศาและฉลองพระองค์ ที่รับอารยธรรมตะวันตกเข้ามา นอกจากนี้ในหมู่สตรีชั้นสูงในราชสำนัก รวมทั้งภรรยา บุตรหลาน ข้าราชการ และคนบดืต่างพากันนิยมใช้ของจากตะวันตก ทำให้มีการใช้เครื่องประดับจากตะวันตก หรือผลิตให้มีรูปแบบคล้ายตะวันตกไปด้วย เครื่องประดับลักษณะไทยเดิมจึงหมดความนิยมในหมู่ชนชั้นสูง แต่ยังคงใช้อยู่ในหมู่สามัญชน ความเปลี่ยนแปลงและรูปแบบของเครื่องประดับกับการแต่งกายอาจแบ่งเป็นระยะได้ดังนี้

ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการเปลี่ยนแปลงหลายอย่างเกิดขึ้นในสมัยนี้ เช่น การแต่งกายของสตรีในราชสำนัก เลิกไว้ผมปักหันมาไว้ผมทรงดัดที่เรียกว่า ทรงดอกกระพุ่ม และไว้ผมประบ่า เลิกการหมสไบตัวเปล่า

เปลี่ยนมาใส่เสื้อมีแขน มีคออย่างยุโรป ที่นิยมเรียกเสื้อแขนหมูแฮม เป็นเสื้อแขนพองตรงไหล่ แขนยาวเพียงศอก หรือเสื้อแขนยาวพองมีลูกไม้ระบายเป็นชั้น ๆ รอบแขน เอวจีบเข้ารูป ตกแต่งด้วยลูกไม้จิตรลดาหรือนาค คอเสื้อตั้งสูง สะพายแพรหย่อนพองาม เครื่องประดับมีทั้งจี๋ เข็มกลัด สร้อย ใช้หลาย ๆ อย่าง โดยเฉพาะสร้อยอาจใส่ที่ละหลาย ๆ เส้น ทั้งสั้นยาว และวัสดุต่าง ๆ กัน ประดับเพชร พลอย มุก เข็มกลัดติดเสื้อมีหลายรูปแบบ บางแบบมีตั้งตั้งด้วย ลักษณะที่นิยมเป็นโบว์ และสัตว์ขนาดเล็ก เช่น ผีเสื้อ แมลงปอ สำหรับเครื่องประดับศีรษะ เป็นมงกุฎหรือรัดเกล้าเตี้ย ๆ ประดับเพชรและอัญมณีต่าง ๆ มีการนำพระนามาภิไธยย่อ หรือชื่อย่อคนมาทำเครื่องประดับด้วยเช่นกัน

เครื่องประดับเหล่านี้ทำด้วยโลหะและอัญมณีมีค่า อัญมณีได้รับการเจียรไนอย่างดีก่อนสมัยก่อน เพราะมีเครื่องมือทันสมัยขึ้น นอกจากนี้การสวมใส่นิยมใช้เป็นชุด ทั้งสร้อยคอ ต่างหู สร้อยข้อมือและแหวนจะต้องเป็นอัญมณีชุดเดียวกัน และจะต้องเข้าหรือติดกับสีเสื้อผ้าด้วย เครื่องแต่งกายสตรีในราชสำนักสมัยนี้สะท้อนให้เห็นลักษณะการใช้เครื่องประดับดังนี้

" 1. ชุดปกติ นุ่งผ้าโจงกระเบน ทรงสะพัก (ผ้าห่ม) สไบแถบ มีสายรัดบันพระองค์ (เข็มขัด) หรือไม่มีก็ได้ เป็นชุดทรงเฉพาะอยู่ในตำหนัก

2. ชุดปกติสมัยใหม่ สำหรับเสด็จแบบไม่มีพิธีรีตอง ในเขตพระราชวัง นุ่งโจงกระเบน เสื้อมีแขน 3 ส่วน เอวจีบเข้ารูปห่มแพรจีบติดเข็มกลัดพองามหรือห้อยสายนาฬิกาพองาม ๆ มีสายทิ้งนิยมว่าเก๋ไก๋ อาจอาจไม่คาดเข็มขัด สวมใส่ถุงเท้า รองเท้า

3. ชุดออกงาน เช่น รับแขกเมือง งานพระราชพิธีสำคัญ จะนุ่งผ้าถุงยกมีจีบหน้านาง คาดเข็มขัดลงยาประดับเพชรพลอย มีสร้อยสังวาล และเครื่องราชอิสริยาภรณ์แบบโบราณราชประเพณีผสมกับเครื่องประดับตกแต่งสมัยใหม่ เช่น ลูกบิด เลื่อม รัตน

4. ชุดเต็มยศสำหรับพระบรมวงศานุวงศ์ เจ้าจอมหม่อมหม่อม หม่อมหลวงและข้าราชการในเวลางานพระราชพิธี ใช้เครื่องประดับเพชรนิลจินดาอนุโลมตามฐานะและความงดงาม

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ 5 ทรงเป็นพระราชินีที่ทรงสะสมถนิมพิมาภรณ์ทั้งแบบโบราณและแบบสมัยใหม่เกือบทุกชนิดว่าได้มากที่สุด ในประวัติศาสตร์ไทย ทรงมีทั้งชุดเพชรรูปกลม ชุดเพชรรูปหยดน้ำ ชุดมรกต ชุดทับทิม ชุดนิล และชุดไข่มุก มีขนาดใหญ่และงามล้ำค่ายิ่ง" 14 (ภาพประกอบเลขที่ 3.1.5-14)

สมัยรัชกาลที่ 6 ยังคงนุ่งโจงกระเบน เสื้อยังคงระบายลูกไม้ แต่คอเล็กกว่าเดิม แขนเสื้อเสมอศอกไม่พองมาก และไม่รัดปลายแขนเป็นชั้น ๆ มีผ้าสไบคาดไหล่รวบติดเข็มกลัดไว้กับไหล่ ภายหลังนิยมนุ่งขึ้น เครื่องประดับยังคงนิยมคล้ายในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงผมมีการเกล้าผมยาวตลบไว้ที่ท้ายทอยเรียก "ผมโป่ง" และตัดสั้นเสมอคอ เรียกว่า "ผมบ๊อบ" เลียนแบบชาวยุโรปรวมถึงการใช้เครื่องประดับศีรษะ เป็นผ้าปักดินขึ้นเล็กยาว หรือเป็นทองคำขาวประดับเพชร นิยมไข่มุกร้อยหลายสาย สั้นยาวตามความเหมาะสมกับเสื้อผ้า (ภาพประกอบเลขที่ 3.1.5-15) มีคำบรรยายของขุนวิจิตรมาตราบรรยายไว้เกี่ยวกับการใช้เครื่องประดับในยุคนี้ ทำให้เข้าใจมากยิ่งขึ้นดังนี้

" เครื่องประดับอย่างเก่าแทบจะเรียกได้ว่าไม่แต่งกันเลย ต้มหุระย้าเป็นสายยาว ๆ ต้มหูพวงเต้าร้าง หมดไป ไม่ค่อยใส่ต้มหูกัน เพราะมักจะทำผมคลุมลงมาถึงหู แต่ถ้าจะใส่ก็เป็นต้มหูห้อยลงมาเป็นต้ม ๆ ก้อน ๆ สร้อยคอเป็นเส้นเล็ก อย่างเก่าแต่ห้อยล๊อคเกิด กับมีแบบลูกประคำสายสั้น ๆ ตอนกลางเม็ดใหญ่แล้วเรียงเล็กออกไปทั้งสองข้าง สร้อยข้อมือสายใหญ่แบบเก่าอย่างที่เราเรียกว่า สร้อยเอี้ยว

หลัง หายไปและกำไลอย่างเก่าที่เป็นรูปท้องแบนหลังนูน มีลายสลักต่าง ๆ (ดูเหมือนเรียกว่า กำไล ตะขาบ หรืออะไรจำไม่ได้) เลิกใช้กัน เปลี่ยนเป็นกำไล ก้านแข็งและเป็นวงกลมกลิ้งด้วยงา (แบบกำไล หยกของจีน) ก็มี แหวนงู แหวนแมงป่อง แหวนมณฑป ฯลฯ หายไป กลายเป็นพวกแหวนฝังพลอย เพชร นิล จินดาเม็ดเดียวที่เรียกว่า แหวนหัว กำไลตีน ที่เรียกกันว่า กำไลก้านบัว เป็นเล็กกันเลยทีเดียว แต่เอาไปใช้สำหรับตัวนางแต่งเครื่องละคร ของที่เพิ่มขึ้นใหม่ก็คือ รองเท้าและรูปร่างต่าง ๆ " 15 (ภาพประกอบเลขที่ 3.1.5-15)

สมัยรัชกาลที่ 7 นุ่งผ้าถุงสำเร็จยาวพอดีเข่า ไม่คาดเข็มขัดเสื้อยาวคลุมสะโพก มีटकแต่งบริเวณสะโพก เป็นผ้าลูกไม้หรือผูกเป็นโบว์คล้ายเสื้อฝรั่ง สวมรองเท้านับสูงใส่ถุงน่องสีเข้ากับผ้าถุง การใช้เครื่องประดับลด จำนวนชิ้นลงสร้อย 1-2 เส้น ตุ่มหูยาวตั้งตั้ง แบบต่าง ๆ ไม่นิยมเครื่องเพชรและทอง นิยมมาก แก้ว หิน และ พลาสติกสีต่าง ๆ เกิดจากความนิยมตามแบบดาราราภาพยนตร์อเมริกัน (ภาพประกอบเลขที่ 3.1.5-16)

เครื่องประดับของเด็ก

เครื่องประดับของเด็กไม่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากนัก ส่วนใหญ่คล้ายเครื่องประดับของผู้ใหญ่ ขึ้นอยู่กับฐานะ ที่มีพิเศษคือ มีเสมาที่รัชกาลที่ 5 สร้างขึ้นเมื่อพระราชทานแก่เด็ก (ภาพประกอบเลขที่ 3.1.5-17)

เครื่องประดับสมัยรัชกาลที่ 8 - ปัจจุบัน พ.ศ.2478-2544 (ค.ศ.1935-2001)

หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2547 และเข้าสู่สมัยรัชกาลที่ 8 ซึ่งเป็นระยะเวลาไม่นานนักก็ เข้าสู่สมัยรัชกาลที่ 9 ความเปลี่ยนแปลงในสังคมไทย เกิดขึ้นมากมายในทุกด้าน เป็นการเข้าสู่สังคมโลกสากล วิทยาการต่าง ๆ รวมถึงเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา มีผลต่อวิถีชีวิตของคนไทยมากยิ่งขึ้น ด้วยการติดต่อระหว่างประเทศต่าง ๆ มีทั้งระดับประเทศ และระดับองค์กรเอกชน โดยเฉพาะด้านการศึกษา การค้า และสื่อต่าง ๆ มีความก้าวหน้าและรวดเร็ว ทำให้อิทธิพลของวัฒนธรรมจากส่วนต่าง ๆ ของโลกเกิดการแลกเปลี่ยนผสมผสานกันมากขึ้น อีกทั้งเกิดความหลากหลายในความนิยมของกลุ่มคนไทย ซึ่งบางกลุ่มอาจนิยมวัฒนธรรมตะวันตก บางกลุ่มอาจนิยมวัฒนธรรมตะวันออก และบางกลุ่มยังขึ้นชมนิยมอนุรักษ์ลักษณะเฉพาะของชาติไทย เหล่านี้ล้วนมีผลต่อการแต่งกายและเครื่องประดับโดยตรง ในยุคนี้เครื่องประดับได้พัฒนาเป็นอุตสาหกรรม ขนาดใหญ่ และธุรกิจอุตสาหกรรมเครื่องประดับกลายเป็นอุตสาหกรรมหลักที่สร้างรายได้ให้แก่ประเทศสูงอยู่ใน ลำดับต้น ๆ จึงเป็นอุตสาหกรรมที่อยู่ในความสนใจในหมู่นักลงทุน และได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลมาโดยตลอด

ด้วยลักษณะของวิถีชีวิตในปัจจุบัน ทำให้รูปแบบของเครื่องประดับส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นสากล ทั้งนี้ เพื่อให้สอดคล้องกับการแต่งกายลักษณะสากล สำหรับเครื่องประดับลักษณะไทยเดิมไม่เป็นที่นิยม เพราะราคาสูง และ ช่างฝีมือมีน้อยลง ทำให้กลายเป็นสมบัติสะสม หรือใช้ในพิธีสำคัญ เช่น ในพระราชพิธีต่าง ๆ งาน ประเพณี เช่น งานหมั้น งานแต่งงาน เป็นต้น

เทคโนโลยีในการผลิตและวัสดุสำหรับเครื่องประดับในยุคนี้มีความก้าวหน้า และหลากหลายทำให้เกิด ลักษณะรูปแบบเครื่องประดับมากมายสนองความต้องการของผู้ใช้หลายกลุ่ม และมีผลต่อราคาและการใช้วัสดุ อย่างคุ้มค่า เช่น เทคนิคการผลิตเครื่องประดับให้มีขนาดใหญ่แต่ใช้เนื้อโลหะน้อย ด้วยการหล่อ หรือขึ้นรูประบบ ประจุไฟฟ้า (Electroforming) ทำให้ลดราคาโลหะลงได้และทำให้สวมใส่สบาย เนื่องจากน้ำหนักเบาลงเมื่อเทียบกับการผลิตวิธีอื่นในขนาดเท่ากัน นอกจากนี้ยังมีการสร้างวัสดุทดแทนที่สามารถสนองความพอใจด้านความงามแต่ลด ราคาให้ถูกลงได้ เช่น เพชรเทียมแทนเพชรแท้ พลอยเทียมแทนพลอยสีต่าง ๆ รวมถึงการนำวัสดุจากการสร้าง

ทางวิทยาศาสตร์มาใช้ เช่น พลาสติก แก้ว โลหะผสม เป็นต้น ด้วยเทคโนโลยีและวัสดุดังกล่าวมาแล้ว ทำให้เครื่องประดับในปัจจุบันมีความหลากหลาย ทั้งรูปแบบ ราคา ความทนทาน ตรงตามความต้องการของผู้ใช้ทุกเพศ และวัย ดังนี้

เครื่องประดับของบุรุษ ถ้าเทียบกับผู้หญิงแล้ว เครื่องประดับของผู้ชายอาจมีน้อยกว่า ในชีวิตประจำวัน นาฬิกา เป็นเครื่องประดับหลัก สร้อยคอ สร้อยข้อมือ แหวน รวมถึงเข็มกลัดเนคไท กระดุมเสื้อนอก เหล่านี้ขึ้นอยู่กับฐานะของผู้ใช้ และวัยด้วย โดยเฉพาะในกลุ่มวัยรุ่นนิยมใช้เครื่องประดับราคาถูก และเปลี่ยนแปลงตามแฟชั่น เช่น สร้อยหนัง จี้ ต้มหู เป็นต้น

เครื่องประดับของสตรี เครื่องประดับของผู้หญิงมีความหลากหลายกว่าของผู้ชาย การใช้ขึ้นอยู่กับฐานะ อายุ โอกาส มีทั้งที่ใส่เป็นชิ้น และเป็นชุด ตามความเหมาะสม เช่น ในชีวิตประจำวัน อาจใส่ต้มหู นาฬิกา แหวน กำไล เข็มกลัด จี้ สร้อย จำนวนและประเภทขึ้นอยู่กับเสื้อผ้า ในโอกาสสำคัญหรือโอกาสพิเศษ อาจใช้เครื่องประดับเป็นชุด เช่น สร้อยคอ ต่างหู แหวน กำไล หรือ ต่างหู เข็มกลัด แหวน เป็นต้น ผลจากความนิยมลักษณะสากล ทำให้ขาดความสนใจการใช้เครื่องประดับลักษณะไทย อาจมีใช้เฉพาะกรณี เช่น งานพิธี ในสมัยรัชกาลที่ 9 สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถได้สร้างกระแสนิยมไทยโดย

ทรงมีพระราชดำริให้นำเครื่องแต่งกายของสตรีไทยสมัยต่าง ๆ มาดัดแปลงประยุกต์เป็นเครื่องแต่งกายอันเป็นแบบฉบับหรือเอกลักษณ์ของไทยให้ทั่วโลกได้รู้จัก เรียกชุด "ชุดไทยพระราชนิยม" มีทั้งหมด 9 แบบ ได้แก่ชุดไทยเรือนต้น ไทยจิตรลดา ไทยอมรินทร์ ไทยบรมพิมาน ไทยจักรี ไทยจักรพรรดิ ไทยดุสิต ไทยศิวาลัย และไทยประยุกต์ และด้วยพระราชดำริเริ่มของพระองค์รวมทั้งการที่ทรงเป็นต้นแบบหรือตัวอย่างการใช้ชุดไทยพระราชนิยมเหล่านี้ในวาระต่าง ๆ ในการทรงฉลองพระองค์แต่ละชุด ทรงนำเครื่องประดับเก่า ๆ ทั้งแบบโบราณราชประเพณีและแบบอิทธิพลตะวันตกของสมัยรัชกาลก่อน ๆ มาทรงประดับด้วยเป็นชุด ๆ ไป เช่น ชุดไทยเรือนต้น นิยมใช้เครื่องประดับ คือ เข็มกลัดขนาดใหญ่ติดเหนืออกเสื้อด้านซ้าย ต้มหูต้องเป็นแบบติดกับใบหู สร้อยคอประเภทไข่มุกหรือสร้อยทองสองสาย ไม่คาดเข็มขัด ชุดไทยอมรินทร์ไม่คาดเข็มขัด ใส่เครื่องประดับเป็นชุดสร้อยคอ ต่างหู สร้อยข้อมือ ประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ด้วย นอกนั้นอีก 7 ชุด ต้องคาดเข็มขัดแบบไทย คือ เข็มขัดทองสายเป็นเส้นทองถักร้อย หัวเข็มขัดเป็นลายดอกประจำยามหรือกุตุ้น ส่วนเครื่องประดับอื่น ๆ ก็ใช้แบบงดงามเข้าหรือติดกับสีผ้าก็ได้ แต่ควรใส่เป็นชุดเดียวกันทั้งสร้อยคอ สร้อยข้อมือ และแหวน ด้วยเหตุนี้จึงทำให้คนไทยเริ่มกลับมาสนใจเครื่องประดับรูปแบบโบราณกันอีก

นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงฟื้นฟูอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมไทยด้านเครื่องประดับขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง ทรงนำช่างทอง ช่างเงินที่มีฝีมือมาฝึกสอนเยาวชนรุ่นใหม่ภายใต้การดำเนินงานของมูลนิธิศิลปาชีพ ซึ่งพระองค์ทรงเป็นผู้ริเริ่มก่อตั้งเมื่อ พ.ศ.2519 ทรงโปรดฯ ให้ทำเครื่องประดับรูปแบบโบราณและรูปแบบสมัยใหม่ควบคู่กันไป พร้อมทั้งทรงสนับสนุนโดยทรงเครื่องประดับเหล่านั้นเป็นแบบอย่าง และทรงนำไปเผยแพร่แก่สายตาชาวโลกในยุโรป และอเมริกาด้วย" 16

เครื่องประดับของเด็ก มีใช้ทั้งเด็กหญิงชาย เป็นเครื่องประดับตามวัยของเด็ก ขึ้นอยู่กับฐานะของครอบครัว เด็กเล็กที่อยู่ในครอบครัวฐานะดี ยังนิยมใส่เครื่องประดับทองหรือนาค เช่น สร้อยคอ สร้อยข้อมือ ข้อมือเท้า เป็นต้น เมื่อโตขึ้นเด็กจะได้รับอิสระในการแต่งกายมากกว่าในอดีต รวมถึงการเลือกเครื่องประดับตามสมัยนิยม อาจเป็นวัสดุธรรมชาติ หรือวัสดุสังเคราะห์ ราคามีหลากหลาย บางอย่างราคาค่อนข้างสูง เช่น เครื่องประดับที่มียี่ห้อ (Brand) ต่างประเทศ เช่น นาฬิกาข้อมือ เป็นต้น

รูปแบบเครื่องประดับในปัจจุบันจะรวบรวมอยู่ในส่วนสำรวจภาคสนามเกี่ยวกับรูปแบบเครื่องประดับปัจจุบัน (ภาพประกอบเลขที่ 3.1.5-18 และ 3.1.5-19)

3.1.5.3 วัตถุดิบและกรรมวิธีการผลิตเครื่องประดับไทย

ดังได้กล่าวมาแล้วแต่ต้นว่าวัตถุดิบที่นำมาใช้ทำเครื่องประดับมีหลายอย่าง เช่น ทองคำ เงิน และอัญมณี และที่นิยมมากที่สุด คือ ทองคำ เพราะมีความสวยงาม และราคาสูง ตัวอย่างเครื่องประดับทองของไทยที่ขุดพบที่กรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ พระนครศรีอยุธยา เป็นหลักฐานยืนยันสอดคล้องกับบันทึกของชาวต่างประเทศว่า ในสมัยอยุธยาต้องมีแหล่งแร่ทองคำอยู่ด้วย เพราะนอกจากเครื่องประดับแล้วยังมีสิ่งของเครื่องใช้ของพระมหากษัตริย์ และของชนชั้นสูงที่ทำด้วยทองคำอยู่จำนวนมาก ซึ่งการใช้ทองคำมากขนาดนั้นคงไม่ใช่การซื้อจากที่อื่น แต่ไม่ปรากฏหลักฐานการค้นพบเหมืองแร่ทองคำในสมัยอยุธยา อย่างไรก็ตามในภายหลังได้มีบันทึกของชาวต่างประเทศที่ยืนยันถึงความมั่งคั่งของประเทศไทย มีแหล่งแร่ และอัญมณีอยู่จำนวนมาก เช่น ในจดหมายเหตุของ ดร.จอห์น ครอว์ฟอร์ด บุตรชาวอังกฤษ ซึ่งรายงานเรื่องแร่ของประเทศไทยต่อ ฯพณฯ ท่าน จี สกินตัน ใน พ.ศ.2366 ว่า

"แร่ที่มีคือ เหล็ก ดีบุก ทองแดง ตะกั่ว ทองคำ เหล็ก เป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุด ส่วนใหญ่ เหมืองดีบุกและทองคำจะตกอยู่ในมือของชาวสยาม" และได้กล่าวถึงแหล่งพลอยในเมืองจันทบูรณ ซึ่งปัจจุบันคือบริเวณเขาพลอยแหวน จังหวัดจันทบุรี ในหนังสือ *Journal of an Embassy* เมื่อ พ.ศ.2373 ตรงกับสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 (พ.ศ.2367-2394) ดังนี้

"อัญมณีของประเทศสยามนั้นมี แสบไฟร์ หับทิม และบุษราคัม ซึ่งพบบริเวณเขาแห่งหนึ่งในจันทบูรณ โดยขุดเอาจากชั้นดินเชิงเขา แล้วนำมาล้าง"¹⁷

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 (พ.ศ.2394 - 2411) ได้มีบันทึกในพงศาวดารกล่าวถึงการพบทองคำทางภาคอีสาน ที่เมืองภูเขียว (ปัจจุบันเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดชัยภูมิ)ว่า

"ได้ทองคำก้อนใหญ่มาแต่เมืองภูเขียวและเมืองอื่น ๆ บ้าง 1 ชั่งบ้าง 15 ตำลึงบ้าง 7 ตำลึงบ้าง ที่สุดจน 5 ตำลึงหลายก้อน"¹⁸

สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2411-2453) ปรากฏหลักฐานบันทึกแหล่งแร่และอัญมณีมีค่า ในจดหมายเหตุการปฏิบัติราชการของหน่วยงานต่าง ๆ ว่า มีเหมืองแร่ทองคำที่เมืองกบินทร์บุรี มณฑลปราจีนบุรี ที่ตำบลบางสะพาน เมืองประจวบคีรีขันธ์ เป็นต้น สอดคล้องกับบันทึกแหล่งเพชรพลอยมรดกของไทย ของกรมทรัพยากรธรณีว่า

"ในประเทศไทยมีแหล่งรัตนชาติที่เคยได้รับอนุญาต ขุดตั้งแต่ปี 2432 คือ เหมืองแร่ทองคำที่ตำบลบางสะพาน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เหมืองแร่ทองคำที่ตำบลกำแพงภูขา จังหวัดนราธิวาส เหมืองแร่ทองคำในจังหวัดกบินทร์บุรี บ่อพลอยที่ตำบลบ่อผัด ในอำเภอแกลง จังหวัดระยอง บ่อพลอย ในจังหวัดตาก บ่อพลอย จังหวัดจันทบุรี เป็นต้น กิจกรรมด้านอัญมณีหรือรัตนชาติส่วนใหญ่แล้วจะเป็นเรื่องของพลอย โดยเฉพาะหัททิมและแสบไฟร์ซึ่งมีบทบาทสำคัญมาจนถึงปัจจุบันนี้ แหล่งพลอยที่มีชื่อเสียงในปัจจุบันได้แก่ แหล่งพลอยเขาหัว เขาพลอยแหวน บางกะจะ และเขาสระแก้ว จังหวัดจันทบุรี แหล่งพลอยในเขตอำเภอขลุง จังหวัดจันทบุรี แหล่งพลอยกลุ่มหนองบอน และกลุ่มบ่อไร่ จังหวัดตราด

อำเภอบ่อพลอย บ้านช่องด่าน จังหวัดกาญจนบุรี แหล่งพลอยบ้านบ่อแก้ว อำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่

มีการพบแหล่งเพชรในจังหวัดภูเก็ต และพังงา" 19

นอกจากนี้ยังมีปรากฏหลักฐานในสมัยรัชกาลที่ 3 และสมัยรัชกาลที่ 4 ว่า ประเทศไทยได้สั่งซื้อแร่ เช่น ทองคำ จากต่างประเทศด้วย ดังนี้

"เช่นในสมัยรัชกาลที่ 3 มีทองคำ เงิน เป็นสินค้าเข้าจากอินเดียตะวันตก ในสมัยรัชกาลที่ 4 มีทองใบ (ทองคำที่ทำเป็นแผ่นบาง ๆ คล้ายใบไม้มียี่ห่อ อันแสง เป็นต้น) ทองลิ่มหรือทองแท่ง (ทองคำที่ทำเป็นแผ่นหรือแท่งค่อนข้างหนา) มาจากประเทศจีน ทองเหรียญ (ทองที่ใช้เป็นเงินตรา จากยุโรป คือประเทศอังกฤษ จากอเมริกา) และทองจากเมืองกาลฟอเนีย สำหรับเงินส่วนใหญ่มาจากประเทศลาว เป็น เงินดำ (เงินที่มีเนื้อละเอียด สีดำคล้ายทองสำริด) และ เงินขาววียน (เงินเนื้อละเอียดอย่างดี สีขาว) นอกนั้นมาจากจีนบ้าง ญวนบ้าง" 20

เมื่อมาถึงปัจจุบันนี้ ประเทศไทยต้องนำเข้าทองคำ เกือบทั้งหมด เพื่อให้เพียงพอกับความต้องการของผู้บริโภคภายในประเทศ และเพื่อการผลิตเครื่องประดับส่งออกอีกด้วย และยังมีการสำรวจแหล่งแร่ทองคำอยู่ ซึ่งแหล่งแร่ทองในประเทศไทยพบได้ในหลายจังหวัด มากบ้างน้อยบ้าง ส่วนใหญ่พบเป็นลักษณะลานแร่และตามลำธาร ลำห้วย แหล่งแร่ที่สำคัญมี 3 แหล่ง คือ แหล่งบางสะพาน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ แหล่งบึงทรัพย์บุรี จังหวัดปราจีนบุรี เป็นแหล่งเปิดเหมือง ตั้งแต่ปี พ.ศ.2416 และหยุดสำรวจเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ.2500 และแหล่งโต๊ะโมะ จังหวัดนราธิวาส เป็นแหล่งที่คาดว่ามียอดทองคำมากที่สุด มีการเปิดเหมืองดำเนินธุรกิจเป็นทางการเมื่อปี พ.ศ.2475

"โดยบริษัทฝรั่งเศสชื่อ Societe Or de Litcho จากการสำรวจพบว่า ลึกลงไปในผืนดินของชนเขาโต๊ะโมะและโต๊ะโมะมีทองคำอยู่เป็นจำนวนมาก และเป็นเนื้อทองคำเปอร์เซ็นต์สูง จึงดำเนินการขุดเจาะภูเขาเป็นอุโมงค์ลึกเข้าไปตามสายแร่

ปีพุทธศักราช 2484 เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ขึ้น กิจการเหมืองทองคำต้องปิด บริษัทฝรั่งเศสจึงเสนอขายเหมืองทองแห่งนี้ให้แก่รัฐบาลไทยเป็นเงิน 100,000 ดอลลาร์ หรือประมาณ 2,500,000 บาท ครั้นรัฐบาลไทยประกาศสงครามกับฝรั่งเศสแล้วจึงได้ออกพระราชกำหนดควบคุมและดำเนินการขุดแร่ของชนชาติศัตรูในวันเดียวกันด้วย เป็นผลให้รัฐบาลมีสิทธิ์เข้ายึดเหมืองทองแห่งนี้ กรมโลหกิจในสมัยนั้นจึงเข้าไปดำเนินการทำเหมืองทองคำที่โต๊ะโมะ แต่ประสบปัญหาขาดแคลนวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ เพราะอยู่ในระหว่างสงครามจึงต้องสั่งปิดเหมืองชั่วคราว

หลังจากที่ปิดเป็นเหมืองร้างอยู่หลายทศวรรษ เหมืองทองโต๊ะโมะ ได้เปิดดำเนินการอีกครั้งหนึ่งโดยบริษัทชลสิน จำกัด ซึ่งได้รับสิทธิสำรวจเมื่อปีพุทธศักราช 2528 และได้รับประทานบัตรจากรัฐบาลให้ดำเนินการเมื่อปีพุทธศักราช 2529 และยังคงดำเนินการมาจนทุกวันนี้" 21

การกำหนดราคาทอง ถือเอาความบริสุทธิ์ของเนื้อทองและน้ำหนักเป็นเกณฑ์ ในอดีต

"ทองที่ไม่มีแร่ธาตุชนิดอื่นเจือปนเลย เรียกว่าทองเนื้อแก้ว หากเนื้อทองมีความบริสุทธิ์รองลงมาก็เรียกว่า ทองเนื้อแปด เนื้อเจ็ด เนื้อหก เนื้อห้า และเนื้อสี่ เรียงลงมาเป็นลำดับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระบรมราชานุญาตเกี่ยวกับการกำหนดเนื้อทองเป็นน้ำต่าง ๆ ว่า มาจากธรรมเนียมของชาวเชียงแสนโบราณ เรียกทองที่มีเนื้อดำ ชื่อขายกันโดยน้ำหนักทอง 1 บาทเป็นราคาเงิน 4 บาท ว่าทองเนื้อสี่ ทองเนื้อสูงขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง ชื่อขายกันโดยราคาน้ำหนักทอง 1 บาท เป็นราคาเงิน 5 บาท เรียกว่าทองเนื้อห้า จนถึงทองที่มีเนื้อสูงที่สุด ชื่อขายกันโดยน้ำหนักทอง 1 บาท เป็น

ราคาเงิน 9 บาท เรียกว่า ทองเนื้อเก้า หรือทองคนเก้าน้ำ ส่วนทองที่มีราคาซื้อขายเป็นเศษเกินกว่าจำนวนบาทขึ้นไป 2 สลึง 3 สลึง เรียกเศษนั้นเป็น "ชา" เช่น ทองโดยน้ำหนัก 1 บาท ขายเป็นราคาเงิน 6 บาท 2 สลึง ก็เรียกว่าทองเนื้อหกน้ำสองชาหรือทองโดยน้ำหนัก 1 บาท ขายเป็นราคาเงิน 7 บาท 2 สลึง ก็เรียกว่าทองเนื้อเจ็ดน้ำสองชา ดังนี้ เป็นต้น

ยังมีทองอีกชนิดหนึ่งเรียกกันว่า "ทองสีดอกบวบ" (คือมีสีเหลืองคล้ายดอกของบวบ ไม่ใช่ทองลูกบวบ อย่างที่บางคนเข้าใจ) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระบรมราชาธิบายไว้ว่า

"...ทองผสมสีเหลือง ๆ...ทุกวันนี้เรียกกันว่าทองเนื้อริน แต่ก่อนลาวเรียกว่า ทองเนื้อสอง เพราะขายกันสองหนัก ทองเนื้อรินอย่างเลว หรือทองสีดอกบวบ ซึ่งในเวลานั้นขายกันราคาหนักต่อหนัก..." จะเห็นว่าทองสีดอกบวบนั้นเป็นชนิดเนื้อต่ำสุด ซื้อขายกันโดยราคาทองหนัก 1 บาท เป็นราคาเงิน 1 บาท เท่ากัน

การกำหนดพิภพคตินี้อทองของชาวเชียงแสนโบราณ มีตั้งแต่ทองเนื้อ 1 ไปจนถึงทองเนื้อเก้า ส่วนชาวไทยภาคกลางกำหนดเพียงทองเนื้อสี่เป็นอย่างต่ำที่สุด" 22

ในปัจจุบันการกำหนดราคาทอง ถือเอาความบริสุทธิ์ของเนื้อทองเป็นหลักเช่นเดียวกัน มีวิธีเรียกแตกต่างกัน เช่น มาตรฐานสากลถือว่า โลหะทองคำที่มีความบริสุทธิ์เกือบ 100% อนุโลมเรียกว่าเป็นทองบริสุทธิ์ (Pure Gold) ทองคำที่มีความบริสุทธิ์ถึง 99.99% ต้องนำเข้าจากต่างประเทศ เรียกว่า ทองสวิส แต่ทองรูปพรรณที่จำหน่ายตามร้านทองคนจีนทั่วไปเป็นทอง 96.5% (การซื้อขายในหมู่คนไทยมีหน่วยน้ำหนักเป็น "บาท" ทอง 1 บาท น้ำหนักเท่ากับ 15.244 กรัม แยกออกเป็น 4 สลึง 1 สลึง น้ำหนักเท่ากับ 3.811 กรัม) มีส่วนผสมของเงินและทองแดงเพื่อเพิ่มความแข็ง อีกประเภทคือทองกะรัต หรือเรียกกันว่าทองเค (Karat Gold) เป็นทองคำผสมที่แบ่งประเภทตามปริมาณเนื้อทอง โดยหน่วยวัดเนื้อทองเป็นกะรัต มี 10 กะรัต (10K) 14 กะรัต (14K) 18 กะรัต (18K) เป็นต้น ทองกะรัตนี้จะมีความแข็งเพิ่มขึ้น ในอดีตไม่เป็นที่นิยมในประเทศไทย เพราะเกิดความรู้สึกว่าไม่ใช่ทองแท้ เพราะคนไทยยังถือทองคำเป็นสมบัติซื้อขายแลกเปลี่ยนง่าย ปัจจุบันเป็นที่ยอมรับมากขึ้น แต่อยู่ในหมู่คนที่นิยมแต่งกายตามแฟชั่นมากกว่าผู้สูงอายุ

นอกจากทองแล้ว ยังมีโลหะอื่นที่เป็นที่นิยมนำมาทำเครื่องประดับ เช่น เงิน เป็นเครื่องประดับที่ทำรายได้สูงให้กับประเทศเช่นกัน เพราะราคาถูกกว่า และใช้งานได้ทั่วไปไม่หกรุนเหมือนทอง

วัตถุดิบที่สำคัญ อีกชนิดหนึ่งคืออัญมณี หมายถึง หินมีค่าสีต่าง ๆ ซึ่งประเทศไทยมีแหล่งสำคัญหลายแห่ง เช่น ในจังหวัดจันทบุรี จังหวัดระยอง จังหวัดตราด จังหวัดกาญจนบุรี จังหวัดตาก จังหวัดแพร่ เป็นต้น โดยเฉพาะเพชร มีการพบแหล่งที่จังหวัดภูเก็ต และพังงา เป็นต้น ในอดีตพบว่าอัญมณีใช้กับเครื่องประดับและเครื่องใช้ของบุรุษมากกว่าสตรี โดยความเชื่อที่ว่าเป็นของมีค่า แสดงความยิ่งใหญ่ และอำนาจ บางครั้งใช้ฝังไว้กับอาวุธด้วย นอกจากนี้จะพบว่าเครื่องประดับลักษณะไทยนิยมใช้อัญมณีหลายสี โดยเฉพาะเครื่องสูงของพระมหากษัตริย์ใช้อัญมณี 9 สี เรียกว่านพรัตน์ ประกอบด้วย เพชร ทับทิม มรกต บุษราคัม โกเมน นิล มุกดาหาร เพทาย และไพฑูรย์ เช่น เครื่องราชูปโภค และเครื่องทรงต่าง ๆ ความเชื่อเรื่องการใช้อัญมณี 9 สี คาดว่าเป็นความเชื่อสืบทอดมาจากลัทธิพราหมณ์และฮินดูของอินเดีย ซึ่งถือเรื่องสีเกี่ยวข้องกับโชคลาภของขลัง แล้วนำเอาอัญมณีสีต่าง ๆ มาใช้เป็นตัวแทนของสีนั้น 9 สีเรียกว่า นพรัตน์ โดยถือว่าอัญมณีนั้นเป็นสีของรัตนทั้ง 9 ของเทวะ ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งที่รับอิทธิพลด้านศิลปวัฒนธรรมความเชื่อหลายอย่างมาจากอินเดีย ประกอบกับความเชื่อนั้นสอดคล้องกับวิถีชีวิตของมนุษย์ที่สรรหาแต่สิ่ง

ดีให้แก่ชีวิต โดยเฉพาะสิ่งที่ดีนั้นมักจะมอบให้แก่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือสิ่งที่เป็นที่รักเทิดทูน เช่น พระศาสนา พระมหากษัตริย์ จึงมีการนำเอาอัญมณี 9 สี หรือ นพรัตน์ ใช้นี้กับสถาบันทั้งสองนี้มาแต่เดิม และปรากฏเป็นหลักฐานให้เข้าใจได้ว่าการใช้อัญมณี 9 สี นี้มาแต่สมัยอยุธยาแล้ว เช่น จากเครื่องประดับที่ขุดพบจากกรุพระปรางค์ วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และสืบทอดมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ดังพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ๔ เรื่องยกทัพไปปราบพม่าที่นครศรีธรรมราชใน พ.ศ.2328 ว่า

" ครั้นเสร็จทรงสุคนธ์วิภูษิต	ฉลุวิจิตรลายทองจำลองข้า
ฉลองทรงรัดองค์ล้วนพื้นดำ	ตามกำลังวันเสาร์สังเกตุจร
อำมรงค์รายรัดพระหัตถ์รอบ	มงคลประกอบยอดทับทิมบนเรือนหมอน
เพชรมณฑปเหลี่ยมวิลาสปาดยอดอรอน	มรกตเหลี่ยมเพชรเท่าผลบัว
โกเมนน้ำหมึกทั้งบุษย์นอก	มุกดาเท่าบัวบอกเป็นหมอกทั่ว
เพชรขุรยสังวาลกลิ้งอยู่เต็มตัว	นิลไม่ชั่วไผ่ไปรงตลอดขับ
ทั้งแก้วล้วนผูกเป็นเรือนยอด	สลักรเพชรสอดแกมสลักร
อิกวงหนึ่งอำมรงค์สำหรับทัพ	นพเก้าเรื่องประดับระยับพราย
แล้วทรงรัดเข็มขัดประจําวัน	เรือนครุฑเพชรกุดั่นกระสันสาย
วะวาววับแววเวียนวิเชียรราย	สองสายสังวาลนพรัตน์

จากพระราชนิพนธ์ข้างต้นทำให้เรารู้ว่า อำมรงค์ นพรัตน์ หรืออำมรงค์ที่ประดับด้วยแก้วแก้ว ประการ เป็นเครื่องประดับยศสำหรับพระมหากษัตริย์ และพระราชวงศานุวงศ์ โดยถือว่าเป็นมงคลยิ่ง จะสวมใส่เฉพาะในงานที่เป็นมงคลเท่านั้น ต่อมาข้าราชการผู้มีบรรดาศักดิ์เลียนแบบทำแหวนนพเก้าใส่ในงานมงคลบ้าง แต่ทำเป็นแบบลงยาราชาวดี ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงไม่ห้ามถ้าใครจะเอาเพชรพลอยมาทำแหวนนพรัตน์เลียนแบบเครื่องยศ" 23

ในอดีตนั้นถึงแม้จะมีอัญมณีมากมาย สีสรรงดงาม แต่วิธีการเจียระไนแตกต่างจากปัจจุบันมาก ส่วนใหญ่จะเป็นลักษณะหลังเบี้ย คือ ตัดเป็นรูปครึ่งวงกลมอาจเป็นรูปกลม รูปไข่ แล้วขัดผิวให้มัน ต่อมาเมื่อรู้จักการตัดเหลี่ยมก็ยิ่งเป็นการตัดเหลี่ยมอย่างหายาบ เพื่อรับแสง แล้วเกิดประกายแวววาว ภายหลังได้มีการติดต่อกับชาวต่างประเทศ มีเครื่องมือเข้าช่วย ทำให้การเจียระไนมีมาตรฐานมากขึ้น และพัฒนามาจนถึงปัจจุบัน ธุรกิจอุตสาหกรรมการเจียระไนเพชร และพลอย เป็นธุรกิจหลักในธุรกิจอุตสาหกรรมอัญมณีและเครื่องประดับ ฝีมือการเจียระไนของช่างชาวไทย เป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป

เมื่อกล่าวถึงการเจียระไน มักจะมีคำถามถึงความหมายของคำว่า "เพชรชีก" กับ "เพชรลูก" ทั้งสองคำเป็นภาษาเรียกกันในกลุ่มสามัญชนไทย ไม่ใช่ภาษาสากล โดยสื่อความหมายถึงเพชรชีกว่าเป็นเพชรที่เจียระไนหายาบ ๗ เฉพาะด้านบน แต่ด้านล่างแบนราบ มีทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ ใช้นี้กับเครื่องประดับลักษณะไทยประเพณี หรือไทยเดิม ส่วนเพชรลูก หมายถึง เพชรที่เจียระไนอย่างสากล มีการตัดเหลี่ยมทั้งด้านบนและด้านล่าง เพื่อรับแสงได้มากขึ้น ใช้นี้กับเครื่องประดับทั่วไปในปัจจุบัน ไม่มีหลักฐานยืนยันชัดเจนหรืออธิบายเกี่ยวกับความหมาย หรือ วิธีการเจียระไนเพชรชีกโดยเฉพาะ แต่มีคำอธิบายที่มีเหตุผลน่าสนใจ จากการสัมภาษณ์นักสะสมผู้หนึ่งให้ความเห็นว่าคำว่า "ชีก" "เสี้ยว" เป็นลักษณะนามของการแบ่งของไทยในอดีต ซึ่งยังสื่อความเข้าใจในกลุ่มคนไทยปัจจุบัน เช่น การแบ่งครึ่งผลไม้ ผ่าครึ่ง เรียกแต่ละส่วนว่า ชีก เช่น ผ่ามะนาว เป็น 2 ชีก เป็นต้น รูปร่างของชีกหนึ่งของทรงกลมจะมีด้านหนึ่งเรียบ อีกด้านหนึ่งโค้ง ถ้าจะนำมาสันนิษฐานว่า คำว่า "เพชรชีก" อาจเรียกเพราะรูปร่างของเพชรที่เจียระไนในอดีต มีด้านหนึ่งเรียบ อีกด้านโค้งคล้ายกับว่า แบ่งชีกของก้อนเพชรก่อนเจียระไนก็น่าจะได้ นอกจากนี้

เศษที่ตัดออกจากก้อนแล้ว นำไปขัดเหลี่ยมเท่าที่ทำได้ ใช้สำหรับตกแต่งประกอบกับเพชรหลัก หรืออัญมณีอื่น ๆ (ภาพประกอบเลขที่ 3.1.5-20 และ 3.1.5-21)

ขั้นตอนการผลิตหรือการขึ้นรูปเครื่องประดับ ได้มีการพัฒนาขึ้นเรื่อย ๆ ถึงปัจจุบันมีเทคโนโลยีด้านการผลิตเข้าช่วย ทำให้การผลิตมีมาตรฐานและรวดเร็ว แต่กรรมวิธีเหล่านี้น่าจะบางอย่างอาจไม่เหมาะสม และทำไม่ได้กับเครื่องประดับไทยเดิม อีกทั้งความงามและเสน่ห์ของฝีมือช่างทองมีลักษณะพิเศษ ลึกซึ้ง แตกต่างจากเครื่องจักร ทำให้การทำเครื่องประดับไทยเดิมยังต้องใช้ช่างที่มีฝีมือ และกระบวนการเดิม ๆ จึงทำให้ราคาค่อนข้างสูง แต่น่าจะอนุรักษ์และส่งเสริมไว้ ช่างทองในอดีตทำทั้งเครื่องประดับ และเครื่องใช้ มีวิธีการทำหลายลักษณะได้แก่

การสลัก เป็นการสร้างลวดลายด้วยเครื่องมือที่มีปลายแหลม ชิด ขุด เขียนลงบนเนื้อของโลหะ

การดุน เป็นการสร้างลายนูนด้วยเครื่องมือลักษณะต่าง ๆ การทำงานทำจากด้านหลังของชิ้นงาน ดี หรือดุนให้เป็นลวดลาย

การหุ้ม เป็นการตีแผ่นทองให้บาง แล้วนำไปหุ้มโลหะอื่น เป็นการลดจำนวนทองถ้าต้องทำขนาดใหญ่ อาจหุ้มทั้งหมด หรือหุ้มบางส่วน เช่น ขอบถ้วย หรือ ขอบเหรียญ อาจเรียกว่า เลี่ยม

การบุ เป็นการตีแผ่นทองให้เข้ารูปทรงต่าง ๆ ต่างจากการหุ้ม ซึ่งต้องตีแผ่นทองก่อน แล้วนำไปหุ้ม

การปิด การตีทองให้เป็นแผ่นบางมากที่สุด แล้วนำแผ่นทองนั้นไปปิดผิวโลหะโดยมีน้ำยาเพื่อประสานระหว่างทองและพื้นผิวให้ติดกันสนิท เช่น รัก

การคร่ำ เป็นการประดับเส้นทองเข้าไปในผิวโลหะอื่นที่แข็งกว่าทอง เช่น เหล็ก สำริด วิธีทำต้องใช้เครื่องมือแหลม สลักลวดลายลงบนผิวโลหะให้เป็นลวดลายที่ต้องการ แล้วกดหรือตีให้เส้นทองฝังเข้าไปในรอยนั้น ให้เต็ม แล้วขัดผิวโลหะให้เสมอกัน จะเห็นลายเส้นทองชัดเจน

การหล่อ เป็นการทำแม่พิมพ์ แล้วหลอมทองเหลวในแม่พิมพ์ มีเทคนิควิธีการทำหุ่น และแม่พิมพ์ที่ช่างต้องมีฝีมือ

กะไหล่ เป็นการเคลือบโลหะด้วยทองแผ่นบาง ๆ โดยใช้ปรอททาลงบนโลหะนั้น ๆ แล้วปิดทองทับ ขัด ภูให้ติดแน่น หรือหลอมทองให้ร้อน แล้วนำโลหะที่อาบน้ำยาชุบลงไป หรือทาด้วยทางที่ร้อนนั้น แล้วขัดภูให้ติดแน่น เป็นวิธีสร้างผิวโลหะให้เป็นสีทองอีกวิธีหนึ่ง

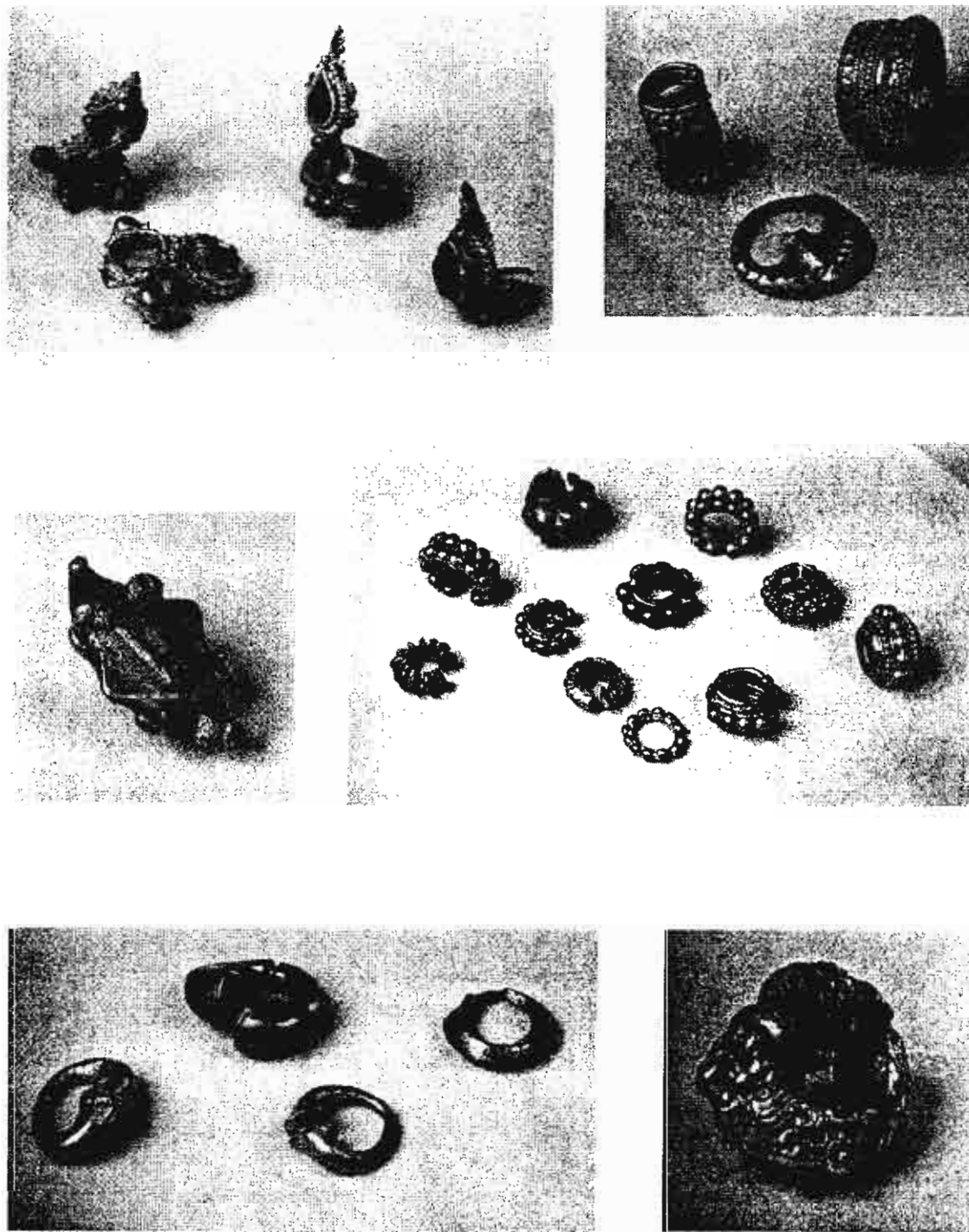
การลงยา เป็นวิธีการประดับสีลงบนเครื่องประดับหรือเครื่องใช้แทนสีของอัญมณี ด้วยการขีดเส้นลวดเป็นลวดลาย เชื่อมติดกับโลหะ แล้วถมสีลงในลวดลายจนเต็ม เมาให้หลอมละลาย แล้วขัดให้ผิวหน้าเสมอกัน ในเอกสารต่าง ๆ จะพบคำว่า ลงยาราชาวดี กับเครื่องใช้ของพระมหากษัตริย์

"จากตำราพระเครื่องต้น ซึ่งแต่งขึ้นสมัยกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชระบุว่าเครื่องต้นที่เป็นเครื่องประดับของพระเจ้าแผ่นดิน 9 อย่างนั้น มี 2 อย่างที่เป็นเครื่องลงยาราชาวดี คือ ทองพระกรลงยาราชาวดี ประดับพลอย และฉลองพระบาทลงยาราชาวดี เป็นหลักฐานว่าเครื่องทองที่ลงยาราชาวดีนั้น จะใช้ได้เฉพาะพระเจ้าแผ่นดินเท่านั้น การลงยาราชาวดี คือ ลงยาสีฟ้า เป็นงานที่ต่างไปจากเครื่องทองลงยาแบบเดิม ซึ่งมีเพียงสองสี คือ สีแดงกับสีเขียวเท่านั้น โดยการลงยาของไทยจะใช้เส้นลวดขีดเป็นลายแล้วลงยาไปตามลายนั้น ต่อมาได้พัฒนามาเป็นการขุดลงไปเนื้อวัตถุ แล้วลงยาลงไปตามร่องเส้นที่ขุดไว้ การลงยาราชาวดี (ลายสีฟ้า) นิยมมากในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช" 24

ตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 ให้คำนิยามไว้ว่า "ราชาวดี" คือ การลงยาชนิดหนึ่ง สำหรับเคลือบทองให้เป็นสีฟ้า (เปอร์เซีย) ตามประวัติความเป็นมาของการลงยาสีนั้น สันนิษฐานว่า มีแหล่งกำเนิดอยู่ในตะวันออกกลาง เป็นอิทธิพลของชาวอาหรับ และเปอร์เซีย ซึ่งมาติดต่อกับค้าขายกับไทย ทำให้ไทยรับเอาวิธีการทำลงยาสีมาใช้ในการทำเครื่องใช้และเครื่องประดับ เริ่มมีปรากฏบันทึกเป็นหลักฐานสมัยอยุธยา กล่าวถึงเครื่องราชบรรณาการลงยาที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระราชทานแก่พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศส และตัวอย่างที่เห็นชัดเจน คือ เครื่องราชูปโภคที่สร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 จะนิยมทำด้วยเครื่องลงยาราชาวดี นอกจากนี้ภายหลังยังใช้ทำเครื่องประดับยศของเจ้านายและขุนนางต่าง ๆ ตลอดจนเครื่องประกอบสมณศักดิ์ของพระภิกษุสงฆ์ด้วย (ภาพประกอบเลขที่ 3.1.5-22)

สำหรับอัญมณีในปัจจุบันมีวิธีการเจียระไนที่แตกต่างจากอดีต มีเครื่องมือ และความชำนาญ ทำให้มีเหลี่ยมรับแสงจำนวนมาก รวมถึงการเข้าเรือนแตกต่างจากเดิมค่อนข้างเป็นระเบียบ มีลักษณะเป็นอุตสาหกรรมมากกว่างานฝีมือ นอกจากเทคนิคการเจียระไนแล้วการขึ้นรูปตัวเรือนมีเทคนิคการผลิตจำนวนมากในระบบอุตสาหกรรมเข้ามาช่วย สามารถทำได้จำนวนมากในระยะเวลาอันสั้น เช่น การหล่อระบบต่าง ๆ แต่รูปแบบก็ถูกจำกัดด้วยระบบการผลิตเช่นกัน ต้องเป็นรูปแบบง่าย ๆ จึงทำให้ทำรูปแบบอย่างเครื่องทองไทยเดิมไม่ได้ (ภาพประกอบเลขที่ 3.1.5-23)

ภาพประกอบเลขที่ 3.1.5-1

เครื่องทอง: ดั้มหู ลูกปัด และแหวน

ศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 11-14

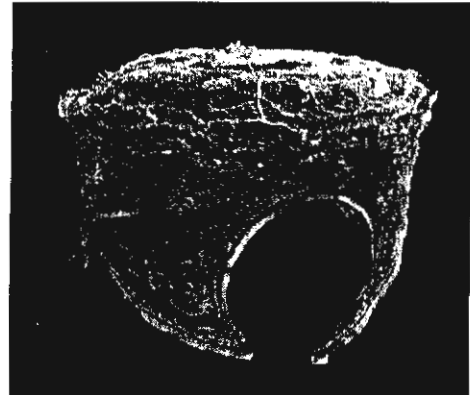
พบที่อำเภออุทุมพร จังหวัดสุพรรณบุรี

จากหนังสือถนิมพิมพาภรณ์, กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป, 2535 หน้า 26-27

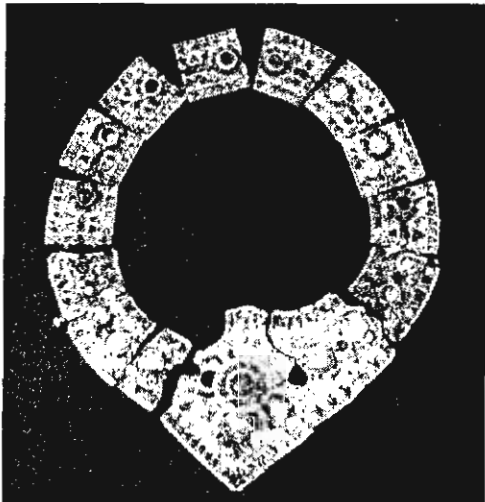
ภาพประกอบเลขที่ 3.1.5-2 เครื่องถมพิมพ์พารณ์ กรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ พระนครศรีอยุธยา

ศิราภรณ์บุรุษ

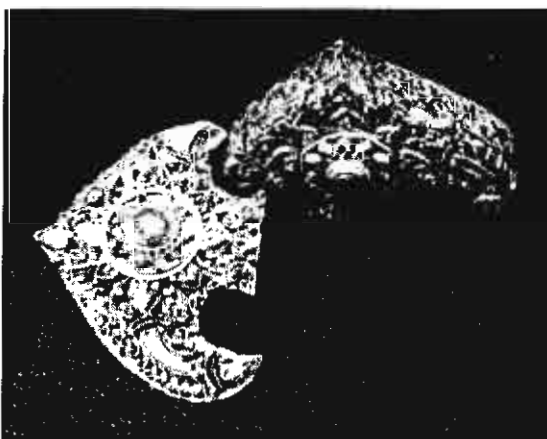
ศิราภรณ์สตรี

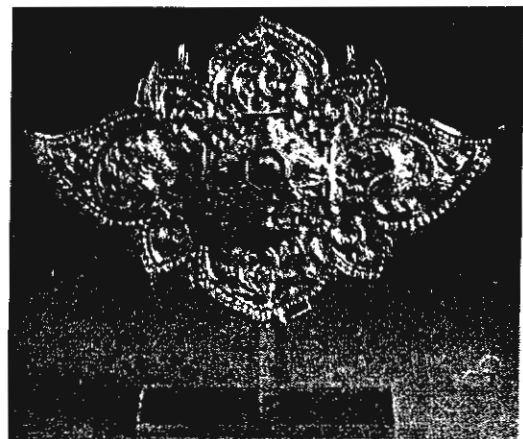
กรองคอ

สังวาล

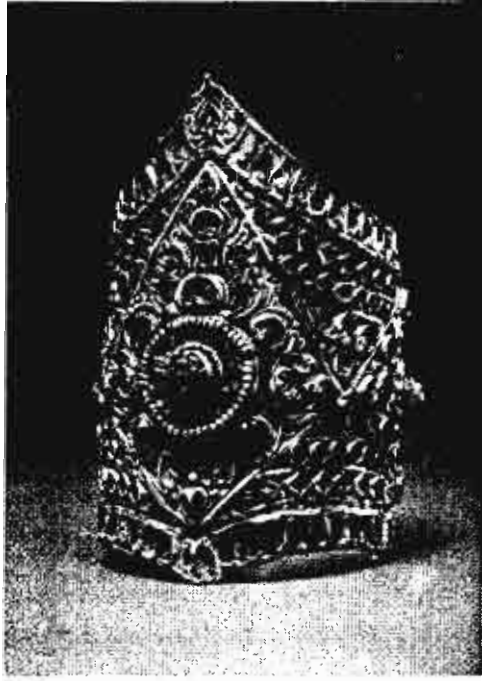
ทับทรวง

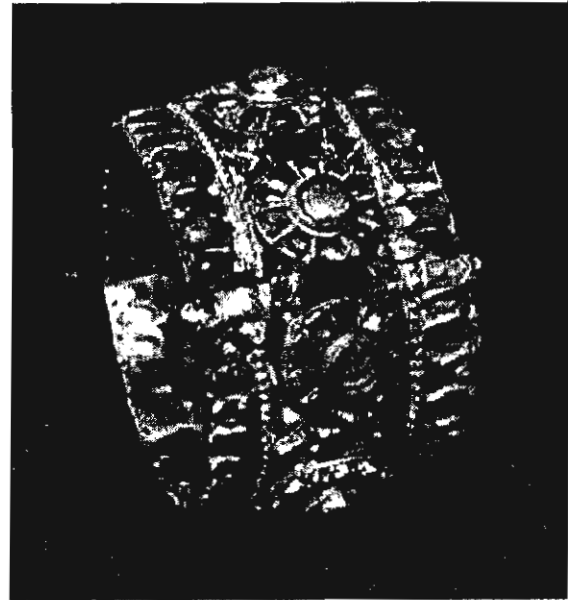
ทับทรวง

จากหนังสือ ถมพิมพ์พารณ์, กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป 2535 หน้า 98, 99, 101, 102

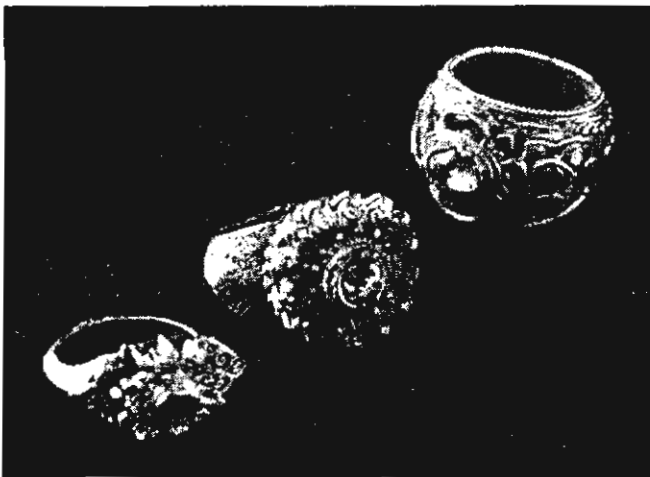
ภาพประกอบเลขที่ 3.1.5--3 เครื่องถมพิมพ์พารณ์ กรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ พระนครศรีอยุธยา

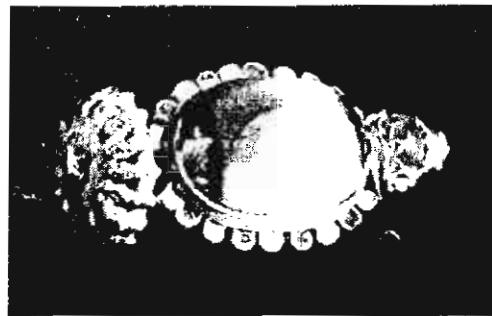
พานุรัต

ทองพระกร

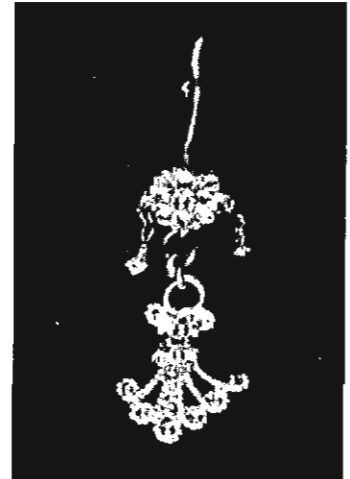
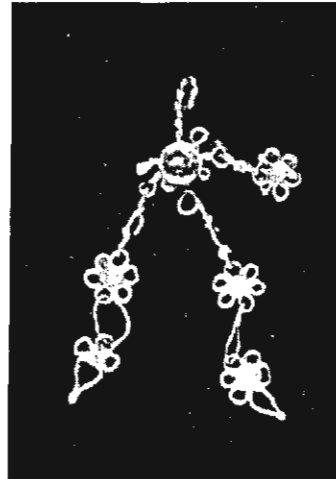
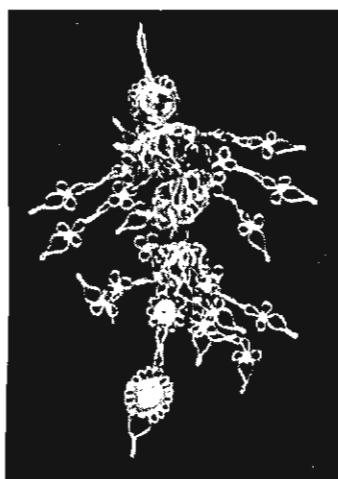
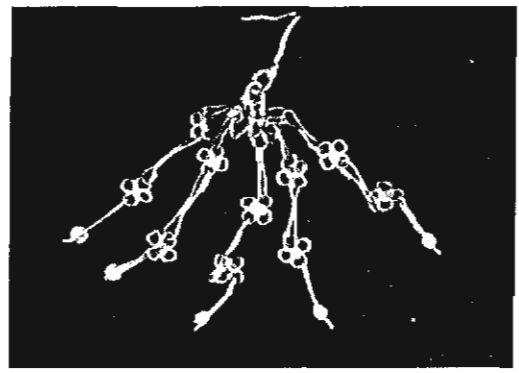
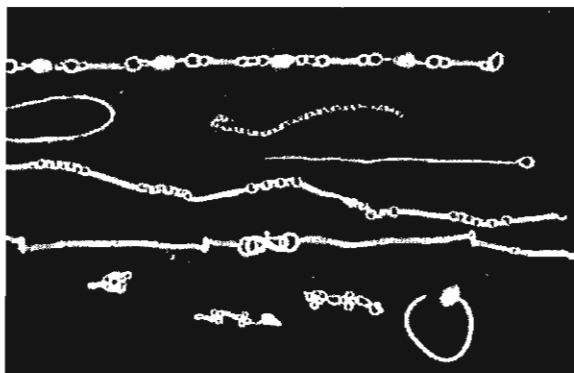
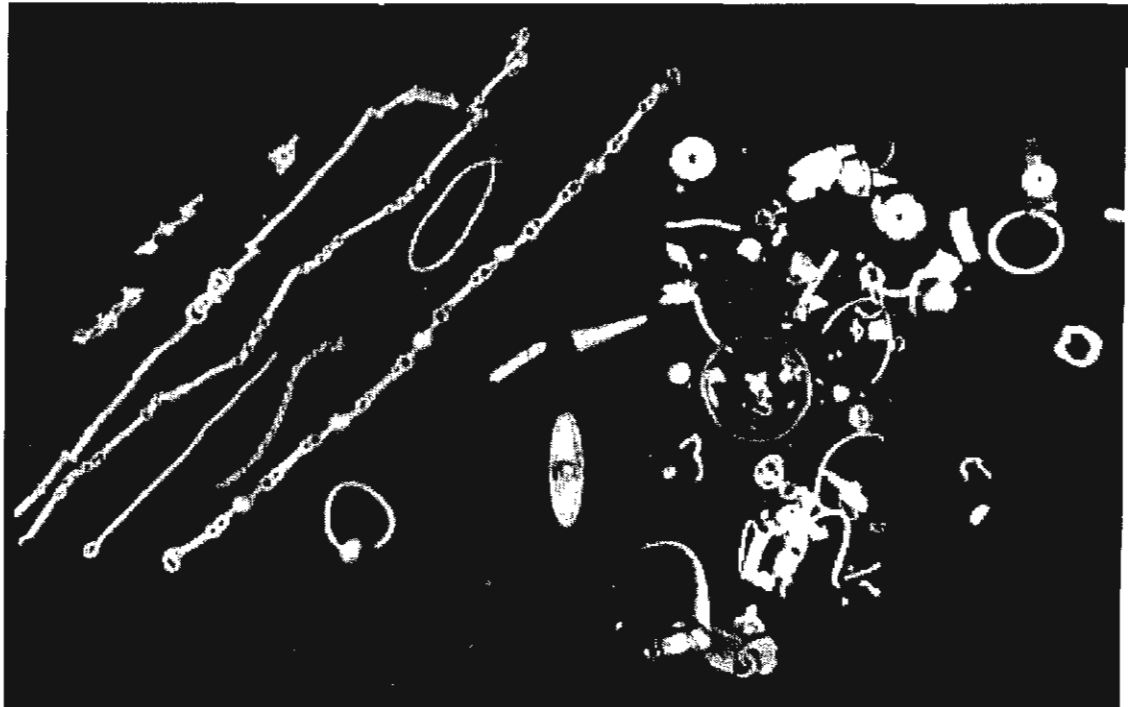
อ้ามรงค์

หัวปิ่นเหน่งไพฑูรย์

จากหนังสือ ถมพิมพ์พารณ์. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป. 2535. หน้า 48, 99, 101, 102

ภาพประกอบที่ 3.1.5-4 ชิ้นส่วนเครื่องทองสมัยอยุธยา ขุดพบในทะเล

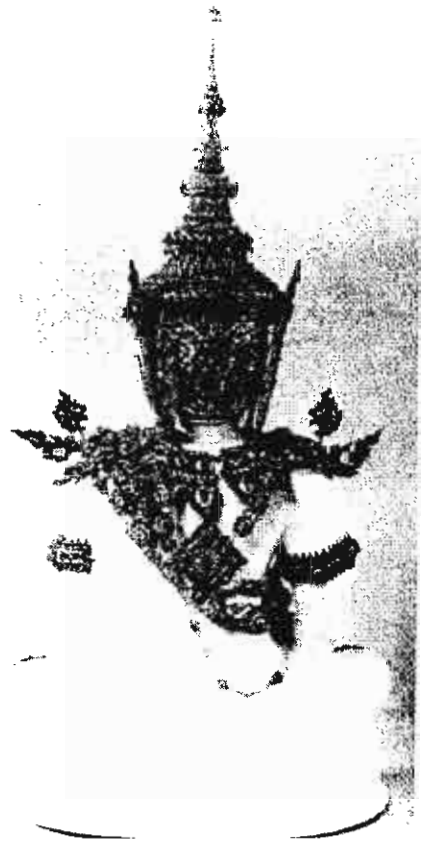
สมบัติส่วนบุคคล (นายนวนรัตน์ เลชะกุล)

ภาพประกอบที่ 3.1.5-5 ชิ้นส่วนเครื่องทองสมัยอยุธยา ขุดพบในทะเล

สมบัติส่วนบุคคล (นายนวนรัตน์ เฉชะกุล)

ภาพประกอบเลขที่ 3.1.5-6 เครื่องถนิมพิมพาภรณ์ กรพระนางศรีวิไลราชบุรณะ พระนครศรีอยุธยา

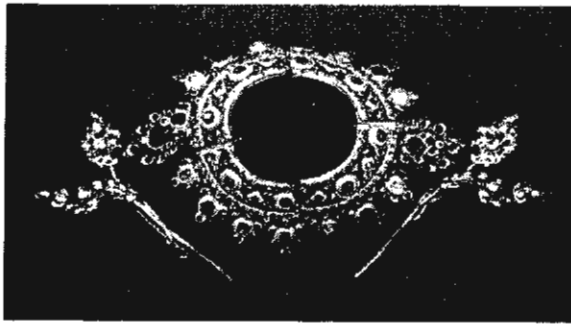

พระพุทธรูปรัตนปฏิมากร (พระแก้วมรกต)

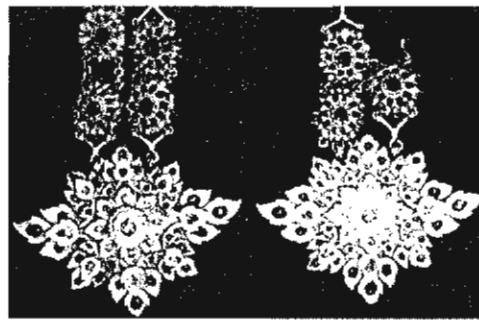
ทรงเครื่องทรงฤดูร้อน

จากหนังสือ ถนิมพิมพาภรณ์, กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2535 หน้า 105

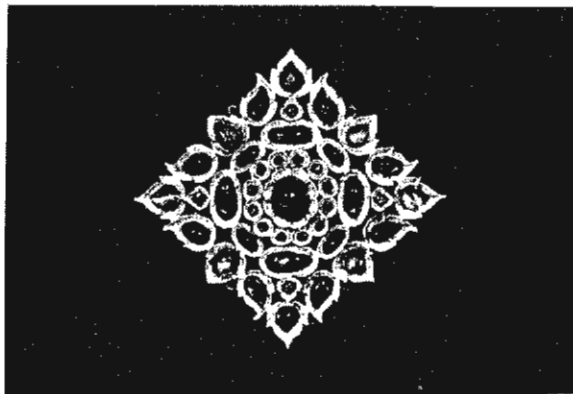
ภาพประกอบเลขที่ 3.1.5-7 เครื่องทรงฤดูร้อน พระพุทธมณีรัตนปฎิมากร (พระแก้วมรกต)

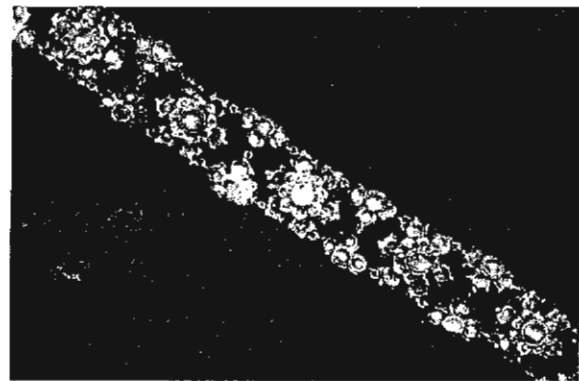
ฉลองพระศอทับพระองค์

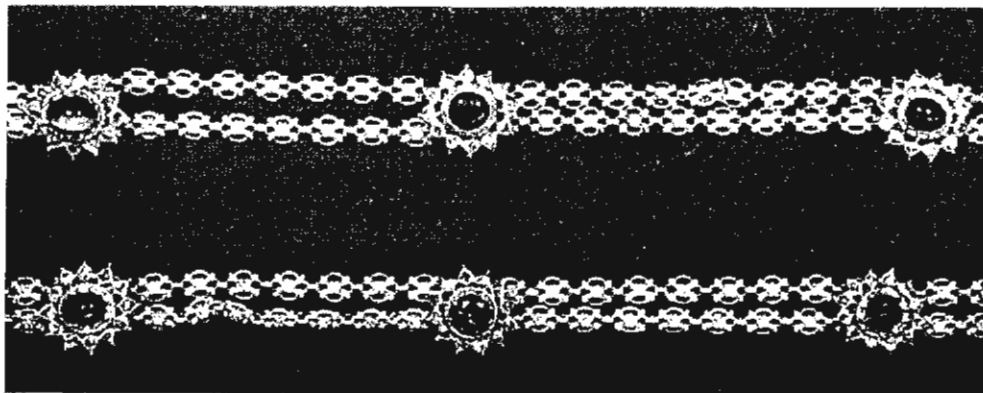
ทับกลาง

ทับหลัง

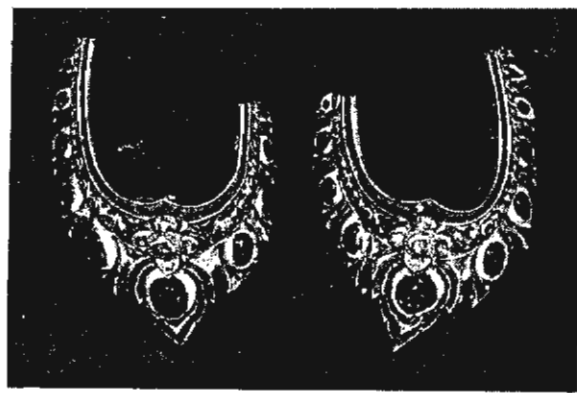
พระสังวาลย์

พระสังวาลย์

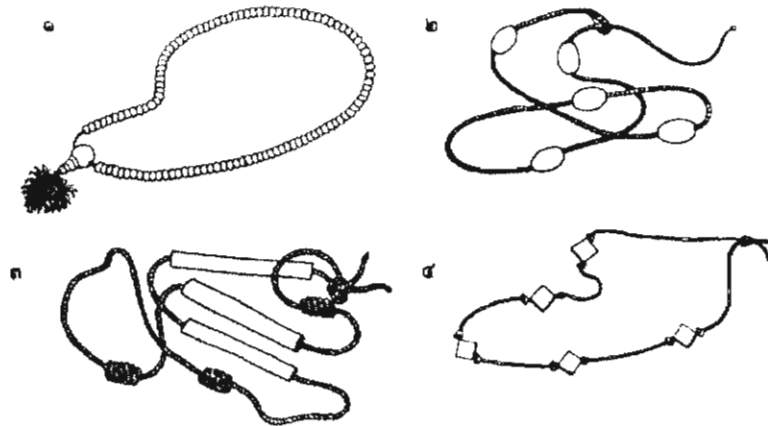
รัดพระองค์

คล้องสนับเพลา

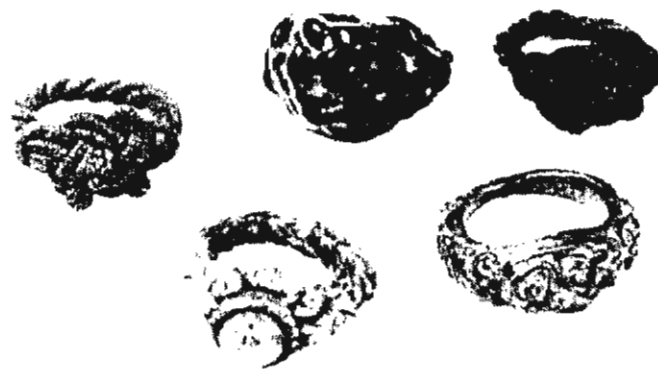
จากหนังสือ Thai Life Thai Gems and Jewelry หน้า 10-15

ภาพประกอบเลขที่ 3 1.5-8 เครื่องประดับของสามัญชน

เครื่องรางของบุรุษ

๑. ประคำ ๒. ตะกรุดแบบลูกบิด ๓. ตะกรุดแบบแผ่นโลหะม้วน ๔. พิสมร

แหวนพิรอด เป็นเครื่องประดับประเภทเครื่องรางของขลัง ถักด้วยฝ้ายดำหรือด้ายดิบ ใช้สวมนิ้วมือ

แหวนพิรอดทำด้วยโลหะ หัวฝังโมราหรือหินสี ใช้สวมต้นแขน

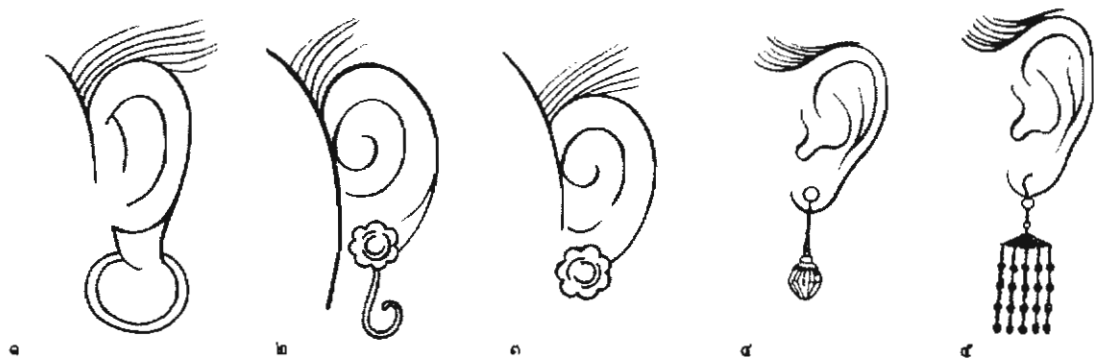
ภาพจากหนังสือ นิเวศนิมิต วรรณกรรม กรุงเทพฯ: กรมศิลปากรจัดพิมพ์, 2536 หน้า 160

ภาพประกอบเลขที่ 3.1.5-9 เครื่องแต่งกายสตรีในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 4

สตรีเจ้านายชั้นสูงสมัยรัชกาลที่ 4 รัดพระองค์
ด้วยปั้นเหน่งประดับเพชร ทรงสายสังวาล
พระรำมรงค์ก็้อย ใส่กุณฑลเป็นตุ้มติดพระกรรณ

ภาพประกอบเลขที่ 3.1.5-10 เครื่องประดับสตรีสามัญชน

ตุ้มหูแบบต่างๆของสตรี

๑. แบบห่วงกลม ๒. แบบปลายงอ ๓. แบบตุ้มรูปดอกไม้ ๔. แบบเต้าร้าง (เต้าร้าง) ๕. แบบระย้า

หม่อมเจ้าหญิงพิมพ์วิภา รัชพัฒน์ พระราช
นัดดาในรัชกาลที่ 5

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทธสิริโสภา

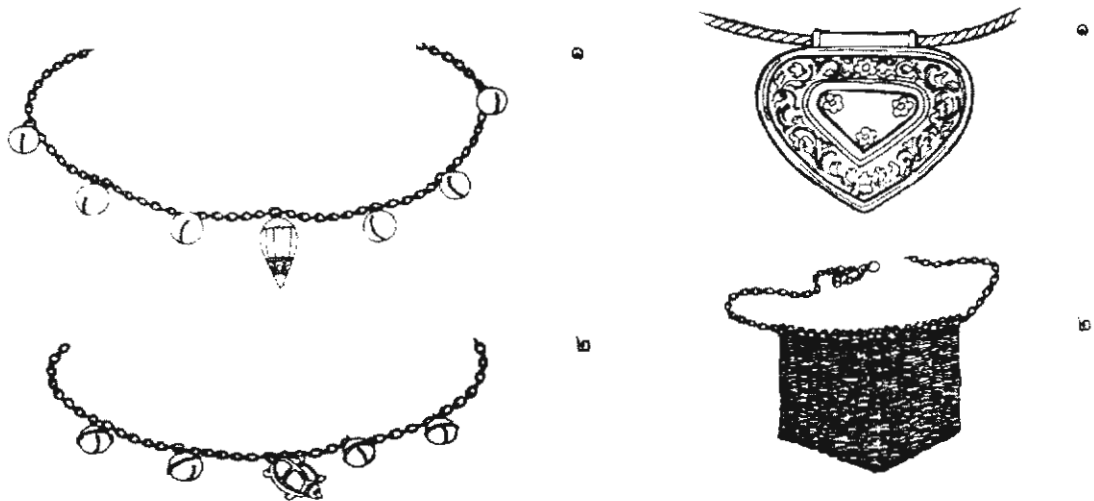
ภาพจากหนังสือ ดนิมพิมพ์พารณ, กรุงเทพฯ อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2535 หน้า 163

ภาพประกอบเลขที่ 3 1 ๖-12 เครื่องประดับเด็กสามัญ

เครื่องประดับสร้อยคอเด็ก

๑. จี้ ๒. จันรูปใบโพธิ์ ๓. เสมา ๔. ลูกประวดห่อ ๕. รูปเต่า ๖. ลูกสน

สายคาดเอวเด็กชาย

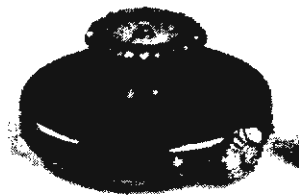
๑. ห้อยพริกเทศ กับลูกกระพรวน
๒. ห้อยรูปเต่า กับลูกกระพรวน

กระจับปิ้งเด็กหญิง

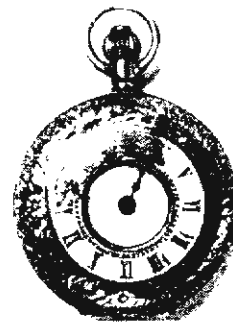
๑. แบบรูปใบโพธิ์
๒. แบบรางเห

ภาพจากหนังสือ ถิ่นนิมิตพามรณ. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป. 2535 หน้า 164

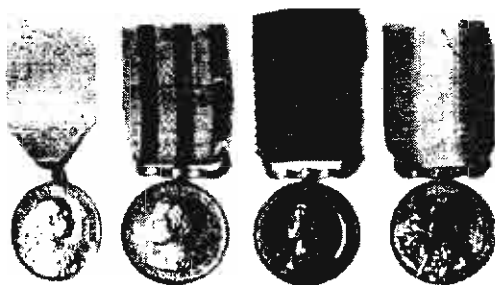
ภาพประกอบที่ 3 1 5-13 เครื่องประดับบุรุษสมัยรัชกาลที่ 5-7

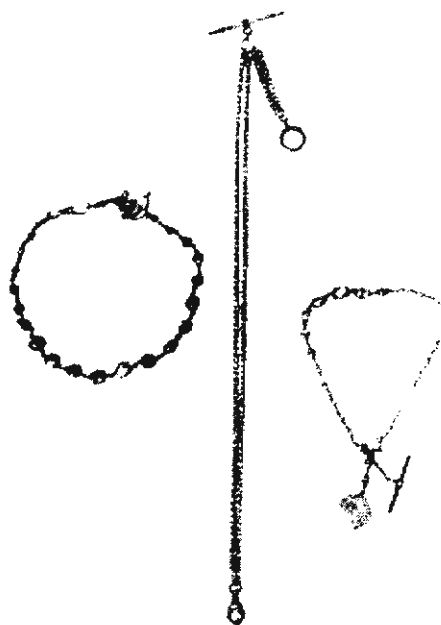
ตัวเรือนนาฬิกาพก

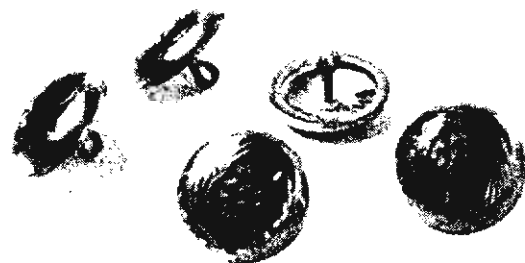
ตัวเรือนนาฬิกาห้อยคอ

เหรียญที่ระลึก เนื่องในโอกาสพิเศษต่างๆ สมัยรัชกาลที่ 5, 6 และ 7

สายนาฬิกาเงินแบบลายดอกจิก
และแบบเงินพดด้วง

กระดุมเงินลงยา มีพระปรมาภิไธยย่อ "วปร"
ของรัชกาลที่ 6

ภาพจากหนังสือ ภูมิพิมพารณ, กรุงเทพฯ. อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2535 หน้า 168

ภาพประกอบที่ 3.1.4-14 เครื่องแต่งกายสตรีในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงเครื่องอาภรณ์เพชรรูปกลม ดอกเบญจมาศเพ็ญสองชั้นรอบพระคอ ทรงรัดเกล้าดอกเบญจมาศเพชร ในเครื่องฉลองพระองค์แบบสตรีต่างประเทศ

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงสวมเสื้อกั๊กโปร่ง ทำด้วยพลอยร้อยเป็นเส้น และทรงถนิมพิมพาภรณ์ชุดไข่มุก ประกอบด้วยเพชรคล้ายของพระราชินียุโรป

พระวิมาดาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา ทรงฉลองพระองค์ทั้งแบบไทยและแบบยุโรป แบบไทยเช่น กุณฑลระย้า ปิ่นหนึ่ง แบบยุโรปเช่น เข็มกลัด สร้อยพระคอ

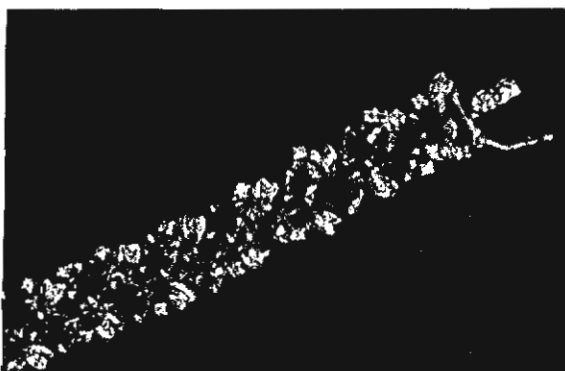
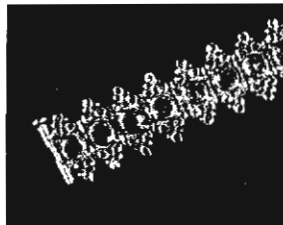
พระวิมาดาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา ทรงฉลองพระองค์ประดับเครื่องอาภรณ์แบบฝรั่ง ได้แก่ เข็มกลัด สายนาฬิกาข้อมือสร้อยพระคอ

ภาพประกอบจากหนังสือถนิมพิมพาภรณ์. กรุงเทพฯ. อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2535 หน้า 170 - 171

ภาพประกอบจากหนังสือกนิมพิมาภรณ์, กรุงเทพฯ, อมรินทร์พริ้น
ติงกรุ๊ป, 2535 หน้า 171

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร ทรงฉายในสมัยรัชกาลที่ 6 ทรงเครื่องประดับคาคีที่พระเศียร
และเครื่องอาภรณ์ชุดแบบที่นิยมในสมัยนั้น

เครื่องประดับ ฝีมือช่างชาวต่างประเทศที่ทำอยู่ในเมืองไทย ของสะสมส่วนบุคคล

ภาพประกอบเลขที่ 3.1.5-16 เครื่องแต่งกายสมัยรัชกาลที่ 7

สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินีนาถในรัชกาลที่ 7 ทรงเครื่องประดับฉลองพระองค์น้อยชิ้นกว่าพระราชินีองค์ก่อนๆ เพราะสมัยนั้นไม่นิยมใส่เครื่องประดับจำนวนมาก

ภาพจากหนังสืออดนิมพิมาภรณ์, กรุงเทพฯ, อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2535 หน้า 172

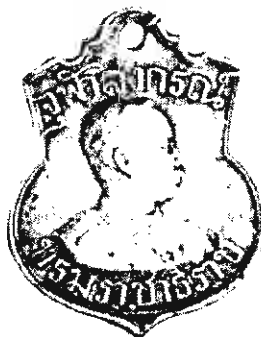
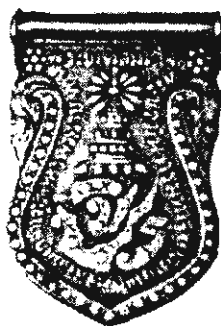

ภาพจากหนังสือ World of Gold ปีที่ 4 ฉบับที่ 23/2542 หน้า 46 และ 48

ภาพประกอบที่ 3.1.5-17 เครื่องประดับของเด็ก

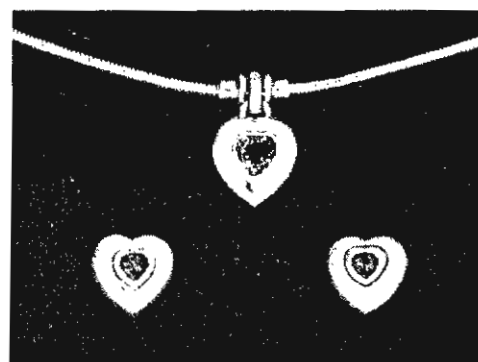
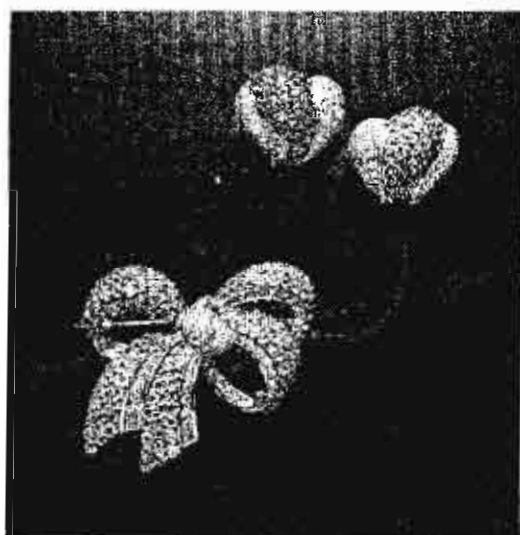
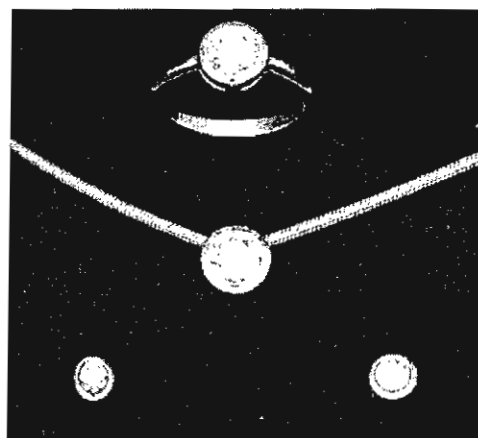
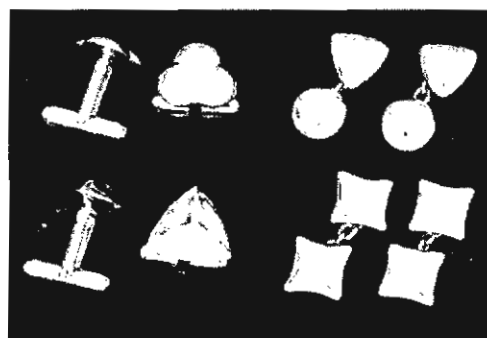
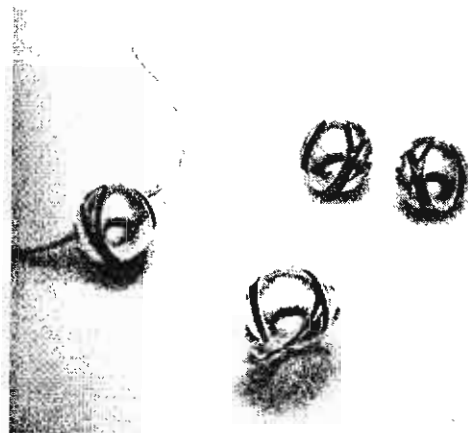

หม่อมเจ้าหญิงพิมพ์วิภา รัชพัฒน์ ทรงพวงมาลัยดอกมะลิรอบพระเศียร และทรงเครื่องอาภรณ์ชุดเพชร แบบของเจ้านายผู้ใหญ่

เหรียญเสมาที่รัชกาลที่ 5 พระราชทานแก่เด็ก ข้าราชการหรือเสมา จปร หรือเหรียญตราพระจุลมงกุฏ ข้าราชการหรือเสมา เลดีจากลัษจากยุโรป ร.ศ. 126 (พ.ศ. 2450)

ภาพประกอบที่ 3.1.5-18 เครื่องประดับปัจจุบัน